

श्रीमद् बुद्धिसागरजी ग्रन्थमाला, ग्रन्थांक-१७.

तत्त्वज्ञानदीपिका.

योगनिष्ठ मुनीश्वर श्रीबुद्धिसागरशु.

महर्षि शैव प्रेमचंद केशवजी कानपुरवासी-भारत

—००००—

प्रसिद्धकर्ता.

श्री अध्यात्मज्ञान प्रसारक मंडळ. मुंबई.

डा. शा. ~~कानपुरवासी~~ ~~भारत~~ ~~वासी~~ ~~भारत~~.

वीरसंपत् २४७७

विक्रम सं. १९६७.

मुंबई: निष्ठासागर प्रेस.

**Printed by B. R. Ghanekar, at the Nirnaya-Sagar Press,
23, Kolbhat lane, Bombay,**

and

**Published by Lallubhai Karamchand Dalal for Adhyatma
Genanaprasarak Mandal, Champagalli :**

BOMBAY.

પ્રસ્તાવના.

હાલની પ્રવૃત્તિમય દુનીઆમાં વ્યાવહારિક કેળવણીમાં આગળ વધેલા અને ભાષાજ્ઞાનમાં ઉત્તમ કહેવાતા, એવા અભ્યાસીઓ પણ પોતાના ધર્મના ખરા સિદ્ધાંતોને જાણવા, અને તેનું રહસ્ય સમજવા પ્રયત્નવાન વા પ્રીતિવાન અન્યા હોય એમ પ્રાયઃ પરિપૂર્ણ અવબોધાતું નથી, તેમજ માત્ર આજીવિકા અર્થેજ ઉદર પોષણ આપનારૂં જ્ઞાન સંપાદન કરવું, ખાવું, પીવું અને મોજ કરવી તેમાંજ જીવનની સાર્થકતા માનનારા ઘણા મનુષ્યો દેખાય છે આનું કારણ શું? આ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં એમ કહેવું પડે છે કે, ધર્મજ્ઞાન, તેના સિદ્ધાંતો, અને તેનું રહસ્ય, જાણવાની અપ્રીતિને લઈ (તથા પ્રકારની ઓછી સામગ્રીને લઈ વા અવકાશની ખામીને લઈ), સદ્ગુરુઓના સંબંધોથી દૂર રહેવાની ટેવ વધતી જતી હોવાથી ધર્મના ઉંડા રહસ્યને સમજવું તો રહું પણ કેટલીક સામાન્ય આખતોથી પણ આપણે અજ્ઞાત રહીએ છીએ. તેમ થવાથી આપણે અને ઉત્તરોત્તર આપણા આળકો ધર્મશ્રદ્ધાહીન થતા જઈએ તે સંભવિત છે.

સુવર્ણ અને રૂપાની પરીક્ષા કરવાની કડાકુટમાં ન પડતાં એકજ માનવું એ જોટલું ભૂલભર્યું છે તેટલુંજ ધર્મસિદ્ધાંતો જાણવામાં કડાકુટ સમજી સત્ય જાણવાથી દૂર રહેનારાઓ પોતાના જીવનને ગમે તેવી ડા-માડોળ સ્થિતિમાં રાખે તે કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ છે અર્થાત્ તુકસાનકર્તા છે.

જૈનધર્મ અને જૈનેતરધર્મો વચ્ચે શું અંતર છે? કઈ આખતોમાં જીદાઈ છે? જૈનધર્મ વિશેષ ઉત્તમ શામાટે છે? ધર્મનું ખરૂં રહસ્ય શું છે? આપણું કર્તવ્ય શું છે? એનું જ્ઞાન આજીવણથીજ આપણાં આળકોને મળવું આવશ્યક છે, કેમકે, તેમ થવાથી દુનીઆમાં ગમે તે ધર્મવાળા સાથે ભેળાવા છતાં આપણા જૈનબંધુઓ પોતાના ધર્મથી ડગી શકશે નહીં એટલુંજ નહિ પણ તેઓ સર્વે ધર્મવાળાઓ સાથે પ્રીતિ રાખવા સાથે પોતાના ધર્મનું ખરૂં રહસ્ય ખીજાઓને સમજાવી તેઓને જૈનધર્મમાં લાવી શકશે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ આ “તત્ત્વજ્ઞાનટીપિકા” ગ્રન્થ ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ ધર્મને લગતી આખતો સમજી શકે અને તેઓને માટે મોટી ઉમરે કામ લાગે તેમજ તેવી આખતો જાણવા કોઈ પુસ્તક-જમાનાને અનુસરતું-સાધન ન હોવાથી તે પુસ્તક પાઠવા માટે ઉત્તમ શૈલીમાં તૈયાર કરી સમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. જે ગ્રન્થ મંડળને પ્રગટ કરતાં હર્ષ ઉપજે છે.

૪

જૈન એટલે શું? જીન એટલે કોણુ? જુદા જુદા ધર્મોમાં મનાતા દેવ, ઇશ્વર, પરમાત્મા, ભગવાન વગેરે અને જિનદેવમાં શો ભેદ છે? ઇશ્વર સૃષ્ટિકર્તા હોઈ શકે કે નહીં? જૈનધર્મની પ્રાચીનતાનાં પ્રમાણો કયાં છે? તથા ખીજા ધર્મની કેટલીક જાણવા યોગ્ય માન્યતામાં અને જૈનધર્મમાં શો ભેદ છે? જૈનતત્ત્વોની શ્રેષ્ઠતા કઈ રીતે છે? તેનું આ ગ્રન્થમાં શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ ખાલજીવોને પણ સમજ પડે તેવી સરળ ભાષામાં વર્ણન કરેલ છે.

અમો કહી શકીએ છીએ કે આ ગ્રન્થ ભણનાર, અને વાંચનાર, ઘણું નવું જાણશે, શીખશે, અને અનુભવશે; એટલુંજ નહીં પણ જૈનધર્મ વિષે જે કેટલીક ખોટી માન્યતાઓ ચાલે છે તે કેટલી અસત્ય છે તે સમજી શકશે અને ખીજાઓને સમજાવી શકશે, તેમજ અન્યમતવાળાઓ આ પુસ્તકને જે ધ્યાનપૂર્વક મનન કરશે તે જૈનધર્મ વિષે અજ્ઞાનપણાથી જે આક્ષેપો કરે છે તે કરવાની ભૂલ કરી શકશે નહીં.

આ ગ્રન્થ, જૈન હાઇસ્કૂલ, પાઠશાળાઓ, તેમજ કન્યાશાળાઓમાં ટેક્ટબુક તરીકે ચલાવવામાં આવે તેવો ઉપયોગી છે. તેમજ સાધુ અને સાધ્વીઓને જે આ પુસ્તક મારફતે શરૂઆતનું જ્ઞાન આપવામાં આવે તે તેઓ પણ જૈન અને જૈનેતર ધર્મભેદને અવગોળી શકશે.

આ મંડળે પ્રગટ કરવા માટે શ્રીમદ્ 'બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા' પૈકીનો આ ૧૭ મો ગ્રન્થ છે. આ ગ્રન્થ સાઠની સાલમાં રચાયે હતો તેમાં સુધારો વધારો કરી બહાર પાડ્યો છે. આ ગ્રન્થ પ્રગટ કરવાને જાનનગરવાલા સ્વર્ગવાસી શેઠ પ્રેમચંદ કેશવજીએ રૂ. ૫૫૧) ની મદદ તેઓની પત્નીએ કરેલ વર્ષાતપના પારણા સમયે લાલબાગમધ્યે કરેલ અઠાઈ ઉત્સવના શુભપ્રસંગના સ્મરણાર્થે કરી છે. આવી રીતે જ્ઞાનમાર્ગને કરેલી તેઓની મદદ પ્રસંશનીય છે, કેમકે સ્વેચ્છાપૂર્વક હજારો રૂપીઆ ગમે ત્યાં ખર્ચાય પણ જ્ઞાનમાર્ગે થોડું પણ દ્રવ્ય વાપરવું એજ સર્વોત્તમ માર્ગ છે. તેઓ સંબંધી કેટલીક જાણવા યોગ્ય હકીકત એક નોંધના મથાળા નીચે લેવાઈ છે તે વાંચવાને માટે વાચકોને વિનવીએ છીએ.

મંડળ પોતાના કાર્યમાં આ રીતે આગળ વધે છે અને વધુ વધે તેવી શુભેચ્છાપૂર્વક વિરમીએ છીએ.

મુંબાઈ-ચંપાગલી અશાહ
શુદ્ધ ૧૫ વીરસંવત ૨૪૩૭.

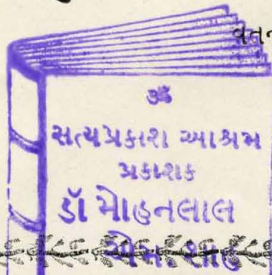
}

લી૦

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

भरहुम शेठ प्रेमचंद केशवण,
वतनी जामनगर.

એક નોંધ.

જામનગરના રહીશ શા. કેશવજી મૂલજી જેઓ મુંબઈમાં કાપડના વ્યાપારી હતા, જેઓને ત્યાં મુંબઈમાં સંવત્ ૧૯૩૨ ના માહા વદ ૪ થે એક પુત્રજન્મ થયો હતો, જેનું નામ પ્રેમચંદ્ર રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમના પીતાશ્રી માત્ર સાત વર્ષની ઉમરના મુકી ૪૦ વરસની ઉમરે મુંબઈમાં ગુજરી જવાથી, ભાઈ પ્રેમચંદની માતૃશ્રી જામનગર જઈ રહ્યાં હતાં. ભાઈ પ્રેમચંદનું લગ્ન ૧૩ વર્ષની ઉમરે ત્યાંના રહીશ પારેખ પાનાચંદ આણ્વ-દણની પુત્રી બાઈ નવલબાઈ વેરે થયું હતું. આદ ૧૪ વર્ષની ઉમરે પોતે મુંબઈ આવ્યા હતા પણ તે વખતે માત્ર એક વર્ષ રહીને જામનગર ગયા હતા. ત્યાં થોડાક મહીના રહી ફરી મુંબઈ આવ્યા ત્યારથી થોડો થોડો વ્યાપાર શરૂ કર્યો હતો અને પોતાની બાહોશીથી વ્યાપારમાં આગળ વધી સાંઈ દ્રવ્ય પેદા કર્યું હતું. તેમજ તેઓએ ધાર્મિક કાર્યોમાં દ્રવ્ય વાપર્યું પણ છે. જે નીચેની ખીનાઓથી જણાશે.

સંવત્ ૧૯૫૮ માં સીહોરવાલા વોરા કુલચંદભાઈએ જામનગરમાં સુનિ-મહારાજશ્રી સિદ્ધિવિજયજી પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારે પોતાને ઘેર માંડવો બાંધી અઠ્ઠાઈ ઓચ્છવ કર્યો હતો. અને ધામધુમપૂર્વક દીક્ષા અપાવી હતી ને સંઘ જમાવ્યો હતો. જ્યારે ત્યારે જામનગર જતા ત્યારે અઠ્ઠાઈ ઓચ્છવ કરતા કેમકે તેમને તે તરફ અલ્પ પ્રેમ હતો.

સંવત ૧૯૬૦ માં મરકીના વખતે પોતે જામનગરથી નજીક વણથલી ગામ છે ત્યાં રહેવા ગયા હતા ત્યારે ત્યાંના દેરાસરજીમાં માત્ર એકજ પ્રતિમા હોવાથી પોતે જામનગરથી બે પ્રતિમાજી મંગાવી આપી, અઠ્ઠાઈઓચ્છવ ને શાન્તિસ્નાત્ર લાણાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. આ પ્રસંગે પણ સાધર્મિવાત્સલ્ય કર્યું હતું.

જામનગરની મરકી વખતે ગરીબ સ્વામી ભાઈઓને પોતાના તરફથી મદદ કરી બહારગામ મોકલી ત્યાં સર્વે અંદોબસ્ત કર્યો હતો તેમજ સગા સોહી વિનાના મનુષ્યો મરી જતાં તેની દહનક્રિયા પોતાના ખર્ચે કરાવતા હતા.

સંવત ૧૯૬૧ ના કારતક માસમાં સિદ્ધાચળજીનો તથા ગીરનારજીનો છરી પાળી સંઘ કાઢ્યો હતો. સંઘમાં ૧૫૦૦ માણસો થયા હતા તેમ સુનિમહારાજશ્રી મોતીવિજયજી, પન્યાશ કેશરવિજયજી, તથા સુનિશ્રી દેવ-વિજયજી વગેરે સાધુ સાધ્વીનાં ૫૦ ઠાણાં હતાં. સાથે દેરાસરની ભોગવાઈ રાખી હતી. મહારાજ જામશ્રી જશાજી તરફથી રાજ્યનાં માણસો થોડી પેરાના,

(૬)

તથા પોલીસ સીપાઈ અને ઘોડેસ્વારોના ૭૫ માણસ હતા. સાથે ઈંગ્લીશ બેન્ડ વાજતું પણ હતું. સંઘની તપાસ બંતે ખંતથી રાખતા હતા. ગામેગામ સામૈયાં થતાં તેમાં ગોંડલ મુકામે નામદાર ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ અને રાણી સાહેબ તંબુએ પધાર્યા હતાં અને મુનિમહારાજશ્રીની પાસે બેસી ઓધમય વાણી સાંભળી હતી. તેમ વીરપુર ઠાકોરસાહેબ પણ જનાનાસહિત સંઘના તંબુએ પધાર્યા હતા. જુનાગઢ મુકામે તો નામદાર નવાબ સાહેબના ખર્ચે સંઘને જમણુ આપવામાં આવ્યું હતું તેમ સંઘને ઉતરવાની તમામ સગવડ કરી આપવામાં આવી હતી. સિદ્ધાચળમાં ભાઈ પ્રેમચંદ કૈશવજીએ નવ-કારસી કરી હતી અને છ ગાઉ બાર ગાઉની પ્રદક્ષિણા સંઘને પોતાના ખર્ચે દેવરાવી હતી. આ પ્રસંગે માણસોને ધનામો સારી રીતે અપાયાં હતાં. સં-ઘમાં રૂ. ૨૫૦૦૦) ખર્ચ થયું હતું.

સંવત ૧૯૬૩ ની સાલમાં તેમનાં માતૃશ્રી કડવીબાઈ તથા તેમનાં પત્ની નવલબાઈએ પર્યુષણપર્વમાં અઠ્ઠાઈની તપશ્ચર્યા કરી હતી આ પ્રસંગે ગામમાં પર) અઠ્ઠાઈઓ થઈ હતી. તે વખતે ચોકમાં મંડપની રચના કરી ખુંબ પ્રભાવના ઉત્તમ રીતે કરી હતી. રાત્રે મોટાં મોટાં વાસણો પ્રભાવનામાં અપાતાં હતાં, અને અઠ્ઠાઈ તપ કરનારાઓને બધે વીંટીઓ એક તોલાના આશરેની આપી હતી. અને સંઘ જમાલ્યો હતો જે વખતે રૂ. ૫૨૦૦) ખર્ચાયા હતા.

જામનગરમધે દશેરા ઉપર જીવોનો વધ અટકાવવા વકીલ ચતુરભુજ ગોવંદજીએ મહારાજશ્રીને અરજ કરતાં ધર્મીદા ખાતે અમુક રૂપીયાની માગણી થઈ હતી જે વખતે વકીલજી મુંબાઈ પધારતાં પ્રેમચંદલાલએ રૂ. ૨૦૦૦) કરી આપ્યા હતા. જે દીવસથી જામનગર ખાતે દશેરા પ્રસંગે મુદલ વધ થતો નથી (હાલ કંઈ આપવું પડતું નથી). તે રીતે સંવત ૧૯૬૪ માં જામનગરમાં માછલાની લોધના કંટ્રાકટરને સમજાવી પોતે તથા શેઠ દેવકરણ મુલજી તરફથી બંધ કરાવી હતી. તેજ વર્ષમાં વૈશાખ માસમાં જામનગરના બે બેડીયા મહાલ છે તેના દેરાસરજીની પ્રતિષ્ઠા ફરી કરાવવાનું કામ પોતાને માથે લઈ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. જેમાં રૂ. ૩૦૦૦) ખર્ચાયા હતા. (આ વર્ષમાં જામનગરમાં રૂ. ૬૨૦૦૦) ના ખર્ચે એક મોટો અંગલો અંધાઓ હતો.)

સંવત ૧૯૬૬ માં તેમની પત્ની નવલબાઈએ વર્ષિતપની શરૂવાત કરેલી તે સંવત ૧૯૬૭ માં પુરું થતાં મુનિરાજશ્રી યુદ્ધિસાગરજી સમક્ષ લાલબાગ-મધ્યે શ્રીસિદ્ધગિરીજીની રચના સાથે અઠ્ઠાઈમહોત્સવ શરૂ કર્યો હતો. ને ખાસ જામનગરની મંડળીને તેડાવી હતી, સાથે આ તપસ્યા કરનાર બાઈઓ ૧૧ હતી તેઓને ત્રણ ત્રણ તોલાના આશરેના છેડા તથા રેશમી કસબી સાડીયો

(૭)

આપવામાં આવી હતી. ન્યાતમાં જરમરના થાળાનું લાંબું કર્યું હતું તથા નોકારસીનું જમણુ કર્યું હતું. આ રીતે પોતાની સકમાઈનો ઉપયોગ ધર્મની પ્રભાવના અર્થે કર્યો છે. આ પ્રકારે તેમની ધર્મતરફની પ્રીતિ પ્રશંસનીય હોવાથી તેમની તરફથી બીજાં સારાં કાર્યોની આશા રખાતી હતી પણ ૩૫ વર્ષની નાની ઉંમરે થોડા દીવસની બીમારીમાં આ દુનિયા છોડી ચાલ્યા ગયા છે.

તેઓની જીવનમાં એક નોંધવા યોગ્ય બનાવ એ બન્યો છે કે, નામદાર જામશ્રી વિલાયત તરફ પધારતાં કામચલાઉ પ્રીન્સ હરભમજી વજીરે કોઈ પણ પ્રકારના ગુન્હાની જાહેરાત કે તપાસ કર્યા વિના પોતાના બંધામાં નજરકેદ રાખ્યા હતા તેમ બધી મીલકત જપ્ત કરી હતી. આ માટે શેઠ દેવકરજી મૂલજીએ પોતે પોતાના ધંધાની દરકાર છોડી, ખર્ચ કરી, ભાઈ પ્રેમચંદને નિર્દોષપણે છોડાવ્યા હતા. તેમની પત્ની નવલબાઈએ પણ આ સમયે ઘણી હિંમત રાખી પોતાના પતિને છોડાવવા પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો હતો. અને પશ્ચાત્ ભાઈ પ્રેમચંદ છુટીને ઘેર આવ્યા ત્યારે છુટે હાથે ગરિબોને દાન દીધું હતું. ત્યાંના કેદીઓને મિદાન ભોજન કરાવ્યું હતું, તથા જ્ઞાતીભાઈઓને જમાવ્યા હતા. આ વખતે મહારાજ જામસાહેબ મોટા અમલદારો સાથે પધાર્યા હતા. જે વખતે ભાઈ પ્રેમચંદ રૂ. ૨૦૧) ની ભેટ ધરી હતી. તે વખતે મહારાજ જામશ્રી રણજીતસિંહજી પ્રેમચંદ કેશવજીની પત્ની બાઈ નવલબાઈને રૂ. ૧૦૦૧) ની રકમ સાડલા કમખાના કરીને આપ્યા હતા. ખરેખર આ પ્રસંગ જેમ ભાઈ પ્રેમચંદ માટે નોંધવા યોગ્ય બન્યો છે; તેમ જામશ્રીનું પરદેશ જવું, પ્રેમચંદભાઈનું વગર ગુન્હો જાહેર થયે પકડાવું, અને માનસહિત છોડી મુકવું ઉપરથી રૂ. ૧૦૦૧) ની રકમ ભેટ કરવી. આ બીના રાજ્યમાટે પણ નોંધકારક બની છે. આવા પ્રસંગે પણ ભાઈ પ્રેમચંદે ધર્મશ્રદ્ધાબળ રાખ્યું હતું અને ત્યાંથી મુંબાઈ આવતાં પ્રથમ શ્રીમલ્લિનાથજી જવાનો અભિગ્રહ રાખ્યો હતો તે પ્રમાણે ત્યાં જઈ દર્શન કરી રૂ. ૫૦૧) ની ભેટ કરી મુંબાઈ આવ્યા હતા.

તેઓ પોતાની મિલકતનો મોટો ભાગ ધર્મકાર્યમાં વાપરવાને જણાવી ગયા છે જેનો સદુપયોગ હવે પણ થયેલો જોવાશે. આટલી હકીકત હમને તેમના સ્નેહીઓ તરફથી મળી છે તે પ્રગટ કરતાં વાંચકોને ભલામણ કરવી યોગ્ય થઈ પડશે કે ગુણાનુરાગપણે દરેકમાંથી સાર ગ્રહણ કરી પોતાની સકમાઈનો સદુપયોગ જૈનધર્મની પ્રભાવના અર્થે કરવો આવશ્યક છે.

❀ શ્રી શાંતિ: ૩

(૯)

શુદ્ધિપત્રક.

પત્ર.	લીટી ૧	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૨	૧૦	ધારીયો.	ધારી.
"	૩૧	ભગી.	ભંગી.
૩	૬	સેં.	સો.
"	૧૭	સરસ્વતિ.	સરસ્વતી.
૪	૧૧	ત્રેવીસમાં.	ત્રેવીશમાં.
૫	૧૯	હતા.	હતા ?
"	૩૩	ખરો.	ખરો ?
૭	૩૨	વૃષભને.	વૃષભનો.
૮	૨૭	હતી.	હતી ?
"	૧૫	પણુ.	પણું.
૧૧	૪	કેટલાં.	કેટલા.
"	૨૨	જૈના.	જૈનોના.
"	૨૯	સૂરી.	સૂરિ.
"	"	સંવત.	સંવત્.
૧૨	૮	સંવત.	સંવત્.
"	"	પાંચમાં.	પાંચમા.
"	૧૮	વિચરતા વિહારતા.	વિચરતા વિચરતા.
૧૪	૧૦	માનસિક.	માનસિક.
૧૫	૧૮	ફૂળ.	ફૂળ.
"	૩૧	છે.	છે ?
૧૬	૮	દીવસ.	દિવસ.
૧૭	૩	ચકતા.	ચૂકતા.
૧૯	૧૨	પ્રાત.	પ્રતિ.
"	૧૭	સાતસો.	સાતસો.
૨૨	૨૦	સ્વામી.	સ્વામિ.
"	૨૨	સરસ્વતિ.	સરસ્વતી.
૨૩	૩૨	જગત.	જગત્.
૨૬	૧	જગતકર્તા.	જગત્કર્તા.
૨૭	૨૪	તેજસ.	તૈજસ.

(૧૦)

પત્ર.	લીટી.	અચુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૩૨	૩	સિદ્ધિ.	સિદ્ધ.
૪૧	૧૫	શું ?	શું.
”	”	વર્ષ.	વર્ષ.
૫૧	૧૫	અધાર.	આધાર.
૫૪	૩૦	નકકુર.	નકુર.
૬૨	૫	ઈશ્વરી.	ઈશ્વરીય.
૬૬	૯	આધિકાર.	અધિકાર.
૬૯	૨૦	ઈશ્વરી.	ઈશ્વરીય.
૭૦	૩૧	માધ્યસ્થ.	માધ્યસ્થ.
૭૨	૨૬	તિર્થેય.	તિર્થેય.
૭૮	૯	સમ્યક્ત્વ.	સમ્યક્ત્વ.
”	૩૧	કૂળ.	કુળ.
૭૯	૨૦	ધર્મ.	ધન.
૮૦	૩	કૂળ.	કુળ.
”	૫	કૂળો.	કુળો.
૮૧	૧૧	કરતો.	કરતા.
૮૧	૧૫	કૂળ.	કૂળ.
૮૨	૧૯	કૂળો.	કુળો.
૮૪	૪	કૂળમાં.	કુળમાં.
”	૮	સર્વે.	સર્વે.
”	૨૬	કૂળ.	કુળ.
”	૨૯	કૂળમાં.	કુળમાં.
૮૬	૨	અનર્થ.	અનર્થ.
૮૮	૩૦	કૂળો.	કુળો.
”	૩૪	કૂળો.	કુળો.
૮૯	૨૨	કૂળ.	કુળ.
૯૯	૨૭	કૂળ.	કુળ.
૯૨	૩	સ્વાદ્રાદ.	સ્વાદ્રાદ.
૯૪	૧૧.	કેટલા.	કેટલાં.
”	૮	દુઃખનાં.	દુઃખની.
૯૮	૧૯	કથે છે છે	કથે છે.
૧૦૦	૧૭	એતાલીસ.	એતાલીશ.

(૧૧)

પત્ર.	લીટી.	અશુદ્ધિ.	શુદ્ધિ.
૧૦૧	૯	માધ્યસ્થ.	માધ્યસ્થ્ય.
૧૦૨	૬	કુંળ.	કુંળ.
”	૧૩	સસલાનું.	શશલાનું.
”	૨૧	વાંચ્છા.	વાચ્છા.
”	૩૧	સમ્યગ.	સમ્યગ.
૧૦૪	૧૮	પદ્મપ્રભુ.	પદ્મપ્રભુ.
૧૦૫	૫	વણિક.	વણિક.
”	૧૬	ચાલીસ.	ચાલીસ.

અવશ્ય વાંચ્યો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા.

અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ

તરફથી

પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો.

આ ગ્રંથમાળામાંના ગદ્ય અને પદ્યના દરેક ગ્રંથો વાંચીને મનન કરવા લાયક છે. મુનિશ્રીની લેખશૈલી સમભાવવાળી હોવાથી દરેક ધર્મવાળાઓ પ્રેમપૂર્વક વાંચે, ગ્રંથો અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે.

આવા ઉત્તમ ગ્રંથો તદ્દન નજીવી કિંમતે પ્રગટ કરવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે.

(૧૨)

પ્રગટ થયેલ ગ્રન્થો.

ગ્રન્થાક્ર.	ક્રી.	રૂ. આ. પાઇ.
૦ ભજન સંગ્રહ ભા ૧ લો...(નથી)	...	૦-૮-૦
૧. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા	...	૦-૪-૦
૨. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૨ બ્લે. ... (નથી)	...	૦-૮-૦
૩. " " ભાગ ૩ બ્લે	...	૦-૮-૦
૪. સમાધિ શતકમ્...	...	૦-૮-૦
૫. અનુભવ પચ્ચિશી	...	૦-૮-૦
૬. આત્મપ્રદીપ	...	૦-૮-૦
૭. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૪ થો.	...	૦-૮-૦
૮. પરમાત્મદર્શન	...	૦-૧૨-૦
૯. પરમાત્મજ્યોતિ	...	૦-૧૨-૦
૧૦. તત્ત્વખિંદુ	...	૦-૪-૦
૧૧. ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ ખીલ)	...	૦-૧-૦
૧૨. ૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા	...	૦-૬-૦
૧૪. તીર્થયાત્રાનું વિમાન ... (નથી)	...	૦-૧-૦
૧૫. અધ્યાત્મ ભજન સંગ્રહ	...	૦-૬-૦
૧૭. તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા	...	૦-૬-૦
૧૮. ગહુલ્લી સંગ્રહ	...	૦-૩-૦
૧૯. શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ (ભાગ ૧ લો)	...	૦-૧-૦
૨૦. " (ભાગ ૨ બ્લે)	...	૦-૧-૦

ગ્રન્થો નીચલા સ્થળેથી વેચાણ મળશે.

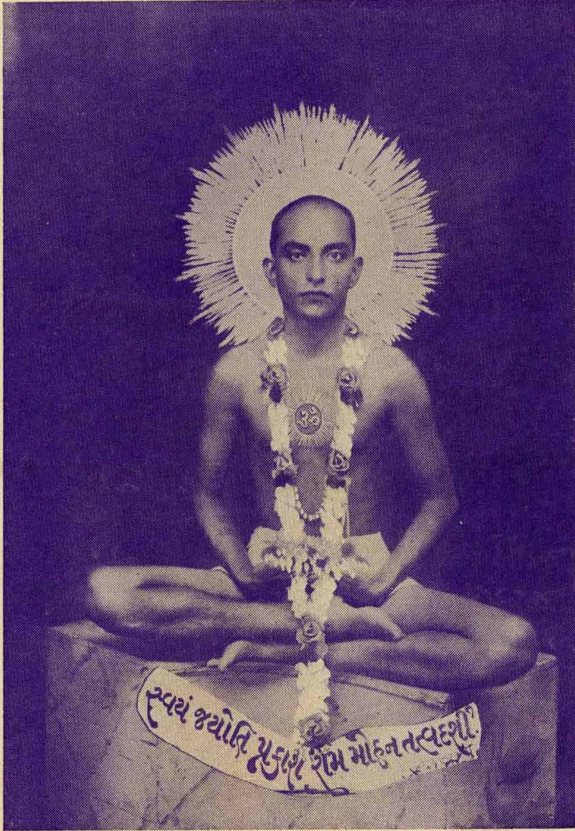
અમદાવાદ—જૈન ઓર્ડોંગ—કે. નાગોરી શરાહ.

મુંબઈ—મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કં. પાયધુણી.

" શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ કે. ચંપાગલી.

स्वयं ज्योति प्रकाश पदसंग्रह

अलौकिक छे स्वयंज्योति, अनुपम छे स्वयंज्योति;
 सनातन सत्य छे ज्योति, स्वयं ज्योतिने नश्री ले.
 अहो ओ दिव्य ज्योतिथी, छेदयनो तार सांधी ले—
 गुडगम ज्ञानथी प्यारा, स्वयं ज्योतिने नश्री ले.

दिव्य द्रष्टि याने आत्मसाक्षात्कार

भगवानुं डेकाखुं
 स्वयंज्योति तत्त्वज्ञान मंदिर
 शाहपुर. कुवावाणी पोण. अमदावाद

શ્રીમદ્ મુનિશ્રી સુદ્ધિસાગરઽ રચીત

તત્ત્વજ્ઞાન દીપિકા.

જૈનતીર્થ નમસ્કૃત્ય-તીર્થોદ્ધારાય વસ્તુતઃ

પ્રશ્નોત્તર સ્વરૂપાલ્યા રચ્યતે તત્ત્વદીપિકા ॥ ૧ ॥

ૐનમઃ

પ્રશ્નોત્તર.

પ્રશ્ન—દુનિયામાં કયો ધર્મ સત્ય છે ?

ઉત્તર—દુનિયામાં જૈનધર્મ સત્ય છે ?

પ્રશ્ન—આપણો કયો ધર્મ ને આપણે કોણુ ?

ઉત્તર—આપણો જૈનધર્મ છે અને આપણે સર્વ જૈન છીએ.

પ્રશ્ન—જૈન એટલે શું ?

ઉત્તર—જિન ભગવાનના કલા પ્રમાણે જે વર્તે છે તે જૈન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—જિન-એટલે શું ?

ઉત્તર—જેણે અષ્ટાદશ દોષનો ક્ષય કર્યો છે તે જિન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—જિનભગવંતો દરેક આરામાં કેટલા થાય છે-અને તેઓ જગતના લોકોને તારવા શું કરેછે ?

ઉત્તર—દરેક ઉત્સર્ગિપણી અને અવસર્ગિપણી આરામાં ચોવીસ તીર્થ-કરો (જિનભગવંતો) થાય છે. અનાદિકાળથી અનંત તીર્થકરો થયા અને થશે. તીર્થકરો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સર્વ જીવોને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપે છે-સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ તીર્થની સ્થાપના કરે છે-અનેક જીવોને જન્મ જરા અને મરણના દુઃખઅંધનમાંથી મુક્ત કરે છે—તેઓ દુનિયાના સકલ પદાર્થોને જાણુ છે તેથી તેઓ જે જાણે છે તે સત્ય હોય છે.

પ્રશ્ન—જિન અને તીર્થકરમાં કંઈ ફેર હોય છે ?

(૨)

ઉત્તર—સામાન્ય કેવલીને જિન કહેવામાં આવે છે અને જેણે તીર્થંકર નામ કર્મ, ત્રીજા ભવમાં બાંધ્યું હોય છે—અને જે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ચોત્રીશ અતિશયવડે બિરાજમાન હોય છે—અને જે આ-રગુણવડે બિરાજમાન હોય છે તેને તીર્થંકર કહે છે—તીર્થંકર પદ-વીવિના જેણે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે તે જિન કહેવાય છે, સામાન્ય કેવલજ્ઞાની જિનોમાં ચોત્રીશ અતિશય—તથા સમવસરણુની રૂઢિ હોતી નથી—કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન આદિગુણોવડે તીર્થંકર (જિનેન્દ્ર) તથા જિન સરખા હોય છે ફક્ત બાહ્ય ગુણોમાં ફેર હોય છે.

પ્રશ્ન—તીર્થંકર (અરિહંત) અને સિદ્ધમાં શો ફેર છે ?

ઉત્તર—તીર્થંકરો શરીર સહિત કેવલજ્ઞાન ધારીયો હોય છે અને તે જગતમાં વિચરે છે—સામાન્ય કેવલીઓ હોય વા તીર્થંકરો હોય પણ શરીર છોડીને જ્યારે મુક્તિમાં જાય છે ત્યારે તે સિદ્ધો કહેવાય છે—સિદ્ધોને—કર્મ-દેહ-આયુષ્ય-પ્રાણુ વગેરે પૌદ્ગલિકપણું કશું હોતું નથી—પુદ્ગલ દ્રવ્યથી બિલકૂલ તેઓ ન્યારા હોય છે—સિદ્ધ ભગવાન કર્મથી રહિત છે અને તીર્થંકરોને અઘાતીયાં ચાર કર્મ લાગેલાં હોય છે.

પ્રશ્ન—સિદ્ધ ભગવાન જ્યારે આઠ કર્મથી રહિત હોય છે ત્યારે તેઓને નવકારમાં પહેલા કેમ ગણ્યા નહીં—?

ઉત્તર—અરિહંત ભગવાને સમવસરણુમાં બેસી દેશના દેઈ સિદ્ધ ભગવંતોને ઝોળખાવ્યા છે માટે ઉપકારી શ્રીઅરિહંત હોવાથી નવ-કારમાં તેઓને પ્રથમ ગણ્યા છે—શ્રીઅરિહંત ભગવાન ન હોત તો સિદ્ધ ભગવાન ઝોળખાતજ નહીં—

પ્રશ્ન—અરિહંતપદ કોણુ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

ઉત્તર—જે મનુષ્યો વીરા સ્થાનકોની અપૂર્વ ભાવવડે સેવા કરેછે તેઓ અરિહંત પદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પ્રશ્ન—અરિહંત ભગવંતો સમવસરણુમાં બેસી શું તત્ત્વ બતાવતા હશે ?

ઉત્તર—મુખ્યતાએ ષડ્દ્રવ્ય ને ગુણુ પર્યાયસહિત જણાવે છે—ષડ્દ્રવ્યમાં સમાતાં એવાં નવ તત્ત્વને જણાવે છે—અનાદિ કાલથી આ-ત્માની સાથે લાગેલાં આઠ કર્મનો નાશ કેવી રીતે કરવો તેના ઉપાયો બતાવે છે—સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મ જણાવે છે—સાત નયો અને સપ્ત ભગીથી પ્રત્યેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવે છે—આત્માની પરમાત્મદશા થાય એવા અષ્ટાંગ યોગનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

(૩)

પ્રશ્ન—આ ચોવીશીમાં છેલ્લા તીર્થંકર કોણુ થઈ ગયા—અને તેમની પૂર્વે કયા તીર્થંકર હતા.

ઉત્તર—આ ચોવીશીમાં છેલ્લા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર હતા તેઓ ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી અને સિદ્ધાર્થ રાજના પુત્ર હતા. તેઓનું જન્મ-ગામ ક્ષત્રિયકુંડ નગર હતું—ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ પછી તેઓ અઢીસે વર્ષ વિત્યાબાદ થયા હતા—

પ્રશ્ન—ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયમાં ઔદ્ધર્મ સ્થાપક ગૌતમચુદ્ધ વિદ્યમાન હતા કે ?

ઉત્તર—હા—શ્રીમહાવીરના સમયમાં ગૌતમચુદ્ધ પણ જુદે જુદે ઠેકાણે ઉપદેશ આપી ઘણા મનુષ્યોને પોતાના ભક્તો બનાવતો હતો—અને જુદો ધર્મ સ્થાપન કરતો હતો.

પ્રશ્ન—ગૌતમચુદ્ધ અને મહાવીર કથિત ધર્મ જુદા જુદા છે—ત્યારે હાલ કેટલાક લોકો જૈનધર્મ એ ઔદ્ધર્મનો ફાંટો છે એમ કેમ કહે છે—? તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ અને ઔદ્ધર્મ એ બે જુદા જુદા ધર્મ છે પણ કેટલાક યુરોપિયન વિદ્વાનો કે જેઓ જૈન સૂત્રોથી અજાણ્યા હતા તેઓએ તથા સ્વામી દયાનન્દસરસ્વતિજીએ પોતાના લેખમાં જૈન ધર્મ એ ઔદ્ધર્મમાંથી નીકળેલો ફાંટો છે એમ જણાવ્યું હતું. પણ હાલ તે સંબંધી વિદ્વાનોએ ચર્ચા કરી સાબીત કર્યું છે કે જૈનધર્મ અને ઔદ્ધર્મ એ બે ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ છે—જૈનોના સિદ્ધાંતો પરિપૂર્ણ વાંચ્યા-વિના અન્ય વિદ્વાનોએ ભૂલ કરી હતી. ઔદ્ધના કેટલાક ગ્રન્થોમાં ગૌતમચુદ્ધ પોતાના શિષ્યોને કહે છે કે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર ઘણી તપશ્ચર્યા કરે છે અને તપશ્ચર્યા વગેરેનો મારાથી ભિન્ન ઉપદેશ આપે છે—તે પુરાવો પણ સાબીત કરે છે કે બન્નેના ઉપદેશો ભિન્ન ભિન્ન છે—મહાવીર સ્વામીએ કહેલાં તત્ત્વોને ગૌતમચુદ્ધ માનતો નથી. આકાશ અને પાતાળ જેટલો જૈનધર્મ અને ઔદ્ધર્મના તત્ત્વોમાં તફાવત છે તેથી જૈનધર્મ અને ઔદ્ધર્મ એક કહેવાય નહીં—તે સમયમાં શ્રી મહાવીર અને ગૌતમચુદ્ધનાં જુદાં જુદાં ચોમાસાં થએલાં છે અને તે હકીકતને પુરવાર કરનાર ગ્રન્થો હયાત છે માટે જૈનધર્મ એ ઔદ્ધર્મનો ફાંટો કહેવાય નહીં. જૈનધર્મ એ તેનાથી જુદો ધર્મ છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ ક્યારથી શરૂ થયો—અને મિથ્યાત્વધર્મ ક્યારથી શરૂ થયો.

(૪)

ઉત્તર—જૈનધર્મ, પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિકાળથી ચાલે છે. તેથી તે અનાદિકાલનો છે અને તીર્થંકરો પોતે તીર્થ સ્થાપે છે તેની અપેક્ષાએ આદિ છે—આ ચોવીશીમાં પ્રથમ રૂપભદ્રે લગવાન થયા—તેઓએ જૈનધર્મ સ્થાપ્યો તે પહેલાંની ચોવીશીઓમાં તે તે વખતના તીર્થંકરોએ તીર્થની સ્થાપના કરી જૈનધર્મ પ્રસાર્યો હતો—આ ચોવીશીમાં છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી ૨૪૩૭ વર્ષ ઉપર થઈ ગયા. તેઓએ આ ચોવીશીમાં છેલ્લીવાર જૈનધર્મની સ્થાપના કરી છે અને હાલ પણ તેમનું શાસન ચાલે છે. કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે—“જૈનધર્મના ચલાવનાર મહાવીર સ્વામી હતા તે પહેલાં જૈનધર્મ ન હોતો” આ પ્રમાણે તેઓનું કહેવું ખોટું છે. કારણ કે મહાવીર સ્વામીના પહેલાં અઠીસે વર્ષ ઉપર ત્રેવીસમાં તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામી કે જે કાશીના રાજા અશ્વમેનના પુત્ર હતા. તેમણે જૈનધર્મ ચલાવ્યો છે. તે પહેલાં બાવીસમાં તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથે જૈનધર્મની સ્થાપના કરી હતી. શ્રીકૃષ્ણ તેમના કાકાના પુત્ર હતા. શ્રીકૃષ્ણે બાવીસમાં તીર્થંકર નેમિનાથની આરાધના કરી હતી તેથી તેઓ (શ્રીકૃષ્ણ) આવતી ચોવીશીમાં તીર્થંકર થવાના છે. પ્રવાહની અપેક્ષા એ અનંત તીર્થંકરો થયા અને થશે તેની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે અને દરેક તીર્થંકરની અપેક્ષાએ આદિ છે. મિથ્યાત્વધર્મ પણ અનાદિકાળથી ચાલે છે અને અનન્તકાળસુધી ચાલ્યા કરશે—મિથ્યાધર્મના ઉપદેશકોની અપેક્ષાએ મિથ્યાધર્મની આદિ છે અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે.

પ્રશ્ન—સર્વ તીર્થંકરો જીવું જીવું તીર્થ સ્થાપીને ધર્મ ચલાવે છે ત્યારે તેઓના ધર્મમાં ભેદ પડતો હશે કે કેમ? જે જે તત્ત્વોની પ્રકરણ કરે તેમાં ભેદ પડતો હશે કે કેમ?

ઉત્તર—સર્વ તીર્થંકરોને કેવલજ્ઞાન હોય છે. કેવલજ્ઞાન એટલે સંપૂર્ણ જ્ઞાન—તેથી ધર્મનું સ્વરૂપ કહેતાં વિરોધ આવતો નથી. સર્વ તીર્થંકરોને એક સરખું સંપૂર્ણ કેવલજ્ઞાન હોવાથી—તે ચોવીશ તીર્થંકરોનું એક સરખું કથન હોય છે. ષડ્દ્રવ્ય તેના ગુણ અને પર્યાય—નવતત્ત્વ ત્રણજીવનનું સ્વરૂપ, સાતનય સમ્મભંગી—સંસાર અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોનું એક સરખું સ્વરૂપ કહ્યું છે અને ભવિષ્યના તીર્થંકરો પણ એકસરખું સ્વરૂપ કહેશે—દ્રવ્યાનુયોગમાં એકસરખું સ્વરૂપ કહેવાય છે. શ્રીરૂપભદ્રે જેનું તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેનું જ શ્રીમહાવીર સ્વામીએ કહ્યું છે. દરેક તીર્થંકરો ચારિત્રના નિયમોનો તે તે કાલ સંઘયણુ—બળઆદિની

(૫)

સ્થિતિ દેખી ફેરફાર કરી શકે છે. શ્રીરૂપભદેવના વખતમાં ચાર મહાવ્રત હતાં અને શ્રીવીરપ્રહુના વખતમાં પંચમહાવ્રત થયાં. સાધુઓના ચારિત્રમાં પણ વ્રત તથા નિયમોમાં હાનિ વૃદ્ધિ થયા કરે છે—શ્રીમહાવીરસ્વામી મુક્તિ ગયાબાદ તેમની પાટે થનાર આચાર્યોએ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવ જોઈ ચારિત્રના નિયમોમાં ફેરફાર કરેલો દેખાય છે. પણ તે આચાર્યો તે તે કાલમાં સાધ્ય ચારિત્ર આરાધન-ધર્મની ઉન્નતિ આદિ નિશાન તો એકસરખું કહે છે. હાલમાં શ્વેતવસ્ત્રથી કેટલાક સાધુઓ જૈનધર્મનું આરાધન કરે છે અને કેટલાક, સમય પ્રમાણે જૈનોદ્વારા માટે અમુક અપેક્ષાએ પીતવસ્ત્ર ધારણુ કરી જૈનધર્મ આરાધે છે અને જૈનધર્મોન્નતિ કરે છે, ભિન્ન વસ્ત્ર ધારનાર છતાં યત્નેને જૈનધર્મ આરાધવો અને મુક્ત થવું. તથા જૈનધર્મોન્નતિ કરવી ઇત્યાદિ મુખ્ય સાધ્ય લક્ષ્ય છે. તેથી કંઈ ષડ્દ્રવ્ય નવતત્ત્વ વગેરે સર્વજ્ઞનાં કહેલાં વચનોમાં ફેરફાર જણાવતો નથી. તે પ્રમાણે તીર્થકરોએ કથિત નવતત્ત્વ વગેરે તત્ત્વોમાં ફેરફાર થતો નથી. પણ કાલાદિ અપેક્ષાએ ચારિત્રના નિયમોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. અનન્ત તીર્થકરો થયા અને થશે તે સર્વે કેવલ જ્ઞાની હોવાથી તત્ત્વોની પ્રપ્તિમાં ફેરફાર થયો નથી અને થવાનો નથી—કદી ભેદ પડ્યો નથી અને ભવિષ્યમાં ભેદ પડવાનો નથી.

પ્રશ્ન—છેલ્લા તીર્થકર મહાવીરસ્વામી થયા—તેમના વખતમાં કેટલા ધર્મ, આ ભારત ભૂમિમાં ચાલતા હતા.

ઉત્તર—શ્રીમહાવીરસ્વામી જન્મ્યા તે વખતમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાને સ્થાપન કરેલ—તીર્થના જૈન સાધુઓ અને સાધ્વીઓ તથા શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વિદ્યમાન હતી—પાર્શ્વનાથના સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ ગામોગામ—અને શહેરોશહેર ભમીને ઉપદેશ દેતા હતા—શ્રીમહાવીર ભગવાનની માતા અને પિતા પણ જૈનધર્મ પાળતા હતા—શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરંપરાએ થયેલ સાધુઓના તે ભક્ત હતા—તે વખતમાં જિનમન્દિર હતાં. જૈનધર્મ તે વખતમાં ભારતભૂમિમાં પ્રસારી રહ્યો હતો—તે વખતમાં વેદધર્મ પણ ચાલતો હતો—પણ તે વખતમાં શાંકરમતાનુયાયીઓ—તથા રામાનુજમતાનુયાયીઓ તથા વલ્લભાચાર્યના મતવાળા વૈષ્ણવો નહોતા—તે વખતમાં વેદધર્મ પાળનારાઓ યજ્ઞ કરતા હતા. અને યજ્ઞમાં પશુઓને હોમતા હતા—એમ કેટલાક ઐતિહાસિક ગ્રન્થોથી સિદ્ધ થાય છે—તે વખતમાં અન્યદેશોમાં અન્યધર્મ ચાલતા હતા.

પ્રશ્ન—વેદધર્મ ખરો કે જૈનધર્મ ખરો—

(૬)

ઉત્તર—શ્રીકેવલરાની તીર્થકરોનો કથિત જૈનધર્મ ખરો છે-ને કે પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામીના વખતમાં વેદધર્મ ચાલતો હતો તેથી તે કંઈ તીર્થકર પ્રરૂપિત જૈનધર્મનીપેઠે સત્ય ઠરી શકે નહીં— જૈનધર્મમાં જેવું તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે તેવું વેદમાં તત્ત્વોનું સ્વરૂપ નથી-જૈનધર્મમાં દરેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ સ્વાદ્વાદરૂપે કહેવામાં આવ્યું છે-તેથી તે તે પદાર્થોના જોનાર સર્વજ્ઞ ઠરેછે-શુદ્ધગમપૂર્વક જિનોનાં કથિત તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો જૈનતત્ત્વોની સત્યતા સૂર્યનીપેઠે પ્રકાશ છે.

પ્રશ્ન—હાલમાં જૈનોની ચૌદ લાખની પ્રાયઃ સંખ્યા છે-અને વેદ-ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા લગભગ વીશ કરોડના આશરે છે-જે જૈનધર્મ, સત્ય હોય તો જૈનોની સંખ્યા કરોડોની હોવી જોઈએ-વીશ કરોડના આશરે તો વેદધર્મ પાળનારાઓ છે તેથી જૈનધર્મની સત્યતા-વિષે સમાધાન આપવું જોઈએ.

ઉત્તર—શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમય લગભગમાં ચાલીશ કરોડ લગભગ જૈનોની સંખ્યા હતી. અને તે વખતમાં અઢાર દેશના રાજાઓ ઉપરાંત ઘણા રાજાઓ જૈનધર્મ પાળનારા હતા-તે વખતમાં વેદધર્મ માનનારાઓની સંખ્યા ઘણીજ થોડી હતી-પાછળથી શંકરાચાર્યના સમયમાં વેદધર્મ માનનારાઓનું જોર વધવાથી વેદધર્મ માનનારાઓની સંખ્યામાં વધારો થતાં થતાં હાલમાં વીશ કરોડ લગભગની સંખ્યા પ્રાયઃ—દેખાય છે-બૌદ્ધધર્મ માનનારાઓની સંખ્યા ૪૮ અડતાલીશ કરોડ લગભગની છે તેથી વિશેષ સંખ્યા ઉપરથીજ ખરા ધર્મનું અનુમાન કરવામાં આવે તો બૌદ્ધોના ધર્મની સત્યતા ઠરી શકે પણ તેમ તો માનવામાં આવતું નથી-ખ્રિસ્તીધર્મ માનનારા અને મોહોમેદનોની સંખ્યા પણ કરોડોના પ્રમાણમાં છે તેથી તેઓના ધર્મની સત્યતા પણ માનવી જોઈએ, પણ તેમ નથી-તેથી એવા અનુમાન ઉપર ન આવવું કે જે ધર્મ માનનારની સંખ્યા વિશેષ હોય તેઓનો ધર્મ ખરો હોય-? આર્યોના કરતાં અનાર્યોની સંખ્યા વિશેષ પ્રમાણમાં છે તેથી અનાર્યોનો ધર્મ ખરો છે એમ અનાર્યવિના અન્ય કોણ કહી શકે? એમ. એ. કરતાં પહેલી ચોપડીનો અભ્યાસ કરનારની સંખ્યા ઘણી મોટી છે તેથી પહેલી ચોપડીવાળાની માન્યતા ખરી અને-એમ-એ-ઉપાધિવાળાની માન્યતા ખોટી એમ કહી શકાયજ નહિ—સુવર્ણ કરતાં પત્થરા અને લોહું ઘણા પ્રમાણમાં છે-માછલાં કરતાં મનુષ્ય બહુ થોડાં છે તેથી કંઈ બહુ પ્રમાણમાં જોઓની સંખ્યા હોય તે ખરા

(૭)

છે એમ કહી શકાતું નથી—સત્ય વક્તાઓના કરતાં અસત્ય બોલનારાઓની સંખ્યા કરોડો ઘણી વિશેષ છે—સાચ-સ પ્રોફેસરોની સંખ્યા કરતાં અસાચ-સવાળાઓની સંખ્યા કરોડો ઘણી છે—તેથી સાચ-સવિદ્યા-શૂન્ય મનુષ્યોનું કહેવું શું સત્ય ઠરી શકે; અલબત્ત ન ઠરી શકે, તે પ્રમાણે જૈનધર્મ માનનારાઓની યૌદ લાખની સંખ્યા છે અને વેદધર્મ માનનારાઓની સંખ્યા વીશ કરોડ લગભગની હોય તો પણ તેઓનો ધર્મ સત્ય ઠરી શકે નહીં—જે ધર્મનો પ્રરૂપનાર સર્વસ અને રાગદ્વેષથી રહિત હોય છે તે ધર્મ સત્ય ઠરી શકે છે—જૈનધર્મના પ્રરૂપનાર છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી—રાગદ્વેષરહિત અને કેવલજ્ઞાની હતા તેથી મહાવીરપ્રભુનો કથિત જૈનધર્મ સત્ય ઠરે છે—શ્રીમહાવીર સ્વામીના શિષ્યો ગૌતમ વગેરે ગણુધરો હતા—તેથી તેઓએ મહાવીરપ્રભુનાં વચનોને સૂત્રોરૂપે ગુંથ્યાં—અને તેઓના શિષ્યોની પરંપરાએ હાલ પણ પિસ્તાલીશ આગમ તરીકે (અમુક સંખ્યાનો ઘટાડો થતાં છતાં પણ) વિદ્યમાન છે માટે તે સૂત્રોઆદિના આધારે જૈનધર્મ સત્ય ઠરે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મની પ્રાચીનતામાં કંઈ પ્રમાણુ છે—?

ઉત્તર—શ્રીકલ્પસૂત્રના આધારે જૈનધર્મના સ્થાપનાર ચાવીશ તીર્થંકરો છે અને તેમાં પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીરૂષભદેવ અમુક સાગરોપમ વર્ષ પહેલાં થયા છે. અર્થાત્ શ્રીરૂષભદેવ ભગવાનને થયાં અસંખ્ય વર્ષો વીતી ગયાં છે માટે જૈનધર્મની સર્વ ધર્મકરતાં વિશેષ પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે—શ્રીસુવિધિનાથ અને શીતળનાથ તીર્થંકરના મધ્યસમયમાં કેટલાકોએ બ્રાહ્મણુ ધર્મની સ્થાપના કરી છે—અને હાલ તેમાં અનેક ભેદ જોવામાં આવે છે—જૈનધર્મમાં સાધુઓને બ્રાહ્મણુ-માહુન-શ્રમણુ વગેરે કહેવામાં આવે છે—અન્યધર્મમાં યોગવાશિષ્ઠ નામનો ગ્રન્થ છે તેના આધારે પણ જૈનધર્મની પ્રાચીનતા જોવામાં આવે છે—વેદઉપર નિરૂક્ત રચનાર યાસ્કાચાર્ય હતા—તે યાસ્કાચાર્ય શ્રીશાકટાયન વ્યાકરણુના પ્રયોગો આપે છે. શાકટાયન જૈન હતા—તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે યાસ્કના પહેલાં પણ જૈનધર્મ હતો—વેદના બ્રાહ્મણુભાગ વગેરેમાં અરિષ્ટનેમિ તથા વૃષભ એમ આવીશમાં તથા પહેલા તીર્થંકરનું નામ આવે છે—તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે—વેદોની રચના પહેલાં જૈનધર્મ હતો અને તેથીજ અરિષ્ટનેમિ અને વૃષભ આદિ તીર્થંકરોનાં નામ જોવામાં આવે છે. શબ્દના અનેક અર્થ છે તેથી અરિષ્ટનેમિ અને વૃષભને કોઈ અન્ય અર્થ કહે તો પણ રૂઢાચાર્યને ફેરવી નાખવાથી કંઈ ખરો અર્થ છુપાતો નથી.—બ્રહ્મસૂત્ર કે જેના ઉપર શંકર-રામાનુજ-વલ્લભાચાર્ય,

(૯)

વગેરે આચાર્યોએ એક ધીભળતું ખંડન કરી પોતપોતાના મતને અનુસરી ટીકાઓ રચી છે તેમાં પણ નૈકસિન્ન એ સૂત્રથી એક પદાર્થમાં અસ્તિધર્મ અને નાસ્તિધર્મ ઘટતા નથી એમ પ્રતિપાદન કરી જૈનોના અસ્તિનાસ્તિવાદ રૂપસ્વાહ્વાદધર્મનું ખંડન કરવા કાંકાં માર્યાં છે તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે બ્રહ્મસૂત્ર રચનાર રૂપિના વખતમાં પણ જૈનોના સ્વાદ્વાદવાદનું ઘણું જોર હતું—શ્રીમથુરાની ટેકરી ખોદતાં લોડ કર્નીગહામના સમયમાં જૈનોનું પ્રાચીનમંદિર નીકળ્યું છે તેપર લખેલા લેખના આધારે પણ જૈનધર્મની પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે—યુરોપિયન પંડિત મોક્ષમુલર કહે છે કે વેદધર્મના સૂત્રોની રચનાનો કાળ લગભગ ત્રણ હજાર વર્ષનો લાગે છે—ઈત્યાદિ વાતો જોવી હોય તો શ્રી વિજયાનન્દસૂરીશ્વરકૃત ગ્રંથો જોવા, આ ઉપરથી પણ વેદધર્મ કરતાં જૈનધર્મ પ્રાચીન હતો એમ સિદ્ધ થાય છે—એક વખત દ્વારિકા-વલ્લ્લી રાજગૃહી વૈરાટ નગર-ત્રંબાવતી-દિલ્લી વગેરે નગરીઓમાં લાખો, કરોડો મનુષ્યોની વસતિ હતી અને તે વખતે તે નગરીઓની ઝાહોઝલાલી જુદાજ પ્રકારની હતી. અને હાલ તો તેનાં નામમાત્ર રહ્યાં છે. ખંડેર જોવી દેખાય છે તેમ એક વખત જૈનધર્મની ઝાહોઝલાલી દેશ વિદેશમાં પ્રસરી રહી હતી. તે વખતમાં ચારે પ્રકારની વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી. હાલ તેજ જૈનધર્મનો વિસ્તાર ન્યૂન થઈ ગયો છે—ચારે વર્ણુમાં જૈનધર્મ રહ્યો નથી—સર્વ વસ્તુઓનો ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. દરિયામાં પણ ભરતી ઝોટથી વૃદ્ધિ હાનિ દેખાયા કરે છે—પ્રાચીન એવા જૈનધર્મનો એક વખત વિશેષ પ્રકાશ દેખવામાં આવશે. ચાર વાગ્યા પછી એક વાગે છે—જેનો એક વાગ્યો છે તેના પાછા ચાર વાગશે—જે ધર્મ સૂર્ય જેવો પ્રકાશી હતો તે હાલ અંધકારમાં આવી ગયો છે પણ પુનઃ તે સૂર્યના જેવો પ્રકાશી થવાનો—રાજ્યોમાં—દેશોમાં—ધર્મોમાં—બળમાં આ પ્રમાણે ચડતી પડતી થયા કરે છે—જૈનોનાં ઘણાં સૂત્રોથી જૈનધર્મની પ્રાચીનતાની સિદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન—પ્રાચીન કાળમાં ચાર વર્ણુ શું જૈનધર્મ પાળતી હતી.

ઉત્તર—હા—ચારે વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી—ગમે તે વર્ણુ જૈન-ધર્મ માની શકે છે અને પાળી શકે છે—જૈનધર્મમાં નાતજાતનો ભેદ નથી—જૈનધર્મએ આત્માનો ધર્મ છે. દરેક વર્ણુના મનુષ્યોમાં આત્મા-ઓ રહ્યા છે—તેથી દરેકના આત્માની ઉન્નતિમાં દરેક વર્ણુ જૈનધર્મ પાળવો જોઈએ—શ્રીમહાવીરસ્વામીના વખતમાં ચારે વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી—મેતાર્યુનિ ચંડાલના કૂળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. અને

(૯)

દેવયોગે શ્રેણિકરાજની કન્યા પરણ્યા હતા. અન્તે સંસાર છોડી સાધુ થયા આદ્રકુમાર-મ્લેચ્છ-યવન-હતા. આદ્ર (અરબસ્તાન પ્રાયઃ) દેશ કે જે અનાર્થ કહેવાય છે તેમાં જન્મ્યા હતા. તે આર્થ દેશમાં આવ્યા હતા. અને દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી-ગૌતમાદિ બ્રાહ્મણોએ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. જમાલી વગેરે ક્ષત્રિઓએ (રાજપુત્રોએ રાજપુ-તોએ) શ્રી વીર પ્રભુપાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી-સંખ પુષ્કલી વગેરે ઘણા વણિકો શ્રીવીરપ્રભુના શ્રાવક બન્યા હતા. એમ આરેવણો જૈનધર્મ પાળતી હતી.

પ્રશ્ન-શ્રીમહાવીર પ્રભુ સર્વજ્ઞ હતા-ઈન્દ્રો દેવતાઓ વગેરે પણ તેમને માનતા પૂજતા હતા. ત્યારે તે વખતમાં આખી દુનિયા કેમ જૈન થઈ ગઈ નહીં.

ઉત્તર-અનંત પુણ્યની રાશિ ઉદયમાં આવે ત્યારે જૈનધર્મની શ્રદ્ધા થાય છે. તેના કરતાં પણ અનંત પુણ્યોદયે શ્રાવકનાં વ્રત અંગીકાર કરી-શકાય છે. તેના કરતાં પણ અનંત પુણ્યોદય થયે છતે સાધુપણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે-અલ્પ પુણ્યવંતો કંઈ જૈનધર્મ પામી શકતા નથી-સૂર્યને ઉદય છતાં પણ ધ્રુવડો સૂર્યને દેખી શકતા નથી-તેમ શ્રીમહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞ (કેવલ જ્ઞાની) છતાં પણ સર્વ જીવોનાં પુણ્ય તથા પરિણામની ધારા એક સરખી નહીં હોવાને લીધે આખી દુનિયાના મનુષ્યો જૈનો થયા નહીં-પંચ કારણયોગે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે-કાલ સ્વભાવ નિયતિ કર્મ અને ઉદ્યમ આ પાંચ કારણોવડે કાર્યની સિદ્ધિ જ્યાં ત્યાં દેખવામાં આવે છે-જે જીવોને શ્રીમહાવીર પ્રભુના વખતમાં પંચ કારણોનો સમુદાય મળ્યો હતો તેઓ જૈન ધર્મ પામ્યા હતા. અને જે જીવોને પંચકારણોનો સંયોગ મળ્યો નહોતો તે જૈનધર્મ પામ્યા ન હોતા-શ્રીમહાવીર પ્રભુ સર્વ જીવોને તારવામાટે ઉપદેશ આપતા હતા. જેઓએ યોગ્યતા પામી હતી તેઓ જૈનો બન્યા હતા.

પ્રશ્ન-શ્રીમહાવીર સ્વામીએ જૈનોને કયા કયા વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યા હતા.

ઉત્તર-શ્રીમહાવીર પ્રભુએ સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર વિભાગ, જૈનોના પાડયા હતા-અનંત તીર્થંકરો થયા અને થશે તે સર્વે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક અને શ્રાવિકા૩૫ ચતુર્વિધસંઘ (તીર્થ)ની સ્થાપના કરી અને કરશે-જેઓને સર્વ વિરતિપણોનો લાભ નથી તેઓ ગૃહસ્થાવાસમાં રહી શ્રાવકનાં દેશથકી વ્રત અંગીકાર કરેછે-જેઓને દેશવિરતિપણોનો પણ લાભ નથી તેઓ સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરેછે-

(૧૦)

તેઓ ભક્તિ-પૂજા-પ્રભાવના વગેરે કૃત્યોમાં દેવતાઓની પેઠે સારો ભાગ લેઈ યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરે છે-જેઓ સર્વ વિરતિપણું અંગીકાર કરવાને યોગ્ય હોય છે-તેઓ સર્વ વિરતિપણું અંગીકાર કરે છે અને સમ્યક્ત્વ સહિત પંચમહાવ્રત પાળે છે-પુરૂષોને સાધુઓ (શ્રમણો) કહેવામાં આવે છે અને સ્ત્રીઓને દીક્ષા લીધા પછી સાધ્વીઓ (શ્રમણીઓ) કહેવામાં આવે છે-સદાકાળ આ ચાર વિભાગમાં જૈનો થયા-થાય છે અને થશે-આ ચતુર્વિધ સંઘરૂપ મહાવીર પ્રભુનું તીર્થ છેલ્લા દુષ્પસહ-સૂરિ પર્યંત ચાલશે-ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલા શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ-સાધુઓ તથા સાધ્વીઓની ભક્તિ કરે છે-સાધુઓ અને સાધ્વીઓ અનેક ભાષાદ્વારા ધર્મતત્ત્વોનો અભ્યાસ કરીને ગામોગામ-દેશોદેશ ફરી જૈનતત્ત્વોનો ઉપદેશ આપે છે.

પ્રશ્ન-પૂર્વોક્ત ચતુર્વિધ સંઘમાં કોની મહત્તા વિશેષ ગણાતી હશે.

ઉત્તર-ચતુર્વિધ સંઘમાં સાધુવર્ગની વિશેષ મહત્તા ગણાય છે-સાધુઓ કરતાં સાધ્વીઓનો ઉતરતો દરજ્જો છે-સાધ્વીઓ કરતાં શ્રાવક વર્ગનો નીચો દરજ્જો, વ્રતોની અપેક્ષાએ છે-શ્રાવકો કરતાં શ્રાવિકા વર્ગનો નીચો દરજ્જો છે-તેથી સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ પ્રમાણે તીર્થની અનુક્રમ વ્યવસ્થા સમજ લેવી-ગૃહાવાસ કરતાં ત્યાગાવસ્થા અનન્તગણી ઉત્તમ સૂત્રોમાં કહી છે-મેરૂપર્વત અને સર્ષપનો દાણો-સમુદ્ર અને સરોવરમાં જેટલું અંતર છે તેટલું સાધુવર્ગ અને શ્રાવકવર્ગમાં અંતર છે-સાધુપણમાં જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રની સાધના વિશેષતઃ થાય છે. અને સદુપદેશતઃ અનેક જીવોને જૈન બનાવી શકાય છે-સાધુવર્ગમાંથીજ આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય થઈ શકે છે-જૈન શાસનના મુખ્ય પ્રવર્તક સાધુઓ હોય છે-એક સાધુ પોતાની સંપૂર્ણ અંદગીનો ભોગ આપી જીવે ત્યાંસુધી ચારિત્રની આરાધના કરે છે અને સદુપદેશવડે ઘણા મનુષ્યોને જૈન બનાવી શકે છે-અનાયોને પણ દાઝમાં સનો ત્યાગ કરાવી શકે છે-કંચન અને કામિનીના ત્યાગી હોવાથી નિઃસ્પૃહપણે વિચરે છે તેથી તેઓના ઉત્તમ જીવનની છાપ મનુષ્યોના હૃદયમાં પડે છે-સાધુઓની-મન-વાણી અને કાયાની પ્રવૃત્તિ ખરેખર જૈનધર્મની ઉન્નતિમાટે વપરાય છે માટે-ગૃહાવાસ કરતાં ત્યાગાવસ્થા ઉત્તમ ગણાય છે-વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરી જે સાધુઓ થાય છે અને સાધ્વીઓ થાય છે. તેઓ જૈનધર્મનો સારી રીતે ફેલાવો કરી શકે છે. અને બીજાઓ પોતાનું ચારિત્ર પાળી શકે છે-પણ વિદ્વાન સાધુઓ જેટલો તેઓ અન્યોને ઉપકાર કરી શકતા નથી-અનન્ત તીર્થંકર થયા અને થશે તેઓએ ગૃહાવાસ છોડીને

(૧૧)

પ્રથમ સાધુપણું અંગીકાર કર્યું છે અને કરશે—ત્રણ જ્ઞાનના સ્વામી તીર્થંકરો પણ ત્યાગી અને છે માટે ચતુર્વિધ સંઘમાં ત્યાગી એવા સાધુ-વર્ગની વિશેષ મહત્તા ગણાય છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મનાં સૂત્રો હાલ કેટલાં છે અને ગ્રન્થો કેટલાં છે ?

ઉત્તર—જૈનધર્મના હાલ પિસ્તાલીશ આગમ (સૂત્રો) કહેવાય છે—સ્થાનકવાસી જૈનો ૩૨ આગમ માને છે—દિગંબર જૈનો જૈનપુરાણો તથા તત્ત્વાર્થ સૂત્ર વગેરે માને છે—જૈનોના ઘણા ગ્રન્થો છે. હાલમાં જૈનાગમલીષ્ટ બહાર પડ્યું છે તે વિના પણ ઘણા ગ્રન્થો છે. સિકંદર આદશાહના વખતમાં ઘણા જૈન પુસ્તકોનો નાશ થયો—કારણકે તે વખતે તેના હાથમાં ઘણાં પુસ્તકો આવ્યાં હતાં—ખીજ પણ આદશાહોએ જૈનોનાં ઘણાં પુસ્તકો આળી નાખ્યાં—વલ્લભીતરફ પણ જલ-માર્ગે હિંદુસ્થાન ઉપર સ્વારીઓ થઈ છે અને તેમાં પણ જૈનોનાં ઘણાં પુસ્તકોનો નાશ થયો—કેટલાંક પુસ્તકોનો ઉદ્ધૃષ્ટ વગેરે જંતુઓએ નાશ કર્યો—કેટલાંક પુસ્તકો નેપાલ વગેરે તરફ સંરક્ષણમાટે આર્ય રાજાઓ તરફ મોકલી આપવામાં આવ્યાં હતાં—ભદ્રબાહુ અને સ્થૂલીભદ્ર જેવા સમર્થ ચતુર્દશ પૂર્વધારી વિક્રાનો નેપાલમાં રહ્યા હતા. ભદ્રબાહુ સ્વામી નેપાલમાં મહા પ્રાણ્યાયામની ક્રિયાનો અભ્યાસ કરતા હતા—તેઉપરથી યોગનાં પુસ્તકો પણ જૈનોમાં ઘણાં હતાં એમ સિદ્ધ થાય છે—નેપાલના રાજાની લાયબ્રેરીમાં ઘણાં પુસ્તકો તાડપત્ર વગેરેનાં હતાં—હાલમાં ત્યાંના રાજાએ એલાખ પુસ્તકોનો મોટો સંગ્રહ હતો તેને ઈંગ્લાંડની લાયબ્રેરીમાં આપ્યો—તેમાં જૈનોનાં પુસ્તકો હશે. પાટણ, ખંભાત, જસલમેર વગેરે ઠેકાણે હાલ જૈના ભંડાર છે. બધાં પુસ્તકોનું લીષ્ટ જોઈએ તેવું હવે થશે એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મના પુસ્તકો લખાવવાનો રીવાજ ક્યારથી શરૂ થયો—કેટલાક કહે છે કે વીરભગવાન પછી ૯૮૦ થયા આદ પુસ્તકો લખાયાં—? માટે ખરી વાત કઈ માનવી ?

ઉત્તર—જૈનધર્મનાં પુસ્તકો ઘણા વર્ષથી લખાતાં આવ્યાં છે—વીર-સંવત-નવસે એંશી વર્ષપૂર્વે પણ ઘણા ગ્રન્થો લખાયાના દાખલાએ માલુમ પડે છે—શ્રીહરિભદ્રસૂરી-વીરસંવત એક હજારની સાલમાં થયા છે. તેઓએ મહાનિશીથ સૂત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો એમ જણાવે છે તેઓ લખે છે કે—મહાનિશીથ પુસ્તકનો ઘણો ખરો ભાગ ઉદ્ધેધ્યો ખાઈ ગઈ તેથી જેટલું મજ્યું તેટલું લેવું કરી આલાવાનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ વિક્રમ સંવત પરપ લગભગમાં વિદ્યમાન હતા—તે વખતમાં તાડપત્ર ઉપર લખવાનું પ્રાયઃ કામ ચાલતું હતું. તેથી મહાનિ-

(૧૨)

શીથ તાડપત્ર ઉપર લખાયોનો કાળ વિચારીએ તો લગભગ હજારવર્ષ થવાં જોઈએ—તાડપત્રની પ્રતિ હજાર વર્ષ થયાવિના ઘણી જૂની થઈ શકે નહિ તે ઉપરથી પણ અનુમાન પુરાવો મળે છે કે શ્રીવીર પ્રભુનાં વખત લગભગમાં પુસ્તકો લખાવાની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ ગઈ હોવી જોઈએ, તેમના લગભગમાં મહાવાદી થયા છે. તેઓએ જૂના ભંડારમાંથી દ્વાદશસાર નચચક નામનું પુસ્તક વાંચ્યું—ઈત્યાદિ વાત આવે છે અને એક ભંડાર સાધ્વીના તાબામાં હતો ઈત્યાદિ વૃત્તાંત પણ પહેલાંના વખતમાં અર્થાત્ વિક્રમ સંવત પાંચમાં સૈકાની પહેલાં જૈનપુસ્તકો લખાતાં હતાં એમ પુરવાર કરી આપે છે—જૈનોના શાકટાયન નામના મુનિએ શાકટાયન નામનું વ્યાકરણ બનાવ્યું છે અને તે વ્યાકરણ બહુ પ્રાચીન ગણાય છે. તેનો અભ્યાસ અન્યધર્મવાળાઓ પણ કરતા હતા. તેથી તે લખાયાવિના અભ્યાસ બની શકે નહીં. ચાસ્કાચાર્યે વેદ ઉપર નિરૂક્ત રચતાં શાકટાયન વ્યાકરણનું પ્રમાણ આપ્યું છે. આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનોના ગ્રન્થો શ્રીમહાવીરસ્વામી પહેલાં પણ લખાવાનો રીવાજ હતો—એક પુરાવો શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરના ચરિત્રથી આપવામાં આવે છે—શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ વિક્રમ રાજના સમયમાં થયા હતા. શ્રીવીરપ્રભુ પશ્ચાત્ ૪૭૦ ચારસે સિત્તેર વર્ષ લગભગમાં થયા હતા. સિદ્ધસેનસૂરિ વિચરતા વિહારતા એક વખત ચિત્રકૂટ (હાલના ચિત્તોડ)માં આવ્યા હતા. તેમણે એક જિનમંદિરનો થાંભલો જોયો તેથી તેમણે ઘણી ઔષધિયોને મેળવી થાંભલાને લેપકર્યોંકે તે તુર્ત કમલના ટોડાની પેઠે ઉઘડી ગયો તેમાં ચમત્કારિ પુસ્તક જોવામાં આવ્યું. તેમાંથી એક પાતું આકર્ષી વાંચ્યું તેમાંથી ત્રણ વિદ્યાઓ મળી. બીજું પાતું વાંચવાજતાં દેવતાએ અટકાવ્યા અને કહ્યું કે બસ તેમના દેખતાં થાંભલો બંધ થઈ ગયો. આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે—ચિત્રકૂટના મંદિરના થાંભલામાં તે વખત પૂર્વે સાતસે આઠસે હજાર લગભગ વર્ષનું લખાયલું પુસ્તક હોય એમ અનુમાન થાય છે—તે પુસ્તક પાંચસે વર્ષપૂર્વે લખાયું એમ અનુમાન કરીએ તો શ્રીવીરપ્રભુનો સમય જણાય છે. સાતસેવર્ષ પહેલાં લખાયું એમ અનુમાન કરીએ તો શ્રીપાર્શ્વનાથ સ્વામીના સમયમાં લખાયું હોય એમ સિદ્ધ થાય છે—તે પુસ્તક હજાર વર્ષપૂર્વે લખાયું એમ અનુમાન કરીએ તો શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના પહેલાંનો સમય સિદ્ધ થાય છે. પણ તે મંદિર પાર્શ્વનાથનું હોય એમ સંભવ થાય છે. આપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનોનાં પુસ્તકો ઘણા પ્રાચીન સમયથી લખાતાં આવ્યાં છે—સિકંદરઆદશાહના વખતમાં જે જૈન પુસ્તકો હશે તે તાડપત્ર ઉપર હશે અને તે શ્રીમહાવીરસ્વા-

(૧૩)

મીના પૂર્વે પણ લખાયાં હોય એમ કેમ ન કહેવાય; શ્રીવીરપ્રભુના સમય લગભગમાં ચાલીશ કરોડ મનુષ્યો જૈનો હતા. જ્યારે એમ હતું ત્યારે જૈન પુસ્તકો પણ ઘણા પ્રમાણમાં લખાયાનો પ્રવાહ હતો એમ કેમ ન કહેવાય; દેવર્ધિગણિ સ્માશ્રમણના વખતમાં ઉચલપાથલ વગેરેથી બચેલાં સૂત્રો વગેરેનો ઉદ્ધાર કરી નવેસરથી લખાયાં હોય એમ અનુમાન થાય છે.

પ્રશ્ન—જૈનોના ગ્રન્થોમાં કઈ કઈ બાબતોનું વિવેચન કર્યું હોય છે;

ઉત્તર—મુખ્યત્વે સૂત્રો તથા ગ્રન્થોમાં દ્રવ્યાનુયોગ-ગણિતાનુયોગ ચરણકરણનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ આ ચાર અનુયોગનું વિવેચન છે અને તેમાં જીવ, અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વની પ્રપ્તિ હોય છે-પરમાત્મા, આત્મા, કર્મ જગત્ અને સાયન-સવિદ્યા વગેરે ઘણી બાબતોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. દેવ ગુરુ અને ધર્મનું સારીરીતે વર્ણન કરેલું છે-પૃથ્વી-જલ-અગ્નિ વાયુ અને આકાશ વગેરેનું સારીરીતે વર્ણન કરેલું હોય છે, જગત્, ઈશ્વરો વગેરે પદાર્થો અનાદિકાળના છે એવું તેમાં સારીરીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે-શ્રીસર્વજ્ઞે જે જે દેખ્યું તેનું વર્ણન જોતું હોય તો જૈન ગ્રન્થોમાં સારીરીતે મળી શકે છે.

પ્રશ્ન—આખી દુનિયામાં ધર્મપુસ્તકોની વિશેષ સંખ્યા કયા ધર્મમાં વિશેષ હશે ?

ઉત્તર—પ્રાયઃ જૈનધર્મના ગ્રન્થો સર્વ ધર્મકરતાં વિશેષ સંખ્યામાં છે તેનાથી ઉતરતાં બૌદ્ધધર્મનાં પુસ્તકો છે, અને તેનાથી ઉતરતાં વેદ-ધર્મવાળાનાં, પશ્ચાત્ મુસલમાન અને ખ્રીસ્તિયોનાં ધર્મપુસ્તકો છે-જૈનોના લાખો પુસ્તકોનો નાશ થએલો ઇતિહાસોથી સાબીત થાય છે. મુસલમાનોએ ધર્મઝનુનથી જૈનોનાં ઘણાં મંદિર તોડી નાંખ્યાં અને તેઓની મસીદો પણ બનાવી-જૈનોના ઘણા જ્ઞાનભંડાર બાળીને ભસ્મ કરી નાંખ્યા-મુસલમાનોએ પુસ્તકો બાળીને તેનાવડે છછ માસપર્યંત રસોઈ કરી તેમાં જૈનોના પુસ્તકોનો ઘણો ભાગ બાળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગયો-હાથ કેટલી બધી અફસોસની વાત-ઘણાં ખરાં પુસ્તકો ગુપ્ત ભંડારોમાં ભયના લીધે નહીં કાઢવાથી સડી ગયાં-ઘણાં પુસ્તકો ઉદ્ધેઈના ભાગ થઈ પડ્યાં.

પ્રશ્ન—અન્ય ધર્મવાળાઓ કહે છે કે જૈનો તો ફક્ત ક્રીડી કુંથુઆ વગેરે નાના જીવની દયા કરનારા છે. અને તે બીકણુ હોય છે-જૈનોનું જોર વધવાથી લોકો દયાના લીધે બચલા બની ગયા. અને તેથી રાજ-

(૧૪)

એ પણુ દયાધર્મ પાળવાથી શૂરાતન હીન થઈ ગયા. શું આ વાત ખરી છે ?

ઉત્તર—જિન-એટલે જીતનાર અને જીતનારના પગલે ચાલનારને જૈનો કહેવાય છે—જય મેળવવો એજ જૈનોતું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. દરેક સારી આખતોમાં વિદ્યોને જીતીને આગળ ચાલવું—અનેક કુધર્મોના વિચારોનો નાશ કરી જય મેળવવો—સત્યધર્મનો તન-મન-અને ધનથી પ્રકાશ કરી જગતમાં જય મેળવવો—આલસ પ્રમાદ-કલેશ કુસંપ અજ્ઞાન મૈથુન ઈન્દ્રિયા-વગેરેનો નાશ કરી જય મેળવવો—હિંસા ભૂઠ ચોરી વ્યભિચાર આદિ દોષોનો નાશ કરી જય મેળવવો—શારીરિક શક્તિ વાચિક શક્તિ અને માનસિક શક્તિને ખીલવી આત્માની શક્તિયો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો—ક્રોધ માન માયા અને લોભને જીતી જય મેળવવો—અનેક પ્રકારની ક્ષુદ્રવાસનાઓને જીતીને જય મેળવવો—ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે તનમન અને ધનથી પ્રયત્ન કરવો અને હજારો વિદ્યો કે જે સામાં ઉભાં હોય તેને પણુ જીતી જય મેળવવો, જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનો જગતમાં ફેલાવો કરી જય મેળવવો—કર્મનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરવો—આવક અને સાધુના ધર્મપ્રમાણે જૈનધર્મની આરાધના કરી કર્મ શત્રુઓપર જય મેળવવો. ઈત્યાદિ જૈનોત્તિમાં જેઓ ખરા અંતઃકરણથી આત્મલોગ આપી પ્રયત્ન કરે છે તે ખરેખરા જૈનો કહેવાય છે. એવા જૈનો કદાપિકાળે આયલા હોયજ નહીં—જૈનો પશુ પંખી મનુષ્યો કીડી વૃક્ષ વગેરે સર્વ જીવોતું રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે—હજારો મનુષ્યોને અન્નાદિથી પોષે છે—પશુ અને પંખીઓની પણ પાંજરાપોળ વગેરે કરી દયા પાળે છે—કીડી તથા વૃક્ષો વગેરેતું પણ રક્ષણ કરવા દયાના વિચારો કરે છે—જીવોને મારી નાખવા એતું નામ શૂરાતન કહેવાય નહીં—દયાના વિચારોથી લડાઈઓ શાન્ત પડે છે અને આખી દુનિયામાં શાંતિ ફેલાય છે. જૈનગ્રહસ્થો કે જે રાજ્યો વગેરે હોય છે તે ખાસકારણપડે યુદ્ધ-દિક પણ કરે છે—સંપ્રતિ કુમારપાળ વસ્તુપાળ અને તેજપાલે ખાસકારણે લડાઈના મેદાનમાં પોતાતું શૂરવીરપણું દેખાડી આખું છે—શાન્તિનાથ, હુંથુનાથ, અરનાથ—ભરતચકવર્તિ—રામચંદ્ર—રાવણુ—પાંડવો—ચંડપ્રદ્યોતન ઉદાયી વગેરે જૈન રાજ્યો હતા તેઓનાં ચરિત્રો જોશો તો માલુમ પડશે કે જૈનો બહાદૂર હતા—પૃથ્વીતું રક્ષણ કરવું. સર્વ જીવોની દયા કરવી એ ગૃહસ્થ જૈનોતું કર્તવ્ય છે. ગૃહસ્થ જૈનો દેશથકી દયાના પાળનાર હોય છે અને સાધુઓ સર્વ થકી હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તેથી તેઓ ઉત્સર્ગ માર્ગપ્રમાણે સર્વ જીવોને શાન્તિના તથા અભયદાનના આપનારા હોય છે—સાધુઓ અમારો દેશ અને આ પારકો દેશ એમ

(૧૫)

અભિમાન કરી પરપંચાતમાં પડતા નથી. અપવાદ માર્ગે જૈનધર્મની રક્ષા માટે દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ અને ભાવનો વિચાર કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે— સાધુ અને સાધ્વી તરીકે મુખ્ય ગણાતા જૈનો, રાગદ્વેષ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વધર્મ—હિંસાધર્મ વગેરેનો પ્રાજ્ઞ્ય કરવા અને જ્ય મેળવવા સદાકાળ કાયાની મમતાનો ત્યાગ કરી જૈનધર્મનું આરાધન કરે છે—જૈનધર્મનું જેમ વિશેષ જોર તેમ દુનિયામાં લડાઈ ટંટા કલેશ મારામારી વગેરેનો અભાવ હોય છે—અને જ્યારે દુનિયામાં શાંતિ હોય છે ત્યારે સર્વ પ્રકારે મનુષ્યો ઉત્તતિના માર્ગે ખંતથી મહેનત કરે છે—જે વખતે જૈનોનાં રાજ્ય હતાં ત્યારે મનુષ્યોમાં અનેક સદ્ગુણ હોવાને લીધે પ્રાયઃ શાન્તિ વર્તાતી હતી—માટે જૈનોના માથે આયલાપણું કલંક કદી ચોંટી શકે નહીં. એટલું ખરૂં કે ગૃહસ્થ જૈનો પ્રાયઃ હાલમાં આપારીવર્ગે વિશેષ હોવાથી વિધાના પ્રોફેસરો નહીં હોવાને લીધે ગૃહસ્થ જૈનોમાં જૈનધર્મનું અભિમાન ઘટી ગયું—અજ્ઞાનતાથી અન્ધ અનેલા ઘણા જૈનો વૈષ્ણવો વગેરે બની ગયા—અજ્ઞાનતાના પડદામાં રહેલા કેટલાક જૈનો ખીકણુ બની ગયા—પણ કહેવાનું કે ખરા જૈનો કદી શુભકાર્યમાં ડરકું મીયાં જેવા થતા નથી—ગૃહસ્થ જૈનો ક્ષત્રિયપુત્રો ગણાય છે છતાં જો હવે મહાદાસપણું ધારણુ કરશે તો ઘણા નીચા દરજ્જા ઉપર આવી જશે—જૈન ગુરૂકળ ખોલવામાં આવે અને આળસનો પ્રચાર અંધ થાય. તેમજ વ્યાવહારિક કેળવણી સાથે ધાર્મિક કેળવણીને જૈનો, અહણુ કરે તો પુનઃ—પ્રાચીન જૈનોની પેઠે અહાદૂર જૈનો અને—દયાથી મનુષ્યોમાં આત્માની શક્તિ ખીલે છે—દયાના પાળનાર રાજ્યો પણ અહાદૂર અનેછે—પૂર્વે રાજ અને પ્રજા સર્વે જૈનધર્મ પાળતિ હતિ—કારણુકે જૈનધર્મ એ રાજધર્મ છે—સર્વ મનુષ્યો યથાશક્તિ જૈનધર્મ પાળી શકે છે—જૈનો અહાદૂર અનેછે અને આખી દુનિયાને ઉચ્ચ ધર્મવાળી બનાવવા પ્રયત્ન કરેછે. દુર્ગુણોને જીતવા અને સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા; એ જૈનોનું ખાસ લક્ષણુ છે તેથી જૈનોમાં આયલાપણું ઘટતું નથી. પણ જે લોકો ધર્મના નામે હિંસારંભમાં ધર્મ માને છે, કર્મના તાબામાં રહેછે તેઓમાં આયલાપણું ઘટેછે—જૈનો દુર્ગુણોને જીતનાર હોવાથી શૂરવીર—ક્ષત્રિય પુત્રો કહેવાય છે—આ ઉપરથી સમજાશે કે જૈનો શુભ કાર્યોમાં તથા શુભ વિચારોમાં અહાદૂર છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મથી જગતનું ભલું થઈ શકે છે;

ઉત્તર—હા. જૈનધર્મની આરાધનાથી દરેક આત્માઓમાં સુમતિ પ્રગટે છે અને કુમતિનો નાશ થાયછે—જૈનધર્મ પાળવાથી પાપનો નાશ થાયછે અને પુણ્યની વૃદ્ધિ થાયછે—જૈનધર્મની આરાધનાથી—દયા સત્ય—

(૧૬)

અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય-દાન-તપ-જપ, ભાવના-પરોપકાર-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરે સદ્ગુણો આત્મામાં ખીલે છે અને દુર્ગુણોને નાશ થાય છે-દાર્-માંસ-ભુગાર-વગેરેનો નાશ થાય છે-જૈનધર્મની આરાધનાથી જગતમાં સર્વ જીવો પ્રાયઃ ધર્મી બનવાથી લડાઈ-હિંસા-આદિનો નાશ થાય છે. જે આખા જગતમાં સર્વ મનુષ્યો ખરા જૈનધર્મ પાળનારાઓ બની જાય તો ભયંકર લડાઈઓ થવાનો વખત પણ આવે નહીં-જૈન બનેલો મનુષ્ય-સુબુદ્ધિના યોગે-દાર્-માંસ વગેરે વાપરતો નથી-એક ખ્રીસ્તિ હોય-તે દીવસની એક મરઘી ખાય તો બાર મહીને ત્રણસે સાઠ મરઘીઓ ખાય-તે સો વર્ષમાં છત્રીશ હજાર મરઘી ખાય-અને માસમાં બે બકારાં ખાય તો સો વર્ષમાં ચોવીસે બકારાં ખાઈ જાય-આવા સમજે કે જાણે કરોડો અન્ય હિંસામય ધર્મ પાળનારા હોય તેઓ પોતાની ઇંદગીમાં કેટલા બધા જીવોની હિંસા કરે તે સર્વમાંથી એક ખ્રીસ્તિ વા મુસલમાનને જૈન બનાવ્યો હોય તો માનો કે આશરે નાના મોટા ત્રીશ હજાર પ્રાણીઓની દયા પાળી કહી શકાય-જૈન બનાવેલો મનુષ્ય કદી આટલા બધા જીવોની હિંસા કરે નહીં અને પોતાના જીવનમાં હજારો પ્રાણીઓની દ્રવ્ય દયા અને ભાવ દયા કરી શકે-અન્ય હિંસકને જે જૈન બનાવે છે તે ખરી પાંજરાપોળ બાંધી શકે છે-આ ઉપરથી સમજાશે કે લાખો અને કરોડોની સંખ્યામાં જૈનોની વસતિ વધતી જાય તો અસંખ્ય જીવોની દ્રવ્યથી દયા કરી શકાય-પૈસા વગેરે આપીને અમુક કાળસુધી પ્રાણીઓને બચાવવા-અમુક કાળસુધી માછીઓની જાળો પર્યુષણ વગેરે તહેવારોમાં જીવ દયા પળાવવી-એ ઉપાય પણ સરસ છે પણ કહેવું પડે છે કે તેના કરતાં તે જીવોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવવા અથવા ઉપદેશ આપી માંસ ખાતાં અટકાવવા એ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે-સર્વ ધર્મનું મૂળ દયા છે અને દયાનો સિદ્ધાંત-આ જગતમાં ખાસ જૈનોને કહેવાય છે-તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે જગતમાં જૈનધર્મના આરાધનથી સર્વ જીવોનું ભલું કરી શકાય છે.

પ્રશ્ન-એકેન્દ્રિય જીવોથી તે પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવોમાંથી કયા જીવોની વિશેષ દયાથી રક્ષા કરવી. જોઈએ.

ઉત્તર-અને ત્યાંસુધી તો એકેન્દ્રિયાદિક સર્વ જીવોની દયા કરવી જોઈએ-ગૃહસ્થના ધર્મ પ્રમાણે અને કારણોને લેઈ એમ ન અને તો જેમ અધિક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો હોય તેમ તેમ તેઓનું દયાથી રક્ષણ કરવાથી વિશેષ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્યની આધિક્યતાવિના ઇન્દ્રિયની આધિક્યતા થતી નથી-માટે તેવા પ્રસંગે લાભ અને અલાભને જોઈ અધિક ઇન્દ્રિય

(૧૭)

લાળા જીવોની રક્ષા કરવી જોઈએ-ગૃહસ્થ જૈનોને વિવેક દૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ હોય છે તેથી તેઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવ જોઈ સર્વ જીવોની દયાથી રક્ષા કરવા ચૂકતા નથી-એકેન્દ્રિય કરતાં કોઈ પ્રસંગે દ્વીન્દ્રિય જીવોને અચાવે છે-દ્વીન્દ્રિય કરતાં ત્રીન્દ્રિય જીવોને વિશેષતઃ અચાવે છે-ત્રીન્દ્રિય કરતાં ચતુરિન્દ્રિય જીવોને વિશેષતઃ અચાવે છે-ચતુરિન્દ્રિય કરતાં પંચેન્દ્રિય જીવોને વિશેષતઃ અચાવે છે- તેમાં પણ કારણપ્રસંગે પણ પંખી અને જલચર કરતાં મનુષ્યોને વિશેષતઃ અચાવે છે. તેમાં પણ મિથ્યાત્વી મનુષ્યો કરતાં કારણપ્રસંગે સમ્યક્ત્વવંત મનુષ્યોને વિશેષતઃ અચાવે છે. તેમાં પણ ગૃહસ્થ જૈનો કરતાં કારણપ્રસંગે ત્યાગી મુનિરાજ જૈનોને વિશેષતઃ અચાવે છે-તેમાં પણ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયાદિનો વિશેષ અચાવ સમજવો-જૈનો કટાકટીના પ્રસંગે એકી વખતે સર્વ જીવોના પ્રાણ અચાવવાના પ્રસંગે જોકે આવી આખતમાં લાભાલાભને જોઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેવા પ્રસંગે એકેન્દ્રિયાદિક સર્વ જીવો પર દયાનો પરિણામ તો કાયમ રહે છે-આવા પ્રસંગે જૈનો, જૈનશાસ્ત્ર અને જ્ઞાની ગીતાર્થ ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરે છે-મુનિરાજવર્ગ, સર્વ જીવોની દયાના પરિણામવડે રક્ષા કરે છે-અપવાદમાર્ગે (જૈન સિદ્ધાંતોમાં જાણાવેલાં અપવાદનાં કારણોને લેઈ) અંતરમાં દયાનો પરિણામ રાખી બહિરથી લાભાલાભ જોઈ જીવોની રક્ષા કરે છે-જૈનશાસનની હેલનાના પ્રસંગે-નાશના પ્રસંગે રક્ષણ કરવાના ઉદ્દેશથી-સાધુ અને સાધ્વીઓને મહાઉપદ્રવ થતો હોય તે નિવારવામાટે વિષ્ણુકુમારે મરિચીને જેમ શિક્ષા કરી તથા શ્રીકાલિકાચાર્યે ગર્દભભિલ્લ રાજને શિક્ષા કરી તેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે- આ સંબંધીની વિશેષ ચર્ચા કોઈ જ્ઞાની ગીતાર્થ મુનિપાસે જઈ સમજ લેવી-ગૃહસ્થ જૈનોને સવાવિસવાની દયા છે-અપરાધ આદિ કારણવિના તથા આજીવિકાદિ પ્રયોજનવિના તેઓ એકેન્દ્રિય જીવોની પણ રક્ષા કરે છે તો અન્યજીવોની કેમ રક્ષા ન કરે? -અર્થાત્ કરેજ. ગૃહસ્થ જૈનોમાં પણ કેટલાક અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચોથા ગુણ સ્થાનકવાળા હોય છે-શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ-અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતાં-જૈનધર્મની પૂર્ણ શ્રદ્ધાના લીધે ક્ષાયિક સમકિતી હતા-તોપણ અવિરતિપણુના લીધે રાજ્યના પ્રસંગે ત્રણસે ને સાઠ યુદ્ધ કર્યા હતાં-શ્રેણિક રાજ પણ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક હતા-ચંડપ્રધોતનરાજ શ્રીમહાવીર સ્વામીના આરવ્રતધારી શ્રાવક હતા તોપણ ક્ષત્રિયપણુનો ધર્મ કે જે પોતાને શરણે આવ્યો હોય તેને પાછો ન આપવો તે હેતુ આદિથી કોણિકરાજની સાથે આર વર્ષસુધી ભયંકર લડાઈ લડ્યા-કોણિક નૃપતિના પક્ષમાં ચમરેન્દ્ર હતા-તો પણ ચંડપ્રધોતન

(૧૮)

રાજાએ ન્યાયથી યુદ્ધ કર્યું—કુમારપાલ-વસ્તુપાલ વગેરેનાં ચરિત્રો સમજવાં—આ ઉપરથી સારાંશ કે શ્રાવકો, શ્રાવકના અધિકારપ્રમાણે દયા કરી શકે છે અને સાધુઓ પોતાના અધિકારપ્રમાણે દયા કરી શકે છે—સાધુઓને નીસવસાની દયા ઉત્સર્ગ માર્ગે પાળવી પડે છે—જૈન-શાસ્ત્રાધારે દયા પાળવાને જૈનો સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે—દયા એ ધર્મની માતા છે—દયાવિના ધર્મ નથી—કયા જીવોની વિશેષ દયા કરવી જોઈએ એ પ્રશ્નને ઉત્તર આ આપેલા જવાબમાંથી નીકળી શકે છે.

પ્રશ્ન—જીવ-આત્મા ચેતનમાં કંઈ ફેરફાર હશે કે?

ઉત્તર—જૈન શાસ્ત્રમાં જીવને આત્મા કહે છે અને તેને જ ચેતન કહે છે—માટે જીવ કે આત્માનો એક જ અર્થ છે—જૈનોમાં જેને બહિ-રાત્મા કહે છે તેને વેદાન્તમાં જીવાત્મા કહે છે.

પ્રશ્ન—પ્રીસ્તિયો—પશુ પંખી વગેરેમાં જીવ માને છે અને મનુષ્યનાં શરીરમાં આત્મા છે—એમ માને છે—જીવોને કેટલીક લાગણીઓ હોય છે અને તેને મારવામાં પાપ માનતા નથી—ગાય વગેરેના શરીરમાં આત્મા નથી. આમ માને છે તે શું સત્ય છે?

ઉત્તર—પ્રીસ્તિયોનું તેનું માનનું બરાબર નથી—મનુષ્યોના શરીરો-માં જેવા આત્માઓ છે તેવા જ આત્માઓ પશુ અને પંખીઓ વગેરેનાં શરીરોમાં રહેલા છે—માટે પશુઓ અને પંખીઓને મારવામાં દોષ લાગે છે—એકેન્દ્રિયાદિકથી તે પશુપંખી મત્સ્યો વગેરે સર્વમાં આત્માઓ છે એ સિદ્ધાંત અને શાસ્ત્રો તથા અનેક યુક્તિયોથી સિદ્ધ થાય છે—જેમ મનુષ્યોને ઇષ્ટાનિષ્ટનું જ્ઞાન છે તેમ પશુ અને પંખીઓ વગેરેને પણ ઇષ્ટાનિષ્ટનું જ્ઞાન છે—મનુષ્યો જેમ મૃત્યુથી બીવે છે તેમ પશુપંખી વગેરે પણ મૃત્યુથી બીવે છે—મનુષ્યો જેમ ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમ પશુપંખી વગેરે પણ ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે—સર્વ જીવોને કર્મનાં આવરણો લાગ્યાં છે તેથી તેઓની, કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે વિશેષ વા ન્યૂન જ્ઞાનશક્તિ દેખાય છે—કોઈના આત્મામાં ફેરફાર નથી—આ સંબંધીનું વિશેષ જ્ઞાન લેવું હોય તો જૈનના સિદ્ધાંતોનો ગુરૂગમ પૂર્વક અભ્યાસ કરવો કે જેથી અજ્ઞાનનો નાશ થતાં અનેક શંકાઓનો નાશ થશે—એકેન્દ્રિયથી આરંભીને પચ્ચેન્દ્રિય પર્યંત સર્વમાં એકસરખા આત્માઓ છે પણ કર્મનાં આવરણો આત્માઓને વિશેષ ન્યૂન લાગવાં તથા તે ઉદયમાં આવવાથી જ્ઞાનાદિક શક્તિયોમાં વિશેષ ન્યૂનતાનો તરતમ ભાવ દેખાય છે તે જૈનશાસ્ત્રો વાંચવાથી મારુમ પડશે—

(૧૯)

પ્રશ્ન—શ્રીસ્તિયો એમ કહે છે કે મનુષ્યોના આહારમાટે—પશુ-પંખી જલચરો વગેરેને પરમેશ્વર બનાવે છે. એ વાત શું ખરી છે?

ઉત્તર—ખીલકૂલ તે વાત ખરી નથી—મનુષ્યોના આહારમાટે પશુ પંખી વગેરે બનાવવાની પરમેશ્વરને ખીલકૂલ જરૂર નથી—પરમેશ્વર કદી કહેતો નથી કે તમે પશુઓ પંખીઓ વગેરેને ખાઓ—પરમેશ્વર દુનિયાને ઉત્પન્ન કરતો નથી કારણ કે તેને દુનિયા ઉત્પન્ન કરવાનું જરા માત્ર પણ પ્રયોજન નથી. તેમજ પરમેશ્વરમાં જગતને ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ નથી—

પ્રશ્ન—કેટલાક કહે છે કે આ જગત અન્યાને છ હજાર વર્ષ થયાં છે! શું એ વાત ખરી છે?

ઉત્તર—ખીલકૂલ એ વાત ખરી નથી. જૈનશાસ્ત્રોમાં અનાદિકાળથી આ જગત છે એમ અનેક યુક્તિથી પ્રાતપાદન કર્યું છે—દ્રવ્યરૂપે અનાદિકાળથી જગત છે—અને અનંતકાળસુધી ચાલ્યા કરશે. કદી તેનો નાશ થવાનો નથી.

પ્રશ્ન—ભારતભૂમિમાં પૂર્વે શ્રીસ્તિધર્મ હતો કે નહોતો?

ઉત્તર—પહેલાં ભારતભૂમિમાં શ્રીસ્તિધર્મ નહોતો—અનાર્થ દેશો-માંના ધર્મોને અનાર્થધર્મ તરીકે ભારતના લોકો કહે છે—લગભગ સાતશે વર્ષ પહેલાં તો ભારતમાં શ્રીસ્તિધર્મની વાત પણ પ્રાયઃ કોઈ જાણતું નહોતું—

પ્રશ્ન—મુસલમાનધર્મ પૂર્વે હિંદુસ્થાનમાં હતો કે નહોતો?

ઉત્તર—લગભગ અગીયારસે વર્ષ પહેલાં હિંદુસ્થાનમાં મુસલમાન ધર્મથી લોકો અજાણ્યા હતા—તે પહેલાં હિંદુસ્થાનમાં મુસલમાનધર્મ નહોતો—એકે તે વખતે મુસલમાન અગર શ્રીસ્તિધર્મ હોત તો તે વખતના પુસ્તકોમાં તત્સંબંધી ખંડનખંડન જાણાત. પણ તે એ ધર્મ નહોતા—તેથી પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી તેનાં નામ પણ ક્યાંથી નીકળે—

પ્રશ્ન—મુસલમાનધર્મમાં શું કહ્યું છે?

ઉત્તર—ખુદાએ જગત બનાવ્યું છે—કુરાન એ ખુદા તરફથી ઉતરેલું પુસ્તક છે—ઇત્યાદિ ખીના સમજ લેવી—મુસલમાનવર્ગે પશુ પંખી વગેરે જીવોની પુષ્કળ હિંસા કરે છે અને તે વર્ગે શ્રીસ્તિઓની પેઠે માંસ ખાનારો છે.

પ્રશ્ન—શ્રીસ્તિધર્મવાળાઓ અને મુસલમાનો મૂર્તિને માને છે કે નહીં?

(૨૦)

ઉત્તર—શ્રીસ્તિધર્મમાં જે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ માનનાર છે તે મૂર્તિને માનતા નથી અને રોમન કેથોલિક પંથવાળાઓ ઇશુ-મરીયમની મૂર્તિને માને છે. તેઓ દેવળો બંધાવે છે—મુસલમાનો મૂર્તિને માનતા નથી—મુસલમાનોએ હિંદુસ્થાનમાં આવી હિંદુઓનાં તથા જૈનોનાં ઘણાં મંદિર તોડી નાખ્યાં—સાકારરૂપ કોઈપણ પદાર્થને માન આપ્યા વિના કોઈનો છુટકો થતો નથી—લખાતા અક્ષર પણ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે—તેથી બાયબલ—કુરાન પણ માનેલા જ્ઞાનને જાણાવવા મૂર્તિરૂપ જ ઠરે છે—તેઓને તેઓ માને છે—જૈનશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનને મૂર્તિ કે જેને સ્થાપના કહે છે તે કકારાદિ અક્ષરરૂપ જ છે માટે તે અપેક્ષાએ પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે પુસ્તકરૂપ મૂર્તિ માનવી પડી. જૈનો પોતાના તીર્થકરોની મૂર્તિને માની તેઓના સદ્ગુણો મૂર્તિમાં તાદાત્મ્યભાવ કદપીને લે તો તે બરાબર સત્ય વાત છે. જ્યાં ત્યાં તીર્થકરોની મૂર્તિયોને દેખી જૈનોના હૃદયમાં તેઓનાં જીવનચરિત્રોની ઉત્તમ છાપ પડે છે માટે જૈનો મૂર્તિને માને છે તે બરાબર છે—જૈનોમાં પણ સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિને માનતા નથી—તોપણ તેઓને જ્ઞાનની અક્ષરરૂપ મૂર્તિ માન્યા વિના છૂટકો થતો નથી—જૈનસૂત્રોમાં જૈનપ્રતિમાના ઘણા પાકો છે—શ્વેતાંબરો અને દિગંબરો પ્રતિમાને માને છે—પૂજે છે—

પ્રશ્ન—શ્રીસ્તિધર્મ અને મુસલમાનધર્મવાળાઓ આત્માનો પુનર્જન્મ માને છે ?

ઉત્તર—ના. તેઓ આત્માનો પુનર્જન્મ માનતા નથી—તેઓ એમ કહે છે કે ફરીથી આત્માનો જન્મ થવાનો નથી, પુનર્જન્મ માન્યા વિના આત્માની પણ સિદ્ધિ થતી નથી—

પ્રશ્ન—પુનર્જન્મ નહીં માનવાથી કયા કયા દોષો પ્રાપ્ત થાય છે ?

ઉત્તર—આ ભવમાં જે જે પાપો કરાય છે તેથી પાછા હઠવાનું થતું નથી—નાસ્તિકના વાદને અંગીકાર કરવો પડે છે. પુણ્ય અને પાપફલની સિદ્ધિ થતી નથી. અંધ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી—ધર્મક્રિયાઓની સિદ્ધિ થતી નથી—હિંસા વગેરે દોષોથી પાછા હઠવાનું મન થતું નથી—ગમે તેને પણ દુઃખ આપીને આ ભવમાં ક્ષણિક સુખ ભોગવવાની યુદ્ધિ રહે છે—આત્મા માન્યો તોપણ એક ભવનો જ ક્ષણિક આત્મા ઠરે છે—એક સુખીના ઘેર અવતરે છે, એક રાજા થાય છે—એક રંક થાય છે. એક અંધ જન્મે છે—એક દેખતો જન્મે છે—એક ગર્ભમાં જ મૃત્યુ પામે છે અને એક સુખે જન્મે છે—આ લ્યાવસ્થામાં એકને વિશેષ જ્ઞાન થાય છે—એકને ઉદ્યોગ કરતાં પણ

(૨૧)

વિદ્યા આવડતી નથી. આ સર્વ ઘટના પુનર્જન્મ માન્યાવિના ઘટતી નથી—પુનર્જન્મ નહીં માનનારાઓને નીતિનો સિદ્ધાંત પણ આ ભવને માટે ઘટી શકે છે ઇત્યાદિ ઘણા દોષો વિચારતાં માલમ પડે છે.

પ્રશ્ન—પુનર્જન્મ નહીં માનનારાઓ નાસ્તિક કહેવાય કે નહીં ?

ઉત્તર—પુનર્જન્મ નહીં માનનારાઓ નાસ્તિક કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—જગત્માં કોઈ આત્માને નહીં માનનારાઓ પણ હશે કે ? અને તે કેવા કહેવાય ?

ઉત્તર—જગત્માં આત્માને નહિ માનનારાઓ જડવાદીઓ ગણાય છે—યુરોપ વગેરેમાં તેવા કેટલાક મનુષ્યો છે—શરીરથી ભિન્ન આત્મા નથી—શરીરનો નાશ થતાં આત્મા એવી કોઈ વસ્તુની અસ્તિતા રહેતી નથી એમ માને છે—ભારતભૂમિમાં એવા નાસ્તિકોને ચાર્વાક કહે છે—અત્યંત મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયે મનુષ્યોમાં એવા ખરાબ વિચારો પ્રકટી નીકળે છે. યુરોપ આદિ દેશમાં પૂર્વે જડવાદીઓ ઘણા હતા. પણ હાલ આત્મજ્ઞાનના પ્રભાવે નાસ્તિકવાદ (જડવાદ) નાશ પામતો જાય છે—સાચાનસવિદ્યાના પ્રોફેસરોએ આત્માની અસ્તિતા પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી બતાવી છે—ત્રણ કાલમાં આવા નાસ્તિકોની થોડા ઘણા અંશે હયાતી રહે છે—જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકોનો ફેલાવો થાય છે તેમ તેમ જડવાદિયોનું જોર હઠતું જાય છે—

પ્રશ્ન—આત્માની અસ્તિતા તથા પુનર્જન્મને સિદ્ધ કરનારાં જૈન-ધર્મનાં પુસ્તકો છે ?

ઉત્તર—હા—જૈનધર્મનાં ઘણાં પુસ્તકો છે અને તેમાં આત્માની સિદ્ધિ સારી રીતે ખંડનમંડનપૂર્વક કરી બતાવી છે—સમ્મતિ તર્ક. શાસ્ત્ર-વાર્તાસમુચ્ચય—સ્વાદ્વાદમંજરી—વિશેષાવશ્યક—તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેમાં ઘણી યુક્તિયોથી આત્માની સિદ્ધિ કરી છે—અને પુનર્જન્મની સિદ્ધિમાં અનેક પ્રમાણો બતાવ્યાં છે—

પ્રશ્ન—અઠી હજાર વર્ષપર આર્યાવર્તમાં (હિંદુસ્થાનમાં) કયા કયા ધર્મોની હયાતી (અસ્તિતા) હતી ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ—વેદધર્મ અને ઐશ્વર્યધર્મ એ ત્રણ ધર્મોની હયાતી હતી—તેમાં પણ વિશેષ એટલું છે કે જૈનધર્મ સર્વ ધર્મ કરતાં આ ચોવી-શીની અપેક્ષાએ ઘણો પ્રાચીન છે—આ અવસર્ગપણી કાલમાં શ્રીકૃષ્ણ-ભદેવ ભગવાને જૈનધર્મની સ્થાપના કરી હતી. જૈનધર્મની પશ્ચાત્ વેદાદિ ધર્મો નીકળ્યા છે—તત્સંબંધી વિશેષ ખુલાસો જોવો હોય તો શ્રીમદ્

(૨૨)

વિજ્યાનન્દસૂરીશ્વરકૃત જૈનતત્વાદર્શી-અજ્ઞાન તિમિરભાસ્કર વગેરે ગ્રંથો વાંચવા—

પ્રશ્ન—વેદ કેટલા છે અને તેના માનનારાઓમાં જુદી જુદી માન્યતા છે કે એક માન્યતા છે ?

ઉત્તર—ઋગ્વેદ-યજુર્વેદ-સામવેદ અને અથર્વવેદ એ ચાર વેદ છે-શાંકરમતવાળાઓ વેદને માને છે પણ તે સર્વ જીવોનો એક આત્મા સ્વીકારે છે-રામાનુજ પંથવાળાઓ વેદને માને છે પણ તે જગતનો કર્તા ઈશ્વર માને છે-અને તે અદ્વૈતમતથી (શાંકરમતથી) વિરુદ્ધ આત્માતું આણુરૂપ માને છે-અને તે શંકરાચાર્યના સિદ્ધાન્તનું ખંડન કરે છે-રામાનુજના પંથવાળાઓ વૈષ્ણવો ગણાય છે અને તે કહે છે કે શ્રીવિષ્ણુભગવાને આ જગત ઉત્પન્ન કર્યું છે-શાંકરમતવાળાઓ તેજ વેદનાં પ્રમાણુ આપીને શ્રીરામાનુજના સિદ્ધાંતોનું ખંડન કરે છે-રામાનુજમતવાળા એમ કહે છે કે આત્માઓનું આણુરૂપ છે અને તે વિષ્ણુના દાસ છે-આત્માઓ કદી ઈશ્વરરૂપ થઈ શકતા નથી-શાંકરમતાનુયાયીઓ આત્મા તે પરમાત્મા રૂપ છે એમ માને છે. વલ્લભાચાર્યના અનુયાયીઓ વેદને માને છે-પણ તે કહે છે કે-ઈશ્વર (શ્રીકૃષ્ણ) થી આ જગત ભિન્ન નથી, સર્વ જીવો ઈશ્વરના છે. એમના સિદ્ધાંતને શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્ત કહે છે-રામાનુજના મતને ત્રિશિષ્ટાદ્વૈતસિદ્ધાન્ત કહે છે. વેદના અર્થ તે સર્વ મતવાળા પોતપોતાની યુદ્ધિ પ્રમાણુ ભિન્ન ભિન્ન કરે છે. અઢારસેંની સાલમાં વેદને માનનાર સ્વામીનારાયણનો મત થયો-માધવતીર્થ શંકરાચાર્ય કહે છે કે તે મત વેદવિરુદ્ધ છે-પચાશ વર્ષ પહેલાં લગભગ આર્યસમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનન્દસરસ્વતિ થયા. સ્વામીજીએ વેદના ઉપર જુદી ટીકા કરી-સ્વર્ગ-નરક, મૂર્તિ-શ્રાદ્ધક્રિયા-અદ્વૈતસિદ્ધાન્ત વગેરેનું ખંડન કરી સ્વમતિ અનુસારે વેદના અર્થ ભિન્ન કર્યા-પુરાણોમાં પોપલીલા છે-તે જૂઠાં છે એમ માન્યતા સિદ્ધ કરી બતાવી-વામભાગીયો પણ વેદને માની પોતાની કલ્પના પ્રમાણુ અર્થ કરે છે-વેદને માનનારાઓમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન માન્યતા છે-પરસ્પર એક બીજાનું તેઓ ખંડન કરે છે-મહ્વાચાર્યનો મત જુદો છે. નિમ્બાકનો મત જુદો છે તે પણ ભિન્ન ક્રિયા-વિચારને વેદના આધારે જણાવી અન્યોનું ખંડન કરે છે-આ સર્વ મતવાળા કહે છે કે અમારું કહેવું ખરું છે; અમારા હૃદયમાં આવી પરમેશ્વર બરાબર બતાવે છે-પોતપોતાની માન્યતાઓ સિદ્ધ કરવા વેદના અર્થ ભિન્ન ભિન્ન કરે છે. પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થોમાંથી કોનું કહેવું સત્ય છે તે આજ સુધી કોઈ નક્કી કરતો નથી.

(૨૩)

પ્રશ્ન—વેદમાં જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર છે એમ કહ્યું છે ? અને શું તે સત્ય છે ?

ઉત્તર—વેદના માનનારા આર્યસમાજીઓ વગેરે કહે છે કે-ઈશ્વરે જગત્ બનાવ્યું છે એમ વેદમાં લખ્યું છે-દૃશ્ય પ્રપંચને અસત્ માનનાર અને ફક્ત એક બ્રહ્મને માનનાર અદ્વૈતવાદના આધારે જોતાં ઈશ્વર જગત્કર્તા વસ્તુતઃ સિદ્ધ ઠરતો નથી-આ દેખીતું જગત્ વસ્તુરૂપ છે જ નહીં-અર્થાત્ અસત્ છે. અને અસત્ નો બનાવનાર ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી-એમ તેઓ વેદના આધારે કહે છે-અસત્તીમાયા છે ફક્ત એક બ્રહ્મ છે-જગત્માં કોઈ બ્રહ્મવિના બીજી વસ્તુ નથી ત્યારે જગત્ પણ અદ્વૈતવાદ પ્રમાણે અસત્ ઠર્યું. અસત્ વસ્તુ જે હોય છે તેનું ઉપાદાન વા નિમિત્તકારણુ ઈશ્વર-વા બ્રહ્મ સિદ્ધ ઠરતું નથી-ત્યારે અદ્વૈતવાદ પ્રમાણે વસ્તુતઃ ઈશ્વર કર્તા સિદ્ધ ઠર્યો નહીં-ઉપચારથી કદાપિ કહેવામાં આવે તો ઉપચારનું કંઈ ઠેકાણું નથી-ઉપચારથી તો અનેક વસ્તુઓને જગત્ કર્તાપણું સિદ્ધ કરી શકાય-માટે અદ્વૈતવાદ પ્રમાણે જગત્કર્તા ઈશ્વર કહી શકાય નહીં-સ્વપ્નની પેઠે અસત્ આ જગત્ છે ત્યારે તેનો કર્તા તે મત પ્રમાણે ઈશ્વર સિદ્ધ થઈ શકે નહીં-ભગવદ્ગીતાના ચોથા અધ્યાય-શ્લોક-આધારે પણ ઈશ્વર જગત્કર્તા સિદ્ધ ઠરી શકતો નથી—

પ્રશ્ન—વેદમાં જગત્ની આદિ બતાવી છે કે અનાદિ બતાવી છે ?

ઉત્તર—અદ્વૈતવાદસિદ્ધાન્તપ્રમાણે જગત્ અસત્ છે ત્યારે તે મત પ્રમાણે તો જગત્ અસત્ છે તો તેની આદિ વા અનાદિ કહી શકાતી નથી-નાસતો વિચિતે માવો-આ ભગવદ્ગીતાના વાક્યથી અસત્ની ઉત્પત્તિ દેખાતી નથી તો તેની આદિ વા અનાદિની ચર્ચા ક્યાં રહી. સ્વપ્નની પેઠે પ્રાતિભાસિક જગત્ને માનીને તેની આદિ કહેવામાં આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી-કારણુ કે પ્રાતિભાસિક પદાર્થો કંઈ વસ્તુરૂપે નિત્ય નથી અને જ્યારે એમ છે તો તેનો કર્તા ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી અને જ્યારે પ્રાતિભાસિક જગત્નો બનાવનાર ઈશ્વર કહેવાય નહીં ત્યારે આદિ વા અનાદિ શી રીતે કહી શકાય ?—પુરાણુને માનનાર, ભિન્ન ભિન્ન બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહાદેવ વગેરેએ આ જગત્ બનાવ્યું છે એમ માને છે પણ તેમાંથી એકનો પણ નિર્ણય કરી શકાતો નથી-રામાનુજના મત પ્રમાણે જગત્કર્તા ઈશ્વર છે-તેથી તે મતના આધારે જગત્ની આદિ સિદ્ધ થાય છે-પણુ તેઓ ઈશ્વરને સાકાર માને છે-તેથી ચર્ચા ઉઠે છે કે-ઈશ્વર જગત્માં રહે છે કે જગત્ની બહાર રહે છે. જો જગત્માં ઈશ્વર રહેતા હોય તો અના-

(૨૪)

દિકાળથી જગત છે એમ સિદ્ધ ઠર્યું—જે ઈશ્વર, જગતની બહાર છે એમ કહેવામાં આવે તો તે પણ કથન અસત્ય ઠરે છે—કારણ કે આકાશવિના ઈશ્વર રહી શકે નહીં અને આકાશ છે તે પણ જગતનો એક ભાગ છે—આર્યસમાજીઓ પ્રવાહરૂપે પરમાણુરૂપ આ જગત અનાદિકાળથી છે એમ માને છે. અને પ્રલયની અપેક્ષાએ સ્થૂલ આકારવાળા જગતની આદિ છે એમ માને છે?

પ્રશ્ન—વેદના આધારે જગત અનાદિકાળથી છે એમ શું સિદ્ધ ઠરે છે?

ઉત્તર—જગતમાં મુખ્ય બે પદાર્થ છે—ચૈતન્ય કહો-વા-આત્મા કહો-વા-જીવ કહો, જે છે તે એક ચૈતન્યતત્ત્વ અને બીજું જડતત્ત્વ છે. પૃથિવી-જલ-અગ્નિ વાયુ વગેરેના પરમાણુઓના સંઘો જડ છે—ચૈતન્યતત્ત્વ અર્થાત આત્માઓ પણ અનાદિકાળના છે અને પરમાણુઓ પણ અનાદિકાળના છે. એમ આર્યસમાજીઓ માને છે—આકાશ પણ અનાદિકાળથી છે—પરમાત્મા પણ અનાદિકાળના છે. ત્યારે આ પ્રમાણે આત્માઓ-પ્રકૃતિ-પરમાણુરૂપ જગત-પરમાત્મારૂપ જગત અનાદિકાળથી છે એમ સિદ્ધ કર્યું—સ્થૂલ આકારરૂપ જગતની આદિ આર્યસમાજીઓ માને છે—અને સ્થૂલ પર્યાયરૂપ જગતની આદિ પણ તેમના મત-પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે—વેદની માન્યતાવાળાઓ કેટલાક જગતની આદિ પણ સ્વીકારે છે પણ અનાદિ માન્યા વિના છૂટકો થતો નથી.

પ્રશ્ન—જગત અનાદિકાળનું છે—એમ જ્યારે સિદ્ધ થયું તેથી શો ફલિતાર્થ નીકળ્યો?—

ઉત્તર—જગત અનાદિકાળનું છે એમ સિદ્ધ ઠર્યું તેથી જગતનો બનાવનાર ઈશ્વર નથી એમ વેદના આધારે સિદ્ધ ઠર્યું—આત્માઓ-પરમાત્મા-પ્રકૃતિ-પરમાણુઓ એજ જગત છે એમ જ્યારે અનાદિકાળથી છે ત્યારે તે વસ્તુનો બનાવનાર કોઈ સિદ્ધ ઠર્યો નહિ. ત્યારે તે પદાર્થ-રૂપ જગત અનાદિકાળથી છે એમ આર્યસમાજીઓના મત પ્રમાણે વેદના આધારે સિદ્ધ ઠરે છે—અદ્વૈતવાદિ સનાતન વેદાંતિયોની માન્યતા-પ્રમાણે વેદના આધારે જગત બ્રાહ્મણરૂપ છે અર્થાત અસત છે ત્યારે અસત જગતનો કર્તા ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરી શકતો નથી—

પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ પરમાણુઆદિરૂપ જગત અનાદિકાળનું છે તેથી તેનો કર્તા ઈશ્વર નથી એમ આર્યસમાજીઓના મત પ્રમાણે છે પરંતુ-પરમાણુઓનું અનેકું જે સ્થૂલ જગત છે તેને તો ઈશ્વર બનાવે છે—પરમાણુઓને ઈશ્વર ભેગા કરી અનેક આકાર બનાવે છે—જીવો-એ. જેવાં જેવાં કર્મ કર્યા હોય છે તેના અનુસારે જીવોને સુખ-દુઃખ

(૨૫)

આપે છે—ઉંચ નીચ અવતાર આપે છે માટે સ્થૂલ જગતનો કર્તા ઈશ્વર માનવો જોઈએ—એમ આર્યસમાજીઓ વગેરે કહે છે તો તે બાબતમાં શું સમજવું ?

ઉત્તર—આત્મા, કર્મ તથા ઈશ્વરનું સ્વરૂપ અરાયર સમજવામાં આવે તો સત્યસિદ્ધાન્તની માન્યતા સિદ્ધ થઈ શકે—જડપરમાણુઓમાં સંકંધરૂપે મળવાની શક્તિ રહેલી છે—કર્મસહિત જીવોમાં જડરૂપ પરમાણુઓના સંકંધોને પોતાના શરીરરૂપે બનાવવાની શક્તિ રહેલી છે તેથી કર્મના યોગે જીવો પણુ-પૃથ્વીનાં અનેક શરીરો તથા જલ-અગ્નિ-વાયુ વગેરેનાં શરીરો ધારણુ કરી પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-તેજસ્કાય-વાયુ-કાય-વનસ્પતિકાય-અને ત્રસકાય વગેરે નામ ધારણુ કરે છે—આ પ્રમાણે કર્મસહિત જીવોમાં પરમાણુઓના સંકંધોને આકર્ષવાની શક્તિ રહેલી છે તથા પરમાણુઓમાં પણુ સ્વાભાવિકરીત્યા સંકંધપણે થવાની તથા વિખરવાની શક્તિ રહેલી છે ત્યારે તેવા પ્રકારની શક્તિનો આરોપ ઈશ્વરમાં કદપવો તે યોગ્ય નથી—સાયન્સવિદ્યાથી પણુ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે પરમાણુઓમાં સ્વાભાવિક રીતે મોટા નાના આકારોરૂપે થવાની શક્તિ રહી છે અને તે પોતાની મેળે નાના મોટા આકારમાં ગોઠવાય છે—કર્મસહિત જીવોમાં પણુ પરમાણુસમૂહોને શરીરરૂપે બનાવવાની શક્તિ રહી છે તેથી નિરંજન નિરાકાર પરમાત્મા સિદ્ધ્યુ-ક્ષને પરમાણુઓને ભેગા કરનાર વગેરે માનવો તે વસ્તુતઃ જ્ઞેતાં અસત્ય ઠરે છે—રાગદ્વેષરહિત પરમાત્મા છે—તેથી સ્થૂલરૂપ જગત બનાવવાનું પરમાત્માને કંઈ પણુ પ્રયોજન નથી—એમ કહેવામાં આવે કે—“ પરમાત્મામાં ઈચ્છાશક્તિ રહી છે તેથી સ્થૂલ જગત બનાવવાને સંકલ્પ કરે છે. ” આ કથન પણુ યોગ્ય નથી—અપૂર્ણને ઈચ્છા હોય છે—રાગવિના ઈચ્છા ઉત્પન્ન થતી નથી અને રાગ હોય ત્યાં દ્વેષ પણુ હોય છે તેથી પરમેશ્વરમાં ઈચ્છા કહેતાં તે રાગીદ્વેષી ઠરે છે. સિદ્ધાન્ત એવો છે કે રાગ અને દ્વેષ સહિત હોય તે પરમાત્મા કહેવાય નહીં—પરમાત્માની ઈચ્છા પ્રયોજનપૂર્વક છે કે અપ્રયોજનપૂર્વક ? જ્ઞે પ્રયોજનપૂર્વક કહેવામાં આવશે તો તેની સિદ્ધિ થતી નથી—જીવોને કર્મ ભોગવવા માટે જગત્ બનાવ્યું એ પણુ વાત સત્ય નથી—અપ્રયોજનથી તો કહેવાશે નહીં. કારણુ કે જગત્ તો અનાદિકાળથી છે—કર્મમાં સુખદુઃખ આપવાની શક્તિ રહી છે તેથી ઈશ્વરને જગત્ રચવાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી—કર્મના અનુસારે જીવોને સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી ઈશ્વરની કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે—ઉંચ નીચ અવતાર આપવાની શક્તિ, કર્મમાં રહી છે તેથી કર્મના અનુસારે ઉચ્ચ-નીચ અવતાર થાય છે

(૨૬)

માટે ઈશ્વર જગતનો કર્તા સિદ્ધ ઠરતો નથી—જે જગતકર્તા ઈશ્વરને માને છે તેને પ્રશ્ન કે—કર્મ, ઈશ્વરના તાબામાં છે કે કેમ ?—કર્મને અનુસરી ઈશ્વર ચાલે છે કે ઈશ્વરને અનુસરી કર્મ ચાલે છે—પ્રથમ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેશો કે—કર્મ ઈશ્વરના તાબામાં છે, એમ તમારાથી કહેવાશે નહીં—કારણ કે કર્મનો કર્તા ઈશ્વર નથી—કર્મના કર્તા તો જીવો છે. અને જીવોનો કર્તા તો ઈશ્વર નથી ત્યારે ઈશ્વરની પેઠે અનાદિકાળના પદાર્થો છે તે ઈશ્વરના તાબામાં શી રીતે કહી શકાય ?—બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેશો કે કર્મને અનુસરી ઈશ્વર ચાલે છે તો તેમાં ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું રહેતું નથી—કારણ કે કર્મને અનુસરનાર ઈશ્વર, કોઈ પણ રીતે સર્વશક્તિમાન કહી શકાય નહીં—ઈશ્વરને અનુસરી કર્મ ચાલે છે એમ તો કહેવાય નહીં જે એમ કહેશો તો જીવોને સારાં ખોટાં કર્મ લગાડનાર ઈશ્વર ઠયો, તેથી તે પક્ષપાતી ઠયો માટે એમ પણ માનવું અસત્ય ઠરે છે—ઈશ્વરમાં જગત રચવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે જગતને રચે છે એમ પણ કહી શકાશે નહીં—ઈશ્વરમાં રહેલ જગત્કર્તૃત્વસ્વભાવને નિત્ય માનશો તો ક્ષણે ક્ષણે ઈશ્વર નવી નવી દુનિયા બનાવ્યા કરશે અને જગત્કર્તૃત્વસ્વભાવ, નિત્ય હોવાથી કદાપિ જગતનો પ્રલય થનાર નથી—આ પ્રમાણે જગતનો અપ્રલય તમે માનતા નથી—ઈશ્વરમાં કર્તૃત્વશક્તિ અને ઘ્રલયશક્તિ માનશો તો જે વખતે કર્તૃત્વશક્તિ જગત બનાવવા માંડશે કે તુર્ત પ્રલયશક્તિ તેનો નાશજ કરી દેશે—તેથી જગતની ઉત્પત્તિ કદી થઈ શકશે નહીં—પ્રયોજન વિના ઈશ્વરે જગત બનાવ્યું એમ પણ કહી શકાશે નહીં—પ્રયોજન વિના મનદ પણ કોઈ કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. માટે સુખદુઃખ આપવાની શક્તિ કર્મમાં છે એમ સર્વજ્ઞના વચન પ્રમાણે સત્ય ઠરે છે—પરમાણુસ્કંધ જડરૂપ સ્થૂલ જગતનું ઉપાદાનકારણ પરમાણુઓ છે અને નિમિત્તકારણ સંસારી જીવો તથા અન્ય જડ પદાર્થો છે—ઘટરૂપ સ્થૂલ પદાર્થનું ઉપાદાનકારણ મૃત્તિકા છે—નિમિત્તકારણ કુંભાર—દંડચક્ર વગેરે છે—દરેક દૃશ્ય પદાર્થો છે તેનું ઉપાદાનકારણ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ છે અને નિમિત્તકારણ અન્ય પદાર્થો તથા જીવો છે—ત્યારે આ પ્રમાણે સ્થિતિ છે ત્યારે સ્થૂલ પદાર્થોમાં નિમિત્તકારણરૂપે ઈશ્વરને માનવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી.

પ્રશ્ન—કર્મ આઠ પ્રકારનાં છે અને તે જડ છે તે શું સમજી શકે કે આ જીવને સુખ આપવું જોઈએ અને આ જીવને દુઃખ આપવું જોઈએ ? ઈશ્વર તો સર્વજ્ઞ છે તેથી કર્મના આધારે બરાબર માન્ય કરી સુખદુઃખ આપી શકે માટે સુખદુઃખનો આપનાર ઈશ્વર કેમ ન માનાય ?

(૨૭)

ઉત્તર—જેમ સૂર્યનાં કિરણોમાં સ્વાભાવિક તાપ આપવાની શક્તિ રહેલી છે તેથી જેના ઉપર તે પડે છે તેને તપાવે છે—શીત (તાઢમાં)-માં સ્વાભાવિક મનુષ્યો વગેરેને તાઢ (શીત) આપવાની શક્તિ રહેલી છે તેથી તેની પાસે રહેલા મનુષ્યો-પશુ-પંખી વગેરેને તાઢ આપી શકે છે. અને મનુષ્યો વગેરે તાઢને વેદી શકે છે—તેવી રીતે શાતા-શાતારૂપ કર્મપુદ્ગલોમાં સુખદુઃખ આપવાની શક્તિ રહેલી છે. જે જીવોને પુણ્યપાપરૂપ કર્મ લાગે છે તે જીવોને પાપ અને પુણ્ય અનેક નિમિત્તદ્વારા સુખદુઃખ આપવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જીવો, કર્મના અનુસારે થયેલ સુખદુઃખને જાણે છે—વેદે છે—સૂર્યનાં કિરણો જડ છે—તાપનાં પુદ્ગલ જડ છે—શીત (ઠંડક)નાં પુદ્ગલ જડ છે તોપણ તે તાપ અને તાઢ આપી શકે છે—તે પ્રમાણે પુણ્ય અને પાપરૂપ કર્મ જડ છે તોપણ તે સ્વયંભેવ જીવોને સુખદુઃખ ભોગવવામાં સમર્થ અને છે—અને કર્મના અનુસારે સુખ અને દુઃખનો ભોક્તા આત્મા અને છે તેથી ત્યાં સુખ-દુઃખનો ન્યાય આપનાર તથા પ્રેરનાર તરીકે ઈશ્વરની કલ્પના કરવાની જરૂર પડતી નથી—ઉચ્ચારેલા શુભાશુભ જડ શબ્દોમાં સમજવાની બિલકૂલ શક્તિ નથી તોપણ જેના કર્ણમાં પેસે છે તેને હર્ષશોક કરે છે તેમ કર્મમાં પણ જડપણાથી જ્ઞાન નથી તોપણ તે જીવોને સુખ-દુઃખ ઉપર પ્રમાણે આપવા સમર્થ થાય છે—રોગોનો નાશ કરવા માટે ઔષધો આપવામાં આવે છે—ઔષધો જડ હોવાથી તેમાં જ્ઞાન નથી તોપણ તે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના રોગોનો નાશ કરે છે, તેમ કર્મ પણ સમજતું નથી તોપણ તે પોતાના શુભાશુભ સ્વભાવ-પ્રમાણે જીવોને સુખદુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે. તેથી ત્યાં ઈશ્વરના ન્યાયની તથા પ્રેરણાની કલ્પના કરવાની બિલકૂલ જરૂર પડતી નથી—મનુષ્યો જે જે પદાર્થો ખાય છે તેને પચાવવાની શક્તિ (તેજસશરીર) શરીરમાં રહેલી જઠરાગ્નિમાં છે—જઠરાગ્નિ જડ છે તેમાં સમજવાની શક્તિ નથી તોપણ તે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે અન્નને પચાવવા સમર્થ થાય છે—તેમ સમજવાની શક્તિરહિત એવું જડકર્મ પણ શુભાશુભ સ્વભાવ પ્રમાણે જીવોને સુખદુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે—તેથી ત્યાં ઈશ્વરની ન્યાયશક્તિ વા પ્રેરણાની કલ્પના કરવાની જરૂર પડતી નથી—જેવાં જેવાં જીવો કર્મ કરે છે તેવાં તેવાં કર્મ ઉદયમાં આવે છે અને તે તે ઉદયમાં આવેલા કર્મના અનુસારે જીવો સુખદુઃખને જ્ઞાનવડે ભોગવે છે—(અર્થાત્ સુખદુઃખ વેદે છે.) અન્નમાં ક્ષુધા શમાવાનો સ્વભાવ રહ્યો છે—તેથી ઉદરમાં જ્ઞાનવિનાનું પડેલું અન્ન પોતાની મેળે ક્ષુધા (ભૂખ)ને શમાવી દે છે—ઈશ્વરની ત્યાં જરૂર પડતી

(૨૮)

નથી—જલમાં બીજની તૃષાનો નાશ કર્યો એવું બિલકૂલ જ્ઞાન નથી તોપણ તે ઉદરમાં જતાં પોતાના સ્વભાવથીજ તૃષાનો નાશ કરે છે, તેવીજ રીતે કર્મ સમજતું નથી તોપણ તે જીવને પુણ્યપાપરૂપ સ્વભાવાનુસારે સુખદુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે—તેથી ત્યાં ઈશ્વરની પ્રેરણા ન્યાય વગેરેની કલ્પના કરવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી—વિષમાં મારણશક્તિ રહી છે તેમ કર્મમાં પણ શાતાઅશાતારૂપ ક્ષણ આપવાની શક્તિ રહી છે—દાય (દૃષ્ટ્યેણ) જેમ ઘેરાને છોકરાં જણાવે છે તેમ કંઈ ઈશ્વર, જીવને સુખદુઃખ આપવા પ્રયત્ન કરતા નથી—ઈશ્વર શું કર્મનો દાસ છે કે તે કર્મપ્રમાણે કર્મની પાછળ પાછળ સુખદુઃખ આપવાની ક્રિયાની ઉપાધિમાં ક્ષણોક્ષણે આખી દુનિયામાં ભટક્યા કરે? કર્મથી એક અંશ માત્ર પણ વિશેષ સુખ આપવાની શક્તિ, ઈશ્વરમાં નથી ત્યારે પ્રભુની સ્તુતિ કરવાની શી જરૂર રહી? રાજના હુકમ પ્રમાણે સેવક કાર્ય કરે—રાજના હુકમથી અંશમાત્ર પણ સેવક પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવા સમર્થ નથી તેમ ઈશ્વર પણ કર્મની ગતિથી અંશમાત્ર પણ વિશેષ સુખદુઃખ આપવા સમર્થ નથી ત્યારે તે ઈશ્વર કર્મરૂપ રાજની સેવામાં દાસ જેવો બની જાય માટે કર્મપ્રમાણે સુખદુઃખ અપાવનાર ઈશ્વરને માનતાં ઈશ્વરની ઈશ્વરતા ટળી જાય છે—ન્યાયાધીશ જેમ કાયદાના તાબે રહે છે—તેમ ઈશ્વર પણ કર્મના તાબે રહી કાર્ય કરનારા ઠર્યાં તેથી ઈશ્વરની ઈશ્વરતા ટળી ગઈ અને ઉલટી ઉપાધિ ગળે પડી માટે ઈશ્વરમાં સુખદુઃખ આપવાની શક્તિ, પ્રેરણા વગેરે કલ્પના કરવાની કોઈપણ જરૂર જણાતી નથી—

પ્રશ્ન—જગતનો કર્તા ઈશ્વર છે અને તેજ જગતનો ઉપાદાનકારણ છે એમ કેટલાક માને છે તેવું કેમ?

ઉત્તર—જગતનું ઉપાદાનકારણ, ઈશ્વરને કહેતાં ઈશ્વરની ઈશ્વરતાનો બિલકૂલ નાશ થાય છે—કારણ કે—ઉપાદાનકારણ તેજ કાર્યરૂપે અને છે—જેમ ઘટનું ઉપાદાનકારણ મૃત્તિકા છે તેજ ઘટરૂપે અને છે તેવી રીતે ઈશ્વરજ જગતરૂપે બન્યો ત્યારે પુણ્ય-પાપ-સુખ-દુઃખ—સર્પ-ભૂત-વાઘ-સ્વર્ગ-નરકરૂપે ઈશ્વર ઠર્યાં—ત્યારે એમ સિદ્ધ થયું કે—આસ્તિક પણ ઈશ્વર અને નાસ્તિક પણ ઈશ્વર અને પાપી પણ ઈશ્વર ઠર્યાં—વાહુ-વાહુ-ઈશ્વરને ઉપાદાનકારણ માની કેવી ખરાબ અવસ્થા કરી—હવે કહો કે ઈશ્વરની પૂજા વગેરેની શી જરૂર? અલખત કંઈ પણ નહીં. આ પ્રમાણે ઘણા દોષોરૂપે ઈશ્વર ઠરવાથી ઉપાદાનરૂપે ઈશ્વરને માની શકાય નહીં.—

(૨૯)

પ્રશ્ન—ઈશ્વર-લીલા કરવા માટે જગતને બનાવે છે એમ કેમ મનાય ?

ઉત્તર—અલબત્ત ન મનાય. શું ઈશ્વરને પણ બાલકોની પેઠે લીલા કરવાનું ગમે છે-બાળકો તો સુખના માટે ક્રીડા કરે છે. શું ઈશ્વરને જગત બનાવ્યા પહેલાં દુઃખ હતું કે પાછળથી સુખને માટે લીલારૂપ જગત બનાવ્યું? જો ઈશ્વરને જગતની પહેલાં દુઃખ હતું એમ તો કદી કહેવાશે નહીં. પ્રથમ દુઃખ હતું એમ કહેવાથી દુઃખનો ભોક્તા ઈશ્વર ઠરવાથી ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું ચાલ્યું ગયું—પ્રથમ ઈશ્વરમાં અનન્તસુખ હતું તોપણ લીલામાટે જગત બનાવ્યું એમ પણ કહેવાશે નહીં કારણ કે જેનામાં અનન્તસુખ છે તેને જગત બનાવવાની શી જરૂર? અલબત્ત કંઈ પણ પ્રયોજન જણાતું નથી—જેને પરિપૂર્ણ સુખ નથી તે અન્ય વસ્તુઓ દ્વારા સુખ લેવા પ્રયત્ન કરે છે—ઈશ્વરમાં તેમ કલ્પના કરતાં ઈશ્વરની ઈશ્વરતા બિલકૂલ નષ્ટ થઈ જાય છે—

પ્રશ્ન—ઈશ્વરની ઇચ્છાના સંકલ્પમાત્રથી એક ક્ષણમાં જગત બની જાય છે એ વાત કેમ ખરી છે ?

ઉત્તર—બિલકૂલ ખરી નથી—કારણ કે ઈશ્વર યાને પરમાત્માને મન નથી—અને મનના અભાવે ઇચ્છા પણ હોતી નથી—ઇચ્છા, અલ્પસ જીવેને હોય છે. જો ઈશ્વરમાં ઇચ્છા માનીએ તો ઈશ્વર પણ અલ્પસ ઠરે—ઇચ્છાના અભાવે સંકલ્પ પણ ઈશ્વરમાં ઉઠતો નથી તો જગત બનાવવાની તો વાતજ ક્યાં રહી—અલબત્ત તે વાત ખોટી ઠરી.

પ્રશ્ન—ઈશ્વર નિરાકાર છે અને તેને જગતનું ઉપાદાનકારણ કહેવામાં આવે તો શો દોષ આવે ?

ઉત્તર—એમ કહેવામાં ઘણા દોષો આવે છે—જેવું ઉપાદાનકારણ હોય તેવું જગત થાય છે—ઈશ્વરને નિરાકાર માનતાં જગત પણ કાર્ય-રૂપ હોવાથી નિરાકાર બનશે પણ જગત તો સાકાર દેખાય છે—તેથી ઉપાદાનકારણરૂપ ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી—ઈશ્વરને સાકાર માની તેનેજ જગતનું ઉપાદાનકારણ કહેવામાં આવે તો પુણ્ય-નરક-દુઃખ-શત્રુ-આદિરૂપ ઈશ્વર ઠરવાથી ઈશ્વરની ઈશ્વરતામાં અનેક દોષો આવે છે—માટે સાકાર ઈશ્વર એક છે અને તે જગતનું ઉપાદાનકારણ છે તેમ પણ કહી શકાય નહીં.

પ્રશ્ન—ઈશ્વરને સાકાર કલ્પી તેને જગતનું નિમિત્તકારણ માનવામાં આવે તો માની શકાય કે નહીં ?—

ઉત્તર—યુક્તિપ્રમાણ આદિથી વિચારતાં એમ માની શકાય નહીં—

(૩૦)

સાકાર ઈશ્વરને કાયા-(દેહ) ઠરી, જ્યાં દેહ હોય ત્યાં મન હોય-દેહ અને મન છે તે કર્મવિના હોય નહીં-કર્મથી શરીર અને છે-કર્મ આઠ પ્રકારનાં છે-કર્મસહિત હોય તે સિદ્ધ્યુક્ત પરમાત્મા-ઈશ્વર કહેવાય નહીં—જ્યારે ઈશ્વરને કર્મ અને મનુષ્યોને કર્મ. ઈશ્વરને દેહ અને મનુષ્યોને દેહ-ત્યારે ઈશ્વરમાં મનુષ્યો કરતાં વિશેષ પ્રભુતા ઠરી નહીં—જગતનું નિમિત્તકારણુ ઈશ્વરને માની શકાય નહીં—સર્વ પ્રકારની ઇચ્છા-ઓથી તેમજ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોથી રહિત એવા ઈશ્વરને જગત બનાવવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી-એમ પહેલાં સિદ્ધ કર્યું છે. આ ઉપરથી જે લોકો ઈશ્વરને સાકાર માને છે તેઓનો સિદ્ધાંત ખોટો ઠરે છે એમ અત્ર જણાવ્યું છે—

પ્રશ્ન—કેટલાક મનુષ્યો એમ કહે છે કે—ઈશ્વર, જગતને ઉત્પન્ન કરે છે અને પુનઃ તેનો પ્રલય (નાશ) કરે છે-એમ માની શકાય કે નહીં ?

ઉત્તર—એમ માની શકાય નહીં—ઈશ્વરને જગત બનાવવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી ત્યારે જગતનો નાશ કરવાનું પ્રયોજન ક્યાંથી હોય ? અલબત્ત નથી—જેમ નાનાં બાળકો માટીનાં ઘર બનાવે છે અને પુનઃ તેને ભાંગી નાખે છે—બાળસ્વભાવના લીધે—બાળકોની પેઠે ઈશ્વરની યુક્તિ નથી-તેથી સર્વસ્વ-પરમાત્મા, ઈશ્વર-નીતરાગ હોવાથી જગત બનાવવાની તથા નાશ કરવાની ખટપટમાં પડતો નથી—

પ્રશ્ન—ઈશ્વરમાં જીવોને સુખ આપવાની શક્તિ છે તેથી જીવોને સુખ આપવા જગત બનાવે છે-એમ કહેતાં શો દોષ આવે છે ?

ઉત્તર—એમ પણ માની શકાય નહીં—જ્યારે ઈશ્વરે જીવોને સુખ આપવા જગત બનાવ્યું ત્યારે હજી સુધી સકળ જીવો જન્મ-જરા-અને મરણ વગેરેનાં દુઃખોથી કેમ દુઃખી દેખાય છે—ઈશ્વર સર્વ શક્તિમાન હોય તો એક ક્ષણમાત્રમાં સર્વ જીવોને કેમ સુખી કરતો નથી ? જીવો પ્રથમ દુઃખી શાથી હતા ? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે કર્મથી.—ત્યારે સમ-જવાનું કે કર્મપ્રમાણુ દુઃખ થાય છે— તે તો ઈશ્વરથી ટાળી શકાતું નથી ત્યારે ઈશ્વરે જગત બનાવ્યું એમ કલ્પના કરવાથી શો ફાયદો છે-વળી પુછવાનું કે જગતની પૂર્વે જીવો હતા-એમ સિદ્ધ થયું તો જીવો ક્યાં રહેતા હતા તમો કહેશો કે જગતમાં-તો સિદ્ધ થયું કે પૂર્વે પણ જગત હતું-કદાપિ એમ કહેશો કે જીવો પૂર્વે આકાશમાં રહેતા હતા. પૂર્વે પાણી હતું ત્યારે સિદ્ધ થયું કે પ્રથમ પણ જીવ-કર્મ-આકાશ-પાણીરૂપ આદિ સર્વ જગત હતું-માટે અનાદિકાળથી જગત છે એમ માનવુંજ જોઈએ-જગતના સાંસારિક પદાર્થો ક્ષણિક છે સદાકાળ એક-

(૩૧)

સરખા સુખ દેનારા રહેતા નથી માટે અધ્યાત્મદષ્ટિથી વિચારતાં પણ જગતનો કર્તા ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી—

પ્રશ્ન—ઈશ્વરે પ્રથમ આકાશ ઉત્પન્ન કર્યું. પશ્ચાત્ એક ઇન્દુ બનાવ્યું. તેના બે વિભાગ કરી આકાશ પાતાળ બનાવ્યું. પશ્ચાત્ પાણી, પશ્ચાત્ પૃથ્વી વગેરે, પશ્ચાત્ મનુષ્યો બનાવ્યાં. એમ કેટલાક માને છે— શું એ વાત ખરી છે?

ઉત્તર—આ વાત પણ સત્ય નથી—આકાશ નિરાકાર અને નિત્ય છે તેનો કર્તા કોઈ ઈશ્વર નથી. કારણકે આકાશ નિત્ય હોવાથી અનાદિકાળનું છે—ઈંડા વગેરેની કલ્પના જૂઠી છે—ઈંડું કોના પેટમાં પાક્યું જો કહેશો કે ઈશ્વરના પેટમાં પાક્યું તો તેમાં અનેક દોષો આવવાથી ઈશ્વરની પ્રભુતા રહેતી નથી—ઈંડું ફાટ્યું એ પણ વાત જૂઠી છે—ઈંડાને ફાટવાનું પ્રયોજન શું—જો કહેશો કે પ્રભુની ઇચ્છા-ત્યારે કહેવું પડશે કે પ્રભુને ઇચ્છા હોતી નથી—જે સંપૂર્ણ સુખી છે તેને કોઈ-પણ પ્રકારની ઇચ્છા હોતી નથી—પૃથ્વી-પાણી-મનુષ્ય વગેરેનો અનુક્રમ જણાવ્યો તે પણ ઘટતો નથી—કારણ કે જ્યારે તે જગતનો કર્તાજ સિદ્ધ ઠરતો નથી ત્યારે ઈશ્વરે અનુક્રમે જગત્ બનાવ્યું તેમ સિદ્ધ ઠરી શકેજ નહીં—રાગ દ્વેષરહિત ઈશ્વરને કોઈ પણ જાતની ઉપાધિનો કર્તા કહેવો તે ઈશ્વરને દૂષણ આપવા બરોબર છે—કોઈ કહે છે કે ઈશ્વરે છ દીવસમાં જગત્ બનાવ્યું અને સાતમા દીવસે થાક લીધો ત્યારથી રવિવારના દીવસે મનુષ્યો પણ રજ પાળી થાક લેછે. એવું ઈશ્વરના ઉપર શ્રમનું કલંક મૂકવું તે બિલકૂલ અયોગ્ય છે.

પ્રશ્ન—જગતનો બનાવનાર ઈશ્વર છે એમ ઘણા લોક માને છે માટે ઈશ્વરે જગત્ બનાવ્યું છે એમ કહેવાય છે એમાં શો દોષ છે?

ઉત્તર—જગતનો બનાવનાર ઈશ્વર છે એમ આખી દુનિયાના મનુષ્યો માનતા નથી—ઔદ્ધોની સંખ્યા સાઠ કરોડ લગભગની છે તે પણ ઈશ્વરને જગત્ રચનાર તરીકે માનતી નથી. જૈનો પણ ઈશ્વરને જગતનો બનાવનાર તરીકે માનતા નથી—અદ્વૈતવાદિયો પણ વસ્તુતઃ જગત્ રૂપ માયાને બનાવનાર ઈશ્વર છે એમ માનતા નથી—સર્વ સ્થિતિદં બ્રહ્મ નેહ નાનાસ્તિ કિંચન—નિશ્ચયથી સર્વ બ્રહ્મ છે—બીજું કંઈ નથી—આવાં અનેક પ્રમાણો તેઓની માન્યતાનાં છે તેથી જગત્ કર્તૃત્વવાદ સર્વને માન્ય છે એમ વસ્તુતઃ સિદ્ધ ઠરતું નથી—ઘણા લોકો માને—વા આચરે તે સર્વ સત્ય છે એમ એકાન્તે કહી શકાય નહીં—આર્યો કરતાં અનાર્યો ઘણા છે તેથી શું તેઓનું કહેવું માનેવું એકાન્તે સત્ય ઠરી શકે? અલખત નહીં—તેમજ વિદ્વાનો કરતાં મૂર્ખાઓની સંખ્યા ઘણી છે—તે શું

(૩૨)

એકાંતે ઘણા મૂર્ખો કહે અને માને તેજ સત્ય કહી શકાય? અલબત્ત નહીં-
યુક્તિ પ્રમાણથી જે સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ ઠરે તે માનવો જોઈએ—જગતનો
અનાવનાર ઈશ્વર નથી એમ અનેક યુક્તિ પ્રમાણથી સિદ્ધિ થાય છે
માટે ઈશ્વર, આ દુનિયાનો અનાવનાર નથી એમ સિદ્ધ ઠર્યું.

પ્રશ્ન—ઘણા વર્ષથી જગતનો અનાવનાર ઈશ્વર છે એમ માન-
વામાં આવે છે તેનો ત્યાગ કેમ કરી શકાય?

ઉત્તર—હા. અલબત્ત કરી શકાય! ખરાબ વૃત્તિયો તથા અજ્ઞાનને
ઘણા વર્ષથી આપણે સેવતા આવ્યા છીએ તોપણ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
થતાં જ્ઞાનનો ત્યાગ કરીએ છીએ તથા ખરાબ વૃત્તિયો અને કુઆ-
ચરણોનો ત્યાગ કરીએ છીએ, તેવી રીતે ખોટી માન્યતાનો પ્રભુ સત્ય
જ્ઞાન થતાં ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સત્ય માન્યતાનો સ્વીકાર કરવો
જોઈએ—એવો શિષ્ટ પુરૂષોનો આચાર છે.

પ્રશ્ન—જગતકર્તા ઈશ્વર કોઈ પણ યુક્તિથી શું સિદ્ધ થતોજ નથી.

ઉત્તર—જગતકર્તા-ઈશ્વર કોઈ પણ યુક્તિથી સિદ્ધ ઠરતો નથી-
કર્તા વાદીને પ્રશ્નકે તમે સ્વભાવથી ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનો છો કે
વિભાવથી? ઉત્પાદક શક્તિ અને પ્રલય શક્તિ એ બે શક્તિયો ઈશ્વરમાં
સ્વભાવથી છે વા વિભાવથી છે; જો ઈશ્વરમાં જગત કરવાનો સ્વભાવ
નિત્ય હોય તો ક્ષણે ક્ષણે જગત અનાવવારૂપ કાર્ય કરવાનો અને
કદી પણ તે વિશ્રામ લેશે નહિ એ તમારા મતમાં દોષ આવે છે—જો
વિભાવથી જગતનો કર્તા ઈશ્વર માનશો તો વિભાવરૂપ ઉપાધિવાળો
ઈશ્વર ઠરવાથી ઈશ્વરની ઈશ્વરતા ટળી ગઈ-બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
એમ કહેશો કે—પરમાત્મામાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મવાળી એવી ઉત્પાદક
અને પ્રલય કર્તૃત્વ શક્તિ રહી છે. આમ પણ તમારાથી કહેવાશે નહીં.
બ્રહ્મસૂત્રમાં નૈકસ્મિન્ એ સૂત્રથી બે વિરૂદ્ધ ધર્મો એક પદાર્થમાં રહી
શકે નહીં એમ જૈનોનું ખંડન કરવા લખેલું સૂત્ર તમારે માન્ય કરવું
પડશે—તેમજ જ્યારે એક ક્ષણમાં સાથે રહેનારી ઈશ્વરની ઉત્પાદક-
શક્તિ જગત રચવા માંડશે કે તુર્તે તેજ ક્ષણમાં પ્રલય કરનારી શક્તિ
જગતનો નાશ કરી શકશે તેથી જગત ઉત્પન્ન થશેજ નહીં—દરેક
શક્તિ ક્ષણે ક્ષણે પોતાનું કાર્ય કરતી જાય છે. તમે એમ કહેશો કે-
ઈશ્વરમાં પણ સૃષ્ટિકર્તૃત્વશક્તિ પ્રલયકર્તૃત્વશક્તિ સ્વભાવથી છે—જેમ
મનુષ્યમાં બાલવાની તથા ચૂપ રહેવાની શક્તિ સ્વભાવથી છે તેમ
સમજવું—ઈશ્વરકર્તા વાદીનો આ પણ ઉત્તર સત્ય નથી—મનુષ્યનું દૃષ્ટાંત
આપ્યું તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી. કારણ કે મનુષ્ય તો કારણથી બાલે

(33)

છે અને કારણથી ચૂપ થઈ જાય છે—તેવી રીતે ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદમાં જગતની ઉત્પત્તિ કરવાનું તથા નાશ કરવાનું પ્રયોજન જણાતું નથી—પૂર્વોક્ત વિરૂદ્ધ ધર્મવાળી ઈશ્વરની બે સ્વાભાવિક શક્તિયો માનતાં અનેક દૂષણો આવે છે તેમજ પૂર્વોક્ત બે વિભાવિક શક્તિયો માનતાં પણ ઈશ્વરને ઉપાધિરૂપ અનેક દૂષણો આવે છે માટે ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ ઠરતો નથી.

પ્રશ્ન—જગતના જીવોની સુબુદ્ધિ વા દુર્બુદ્ધિનો આપનાર ઈશ્વર છે એમ કેટલાક માને છે તે વાત શું ખરી છે ?

ઉત્તર—ઈશ્વર વીતરાગ છે—(રાગદ્વેષ રાહત છે) કોઈનાપર રાગ નથી અને કોઈનાપર તેને દ્વેષ નથી—કોઈને સુબુદ્ધિ વા દુર્બુદ્ધિ પણ આપતો નથી—સર્વ જીવોને ક્ષયોપશમ અનુસારે સુબુદ્ધિ વા દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે—સર્વ જીવોને પુણ્ય અને પાપના અનુસારે સુખ વા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે—જીવો જેવાં જેવાં કર્મ કરે છે તદનુસારે ફળ ભોગવે છે—ઈશ્વરના ગુણોનું ધ્યાન ધરે છે તેનામાં સુબુદ્ધિ ઉપજે છે.

પ્રશ્ન—કોઈ ધર્મવાળા કહે છે કે તિબેટમાં પ્રથમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થઈ—વર્ષોમાં દેડકાં જેમ થાય છે તેમ એકદમ દેડકાંની પેઠે મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયાં. પ્રથમ મનુષ્યો અમૈથુની ઉત્પન્ન થયાં—પશ્ચાત્ મનુષ્યોની મૈથુની સૃષ્ટિ થઈ—કોઈ ધર્મવાળા કહે છે કે—એદનની વાડીમાં ઈશ્વરે માટીથી આદમ નામના પુરૂષને અને હવા નામની સ્ત્રીને બનાવી—ત્યારથી મનુષ્યો થવા લાગ્યાં—કોઈ બ્રહ્માએ મનુષ્યો બનાવ્યાં એમ કહે છે ઇત્યાદિ ઘણા જુદા જુદા વિચાર છે તેમાં શું ખરૂં છે તે જણાવશો.

ઉત્તર—આર્યસમાજીએ પ્રથમ તિબેટમાં મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ માને છે તેમાં કોઈ દાર્શનિક પ્રમાણુ નથી—ફક્ત તે કલ્પના કરેલી છે—ભારતવર્ષમાં મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ પૂર્વે નહોતી એમ કદાપિ કહી શકાય નહીં—જૈનશાસ્ત્રાધારે અનાદિકાળથી મનુષ્યો વગેરે જીવોનો પ્રવાહ છે—ભારતભૂમિમાં અનાદિકાળથી પ્રવાહની અપેક્ષાએ મનુષ્યો થયા કહે છે—જે લોકો એદન વગેરેમાં ઈશ્વરે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ કરી તેમ માને છે તે પણ જૈનશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે—કારણ કે (મૂલં નાસ્તિ ક્વતઃ શાસ્ત્રા-મૂળ ન હોય તો શાખા ક્યાંથી,) જ્યારે જગતનો બનાવનાર ઈશ્વર નથી ત્યારે એદનની વાડીમાં આદમ અને હવાને બનાવ્યાં તે પણ ક્યાંથી સિદ્ધ થઈ શકે ? અલબત્ત સિદ્ધ થઈ શકે નહીં—કોઈ જગતના કર્તા તરીકે બ્રહ્માને બતાવે છે—કોઈ વિષ્ણુને બતાવે છે. કોઈ મહાદેવને બતાવે છે—કોઈ શક્તિને બતાવે છે—કોઈ સ્વામીનારાયણને બતાવે છે

(૩૪)

એમ જગતકર્તાની માન્યતા સંબંધી એવી નિર્ણવ દલીલોવાળી, ઘણી કલ્પનાઓ છે કે પરસ્પરની દલીલોમાં સેંકડો દોષ આવે છે—માટે આ ઉપરથી સાર લેવાનો કે—જગતકર્તા સંબંધી માન્યતાઓ સર્વ જૂઠી છે—કોઈ જગતનો કર્તા (બનાવનાર) નથી—પૂર્વે અમૈથુની સૃષ્ટિ હતી અને પશ્ચાત્ મૈથુની સૃષ્ટિ થઈ એમ કહેવામાં પણ સત્ય દલીલ નથી—મૈથુન વિના મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી—કારણુ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકેજ નહીં—અનાદિકાળથી મૈથુની સૃષ્ટિ ચાલે છે.

પ્રશ્ન—કોઈ ધર્મવાળા એમ કહે છે કે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે પરમેશ્વર અવતાર ધારણુ કરે છે—શું આ વાત ખરી છે ?

ઉત્તર—એવી માન્યતા ખરી નથી—કર્મરહિત થએલા સિદ્ધ પરમાત્માને અવતાર ધારણુ કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી—તેમજ કર્મરહિત થએલા પરમાત્મા પાછા સંસારમાં જન્મ લેઈ શકતા નથી—ન જ સ પુનરાવર્તે—ચત્ત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ. આવાં વેદાન્તસૂત્રોથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે મુક્ત પરમાત્મા, પરમેશ્વર, અવતાર લેઈ શકતા નથી—વળી કહ્યું છે કે—

શ્લોક ॥

દગ્ધે વીજે યથાત્યન્તં—પ્રાદુર્ભવતિનાહ્વરઃ ।

તથા કર્મવીજે દગ્ધે—ન રોહતે ભવાહ્વરઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—બીજ ગયે છતે જેમ અંકુરો પ્રકટતા નથી તેમ કર્મબીજ બળી ગયે છતે જન્મરૂપ અંકુરો ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી—કર્મવિના અવતાર લેઈ શકતો નથી—પરમાત્મા, કર્મરહિત છે તેથી તેમને અવતાર લેઈ દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી—પરમાત્માને અવતાર લેવાનું માનશો તો પરમાત્માને કર્મ કર્યું અને જેને કર્મ લાગ્યું હોય તે સિદ્ધ્યુક્ત પરમાત્મા પરમેશ્વર કહી શકાય નહીં—પરમાત્માનો કોઈ શત્રુ નથી, તેમજ કોઈ મિત્ર પણ નથી. પરમાત્મા રાગદ્વેષરહિત છે તેથી પરમાત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ જીવો જેવા હોય છે તેવા ભાસે છે—જેમ આરીસામાં ગમે તેવા પદાર્થો ભાસે તેમાં આરીસાને કંઈ રાગદ્વેષ નથી તેવી રીતે પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનમાં અનેક પદાર્થો ભાસે છે પણ તેથી પરમાત્માને રાગ કે દ્વેષ ઉત્પન્ન કદાપિ થતો નથી. કારણુ કે રાગદ્વેષનો ક્ષય કર્યાથી તો પરમાત્મા થયા છે. એવા વીતરાગપરમાત્મા સદાકાળ અનન્તસુખના ભોગી છે—કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી ક્રંદી અવતાર ધારણુ કરતા નથી—માટે ભગવાને દશ અવતાર ધારણુ કર્યાં ઇત્યાદિ જે કલ્પનાઓ ચાલે છે તે સર્વે ખોટી છે એમ સમજવું.

(૩૫)

પ્રશ્ન—વેદાન્તને માનનારા અદ્વૈતવાદિયો એમ કહે છે કે બ્રહ્મવિના જગત્માં કોઈ અન્ય પદાર્થ નથી—માયા અસત્ છે બ્રહ્મ સત્ છે—જડ નામનો કોઈ પદાર્થ સત્ નથી એમ પ્રતિપાદન કરે છે તે શું યોગ્ય છે ?

ઉત્તર—અદ્વૈતવાદિયોનું એવું માનવું સિદ્ધ થતું નથી માટે તે અયોગ્ય છે—ન દ્વૈતઃ અદ્વૈતઃ ન એ તે એક—એ વસ્તુનો નિષેધ કર્યો તે જ્ઞાનથી કર્યો કે અજ્ઞાનથી કર્યો ? જો જ્ઞાનથી એના નિષેધ કર્યો તો ખીણ જડ વસ્તુનો જ્ઞાનમાં ભાસ થયા વિના તેનો નિષેધ થઈ શકે નહીં તેથી સિદ્ધ ઈર્ષ્ય કે જ્ઞાનમાં ભાસેલી જડ વસ્તુ છે અને તેથી જગત્માં ચેતન અને જડ એ એ પદાર્થ સિદ્ધ થયા—સાયન્સવિદ્યાના પ્રોફેસરો પણ કહે છે કે જડ અને ચેતન એ એ પદાર્થનું જગત્માં અસ્તિત્વ સિદ્ધ ઠરે છે—નાસતો વિદ્યતે માવો આ ગીતાના વાક્યપ્રમાણે અસત્ હોય તે હોઈ શકે નહીં—અર્થાત્ આકાશ પુષ્પની પેઠે કદી આંખે દેખાય નહીં—જડ પદાર્થો અનેક આકારવાળા દેખાય છે માટે તેની અસ્તિતા સિદ્ધ ઠરતાં દ્વૈતવાદની ઉત્પત્તિ સહેજે થાય છે—આર્યસમાજીઓ—રામાનુજ પંથવાળા વગેરે પણ જડ અન્ને ચૈતન્ય એ એ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને કહે છે કે ચાર વેદવેદાન્તમાં દ્વૈતવાદ છે. ખ્રીસ્તિયો—મુસલમાનો પણ જડ અને ચેતન એમ એ તત્ત્વ તો માને છે—આ પ્રમાણે જૈનધર્મથી ભિન્ન એવા દર્શનોની પણ દ્વૈતવાદની માન્યતા છે તેથી સિદ્ધ થયું કે, જગત્માં અનાદિકાળથી એ વસ્તુઓ હોવાના લીધે દ્વૈતવાદની માન્યતા ત્રણુ ભુવનમાં ગાળી રહી છે, અદ્વૈતવાદના સ્થાપનમાં જે વેદસૂત્રોનું તે પ્રમાણ આપે છે તેજ સૂત્રોનો અર્થ કરી આર્યસમાજીઓ વગેરે એ તત્ત્વની સિદ્ધિ કહે છે—જ્યારે ઐશ્વર્યોમાં વિજ્ઞાનવાદનું જોર હતું ત્યારે ઐશ્વર્યોના સામા ટકી રહી વેદનું અસ્તિત્વ રાખવા આધ શંકરાચાર્ય એક બ્રહ્મવાદ સામે મૂકી વેદધર્મને ટકાવી રાખ્યો હોય એમ અનુમાનથી લાગે છે—શંકરાચાર્યની પૂર્વે અદ્વૈતવાદ નહોતો એમ આર્યસમાજીઓ કહે છે—ગમે તેમ હોય પણ સારાંશ કે જગત્માં જડ અને ચેતન એ એ પદાર્થ હોવાથી દ્વૈત-ભાવની સિદ્ધિ થાય છે—કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે “જડ વસ્તુઓ છે પણ તે સ્વપ્નની પેઠે ભ્રાંતિરૂપ છે માટે એક બ્રહ્મને માનીએ છીએ” આમ પણ કહેવું અયોગ્ય ઠરે છે—કારણ કે—રૂપી જડ વસ્તુઓ જે જે કાર્યરૂપ છે તેવું રૂપાંતર (ઉત્પાદ-વ્યયની અપેક્ષાએ) થાય છે પણ પરમાણુઓ તો સદાકાલ દ્રવ્યપણે નિત્ય હોય છે તેથી તેનો કદી નાશ થતો નથી, માટે સ્વપ્નની પેઠે એકાંતે ક્ષણિક જડ વસ્તુઓને કદાપિ કહી શકાય નહીં—માટે દ્વૈતવાદનો સ્વપ્નની ભ્રાંતિના દૃષ્ટાંતથી

(૩૬)

પણ નાશ થતો નથી—જે જે વસ્તુઓ આ ભવમાં વા પૂર્વભવમાં દેખી હોય છે તેવું પ્રાયઃ સ્વપ્ન આવે છે—સ્વપ્ન પણ મતિજ્ઞાનનો એક ભાગ છે માટે તે જ્ઞાનરૂપે સત્ છે—માટે દ્વૈતવાદની સિદ્ધિ થાય છે—આત્મા સદાકાલ જડવસ્તુથી ન્યારો છે એકરૂપ છે એમ અધ્યાત્મભાવની અપેક્ષાએ અદ્વૈતપણું તો જૈનો માને છે પણ તેથી કંઈ જડવસ્તુ છેજ નહીં એમ તો જૈનો માનતા નથી—કોઈ જ્ઞાની કહે કે, હે ભગ્યો ! તમે અન્ય વસ્તુઓમાં માફ માફ શું માનો છો ? તમે તો એક આત્મા છો—તમાફ કોઈ નથી—એકલા આવ્યા અને એકલા જશો માટે ચેતી લો. શરીર—મન—વાણી પણ આત્માથી ભિન્ન છે—આત્માની સાથે કર્મ લાગ્યું છે પણ આત્મા કર્મથી ભિન્ન છે—પોતાને એકરૂપ માની અન્યમાં પોતાના પણું આત્મા ભૂલી જાય તો આત્મા—ખરેખર કર્મરહિત થઈ એક શુદ્ધ રૂપમય બની જાય. આમ કહેવાથી અધ્યાત્મની અપેક્ષાએ અદ્વૈતભાવના, ભાવવાની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ઠરી પણ તેથી કંઈ જડવસ્તુઓ દુનિયામાં છે નહીં એમ સિદ્ધ થયું નહીં. માટે તત્ત્વની અપેક્ષાએ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર કથિત દ્વૈતવાદ સિદ્ધ કરે છે—કણુદ પણ સાત પદાર્થ માની દ્વૈતવાદની સિદ્ધતા કબુલ કરે છે—સાંખ્યો પણ પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બેને માની દ્વૈતવાદની સિદ્ધિ કબુલ કરે છે—નૈયાયિકો પણ દ્વૈતવાદને કબુલ કરે છે—સ્વામીનારાયણીયાઓ પણ દ્વૈતવાદને માને છે—જડ અને ચેતન એ બે તત્ત્વ અનાદિકાળથી ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણવડે સત્રૂપે છે—એમ સર્વજ્ઞની વાણીની શ્રદ્ધા ધારણુ કરવી.

પ્રશ્ન—સર્વ જીવોનો એક આત્મા છે એમ અદ્વૈતવાદમાં કહ્યું છે તે શું સત્ય છે ?

ઉત્તર—જિનેશ્વર ભગવાન કહે છે કે સર્વ જીવોનો એક આત્મા નથી—કહ્યું છે કે,—

ગાથા—

નાણંચદંસણંચેવ—ચરિત્તંચ તવો તહા

ચિરીયંત્તવઓગોઅ યજં જીવસ્સ લરકણં ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર—તપ—વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણુ છે—જીવ—આત્મા—હંસ—અને ચેતન બ્રહ્મ ઇત્યાદિ સર્વ આત્માના પર્યાયવાચી શબ્દ છે. જૈનશૈલીના આધારે ભિન્ન ભિન્ન એવા—હંસ—જીવ—આત્માદિ શબ્દોનો એકજ અર્થ છે તેથી તદનુસારે સર્વ જીવોનો એક આત્મા કહી શકાય નહીં—પ્રતિ શરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્મા યાને જીવ છે—જીવો કહો કે આત્માઓ કહો તે અનનતા છે—વૈશેષિકો પણ પ્રતિ શરીર

(૩૭)

ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ માને છે. આર્યસમાજીઓ પણ પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન વેદના આધારે અનન્ત આત્માઓ સ્વીકારે છે—રામાનુજ પન્થવાળાઓ પણ પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન વેદના આધારે અનન્ત આત્માઓ સ્વીકારે છે—ખ્રીસ્તિયો પણ મનુષ્યોમાં પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે એટલું તો માને છે—કેટલાક ખ્રીસ્તિયો પશુ પંખીઓમાં આત્મા માનતા નથી એ તેઓની મિથ્યાત્વ દશા છે—જે સર્વ જીવોને એકજ આત્મા હોય તો સર્વ જીવોને એકસરખું સુખ દુઃખ થવું જોઈએ—તેમજ સર્વેને એકસરખું જ્ઞાન થવું જોઈએ—જે સર્વ જીવોને એકજ આત્મા હોય તો પ્રતિશરીર દ્વારા ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહાર ન થવો જોઈએ—કદાપિ એમ કહેવામાં આવશે કે પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન મન છે તેથી સુખ દુઃખ વગેરેના ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહાર દેખવામાં આવે છે પણ આત્મા તો એકજ છે—આમ પણ કહેવું યોગ્ય નથી—કારણ કે પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન મનની સાથે ભિન્ન ભિન્ન આત્મા માનવામાં ન આવે ત્યાંસુધી—ભિન્ન ભિન્ન મનની પણ સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી—આત્માની સાથે મન રહે છે—પ્રતિશરીર ભિન્ન મન માનવાથી પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓની સિદ્ધિ થઈ. કોઈ એમ કહેશે કે “ઘટાકાશ અને મઠાકાશની પેઠે જેમ આકાશનો ભેદ ગણાય છે પણ તે વાસ્તવિક ભેદ નથી તે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ પ્રતિશરીર કહેવાય છે પણ તે એકજ છે”—આમ પણ કહેવું યુક્તિથી હીન છે—ઘટાકાશ અને મઠાકાશમાં આકાશ એકસરખું છે—આકાશની સાથે ઘટ અને મઠ પરિણમતા નથી પણ આત્માની સાથે તો સગદ્રેષના યોગે કર્મનો સંબંધ થતાં ક્ષીરનીરની પેઠે કર્મ પરિણમે છે અને તેથી શરીરમાં આત્મા રહે છે—ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ જીદા પ્રકારનાં કર્મ પ્રહણ કરે છે તેથી અનેક પ્રકારનાં જીદાં જીદાં શરીર ધારણ કરે છે એમ પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે—શરીર છૂટતાં પણ ઉંચે વાનીચે ગમે તે ઠેકાણે કર્મના અનુસારે આત્મા, ગમન કરી અન્ય શરીર ધારણ કરે છે. તેથી ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ સ્વીકારવા જોઈએ—ભિન્ન ભિન્ન આત્મા સ્વીકાર્યાવિના સુખ દુઃખ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહારની સિદ્ધિ થતી નથી—પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્માઓ છે એમ ખાસ અનુભવમાં પણ આવે છે.

પ્રશ્ન—બ્રહ્મ એકજ છે અને તે સર્વ વ્યાપક છે એમ માનવું શું યોગ્ય છે?

ઉત્તર—એમ માનવું યોગ્ય નથી. બ્રહ્મ કહો કે આત્મા કહો તે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સર્વવ્યાપક નથી—સર્વવ્યાપક એક બ્રહ્મને મા-

(૩૮)

નવામાં આવે તો તેને બંધ અને મોક્ષ ઘટે નહીં—અને બ્યારે બંધ મોક્ષ ન હોય તો તપ-જપ-ધ્યાન વ્રત વગેરેની સિદ્ધિ થઈ શકે નહીં—સર્વ વ્યાપક બ્રહ્મ કહો તો તે શરીર અને મનથી બંધાય નહીં—શરીર અને મનથી તો બ્રહ્મ (આત્મા) નો સંબંધ થયો છે એમ અનુભવ પ્રત્યક્ષ છે. માટે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સર્વ વ્યાપક બ્રહ્મ કહી શકાય નહીં—જ્ઞાનત્વ જાતિની અપેક્ષાએ કથંચિત્ સર્વ વ્યાપક બ્રહ્મ કહી શકાય—એમ અનેકાન્તનયજ્ઞોએ વ્યક્તિ અને સત્તાથી સમજી લેવું—એક ઠેકાણેથી અન્ય દેવલોકમાં આત્મા જાય છે—દેવલોકમાંથી મનુષ્યલોકમાં આત્માનો અવતાર થાય છે મનુષ્યલોકમાંથી નરકમાં અવતાર થાય છે—ઇત્યાદિ એક શરીરવ્યાપી આત્મા માનીએ તો બધું ઘટી શકે—સર્વ વ્યાપક એક બ્રહ્મ માનવામાં આત્માને અનેક શરીરોમાં રહેવું—ઉંચું નીચું જવું વગેરે ઘટી શકે નહીં—પાપ પુણ્ય પણ ઘટી શકે નહીં—બંધ મોક્ષનો અભાવ થઈ જાય. માટે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ શરીરવ્યાપક આત્મા માનવો જોઈએ—અને લોકાલોક જ્ઞાનમાં ભાસે છે તે જ્ઞાનની—અપેક્ષાએ આત્મા સર્વ વ્યાપક માનવો જોઈએ.

પ્રશ્ન—વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્માને એકાન્ત અણુ જેવો માની શકાય કે કેમ; અણુરૂપ આત્મા, એક ઠેકાણેથી અન્યત્ર ગમન કરી શકે. તેમાં શો દોષ છે?

ઉત્તર—વ્યક્તિની અપેક્ષાએ એકાન્તે અણુરૂપ આત્મા માની શકાય નહીં—અણુરૂપે માનેલો આત્મા, શરીરના એક હૃદયના ભાગમાં રહી શકે—તેથી શરીરના સર્વભાગોમાં થતી સુખદુઃખની ચેષ્ટાને જાણી શકે નહીં—પંચેન્દ્રિયના વિષયોને જાણી શકે નહીં—તેમજ અણુરૂપ આત્માને કર્મની અનન્ત પરમાણુઓની વર્ગણાએ લાગી શકે નહીં—તેથી તેને કર્મનો સંબંધ પણ ઘટે નહીં—અને કર્મનો સંબંધ ઘટ્યાવિના દેવલોક વા નરક વગેરેમાં જવું ઘટે નહીં—એકાન્ત અણુરૂપ આત્મા એકાન્ત નિત્ય હોવાને લીધે કર્મની સાથે પરિણુમે નહીં—અને કર્મની સાથે પરિણુમ્યા વિના જન્મમરણ—તથા બંધમોક્ષ વગેરેની સિદ્ધિ થાય નહીં—માટે એકાન્ત અણુરૂપ આત્મા વ્યક્તિની અપેક્ષાએ માની શકાય નહીં—અણુરૂપ આત્મા માનવાથી ગમનાગમન થાય એમ કહ્યું પણ કર્મનો સંબંધ અણુરૂપ આત્મા માન્યાથી ઘટી શકે નહીં અને તેથી ગમનાગમન થઈ શકેજ નહીં. કારણ કે અણુરૂપ આત્મા એકાન્ત નિત્ય હોવાથી નિષ્ક્રિય ઠરી શકે અને તેથી અણુરૂપ આત્માનું ગમનાગમન સિદ્ધ થઈ શકે નહીં—એકાન્ત અણુ આત્મા અથવા એકાન્ત સર્વવ્યાપક આત્માને એકાન્ત નિત્યતા હોવાથી તે કર્મસહ પરિણુમી થઈ શકે નહીં—અને તેથી

(૩૯)

કર્મોનો સંબંધ તેની સાથે ઘટી શકે નહીં માટે અવ્યક્તિની અપેક્ષાએ વ્યાપ્ય અને સત્તાની અપેક્ષાએ વ્યાપક-એમ અનેકાન્તનયથી આત્માનો પરિણામ સમજવો અને તેની શ્રદ્ધા કરવી.

પ્રશ્ન—કેટલાક પરબ્રહ્મને સૃષ્ટિનું કારણ માને છે અને યુગાન્તે પરબ્રહ્મમાંજ જગત્ પાકું લીન થઈ જાય છે એમ માને છે તે શું સત્ય છે?

ઉત્તર—એ પણ સત્ય નથી-વિવેકદષ્ટિથી વિચારતાં પરબ્રહ્મને સૃષ્ટિ અનાવવાનું પ્રયોજન જણાતું નથી-જન્મ-જરા-મૃત્યુ-વ્યાધિ-કષાય-ભુગાર-કામ-દુઃખની પરંપરાથી વ્યાકુલ એવું જગત્ રચવાની પરબ્રહ્મને શી જરૂર છે? અલબત્ત કંઈ પણ જરૂર નથી-જે આ જગત્ દેખાય છે તે પરબ્રહ્મના સ્વરૂપથી ભુદા પ્રકારનું દેખાય છે-પરબ્રહ્મરૂપ ઉપાદાનકારણથી આ જગત્ થયું હોય તો જગત્રૂપ કાર્યમાં પરબ્રહ્મના ગુણો હોવા નેઈએ પણ દેખાતા તો નથી-અને યોગિયો તો સંસારને દુઃખમય-અને દોષમય સમજી તેનો ત્યાગ કરે છે માટે જગતને અનાવનાર પરબ્રહ્મ નથી-દોષમય જગત્ ત્યાગ કરીને શુકાદિ યોગિયોએ આત્માનું ધ્યાન ધર્યું છે તેજ જગતને પરબ્રહ્મ પોતાનામાં શી રીતે સમાવી શકે; તે વિચારતાં સત્ય જણાય છે કે પરબ્રહ્મમાં જગતનો લય થતો નથી-અતિનિંદ્ય એવા જગતનો પરબ્રહ્મમાં લય માનનાર બે બરાબર વિચાર કરે તો પરબ્રહ્મથી જગતનો ઉત્પાદ તથા પરબ્રહ્મમાં જગતનો લય થાય છે એવી વાતને માને નહીં-તેમજ પરબ્રહ્મે સૃષ્ટિ અનાવી અને સંહાર પણ પોતેજ (સર્પિણીનાં બચ્ચાને સર્પિણી ખાઈ જાય તેની પેઠે) કરે તો હિંસા લાગે અને તેનું દયાહુપણું રહે નહીં-પરબ્રહ્મે જગત્ રચ્યું અને તેજ તેનો નાશ કરે તેમાં તેને હિંસા લાગે નહીં એમ બે કહેતા હોય તો પિતા પુત્રોનો ઉત્પન્નકર્તા છે અને તે પુત્રોનો ઘાત કરે તો તેને પણ હિંસાનું પાપ ન લાગવું નેઈએ. પણ પાપ તો લાગે છે એમ સર્વ કોઈ કહે છે ત્યારે તે ન્યાયે પરબ્રહ્મને પણ પાપ લાગે માટે પરબ્રહ્મ, સૃષ્ટિનો નાશ કરે છે એમ કદી કહી શકાશે નહીં-જગત્ છે તે બ્રહ્મની લીલા છે માટે તેનો સંહાર કરતાં પાપ ન લાગે એમ કહેશે તો શિકારની રમતમાં હરિણ વગેરેને મારનાર રાબને પણ હિંસારૂપ પાપકર્મ લાગી શકે નહીં-અને રાબને પાપ તો લાગે છે માટે બ્રહ્મ પોતે સૃષ્ટિનો નાશ કરે છે એમ ન્યાયથી કહેવાય નહીં-સૃષ્ટિનો ઉત્પાદ અને સૃષ્ટિનો લય બ્રહ્મ કરે છે એમ જે મનુષ્યો માને છે તે નિર્દોષ બ્રહ્મમાં દોષનો આરોપ કરે છે-બ્રહ્મ નિષ્ક્રિય છે એમ બે કહેશે તો જગત્ રચવારૂપ ક્રિયા તેનાથી

(૪૦)

અની શકે નહીં-તેમજ બ્રહ્મને સક્રિય કહીએ તો પરિણામી ધર્મ અંગીકાર કર્યાવિના કહી શકાશે નહીં-અને જે પરિણામી ધર્મને અંગીકાર કરશે તો જૈનધર્મમાં પ્રવેશ થશે-કોઈ જીવોને બ્રહ્મના અંશ છે એમ કહે છે તો તેથી એમ ઠયું કે જીવો બ્રહ્માંશ હોય તો બ્રહ્મ પોતેજ તેઓને પોતાની પાસે ખેંચી લેશે-અને તેથી બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. માટે જીવોને બ્રહ્મના અંશ કહી શકાય નહીં-જીવોને બ્રહ્મના અંશ કોઈ કહે તો તેના મતપ્રમાણે સર્વે સરખા થયા. અને જ્યારે એમ માનવામાં આવે તો કોઈ જીવ રોગી-કોઈ શોષી-કોઈ રાજા-કોઈ રંક-કોઈ સુખી-અને કોઈ દુઃખી દેખાય છે ઇત્યાદિ ભેદનો કરનાર બ્રહ્મથી કોઈ અન્ય હોવો જોઈએ-અને જ્યારે ભેદનો કરનાર બીજો પદાર્થ કર્મ માનશે તો કર્મ અને જીવો એ બે પદાર્થ સિદ્ધ ઠર્યા-કર્મનો કર્તા જીવ ઠર્યો-ભિન્ન ભિન્ન જીવો ભિન્ન ભિન્ન કર્મ કરે છે એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જોતાં માલુમ પડે છે-તેથી તે જીવો એક બ્રહ્મના અંશ નથી એમ સિદ્ધાન્ત ઠરે છે-બ્રહ્મના અંશરૂપ જીવો માનો તો તે સરખા હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન કર્મ કરી શકે નહીં એ મોટું દૂષણ આવે છે માટે કર્મના કર્તા હતાં જીવો વસ્તુતઃ ભિન્ન ભિન્ન છે અને તેઓ બ્રહ્મના અંશ નથી.

બ્રહ્મને નિરંજન-નિત્ય-અમૂર્ત-અને અક્રિય કહીને પુનઃ તેને જગતનું પેદા કરનાર કલ્પવું તે વાંઝણીને પોતાની માતા કહેવા બરોબર છે-એકવાર બ્રહ્મને નિષ્ક્રિય કહેવું અને પુનઃ તેને રાગદ્રેષાદિનું પાત્ર, કર્તા હતાં કહી ઠરાવવું તે અયોગ્ય ઠરે છે માટે સારાંશ કે જડ જગત ભિન્ન છે અને બ્રહ્મ ભિન્ન છે માટેજ સંસારમાં રહેલા યોગિયો બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરે છે અને કર્મરહિત પોતાના આત્માને કરે છે.

પ્રશ્ન-વિબળુની માયાથી જગતની રચના તથા તેનો નાશ થાય છે એમ કેટલાક કહે છે તો તેમનું કહેવું શું સત્ય છે ?

ઉત્તર-તે પ્રમાણે તેઓ કહે છે તે યોગ્ય નથી-વિબળુની માયાથી જગત બન્યું એમ કહેવું સત્ય નથી, કારણ કે તે કોઈ પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ થતું નથી-તેઓએ વિવેકદષ્ટિથી વિચારવું જોઈએ કે-માયામાં વિબળુ (ઈશ્વર) રહ્યા છે-કે વિબળુમાં માયા આશ્રય કરીને રહી છે ? ઈશ્વર વિબળુ જ્ઞાનરૂપ હોવાથી સમજતાં છતાં માયાનો આશ્રય લેઈ શકે નહીં-કારણ કે વિબળુરૂપ ઈશ્વર જે પરતન્ત્ર હોય તોજ માયારૂપ જડનો આશ્રય લેઈ શકે તે વિના માયાનો આશ્રય લેવાનું કારણ સિદ્ધ ઠરતું નથી-માયા જડ હોવાથી તે કંઈ જાણી શકતી નથી તેથી તે પોતાની મેજે વિબળુરૂપ ઈશ્વરનો આશ્રય લેવા સમર્થ થઈ શકતી નથી-

(૪૧)

ધશ્વર વિબ્ધુની શક્તિથી માયા, જગતનો ઉત્પાદ લય કરે છે એમ કહેશે તો ઈશ્વરરૂપ વિબ્ધુજી જીવોને સુખદુઃખ વિના કારણે દેનાર ઠરવાથી રાગી અને દ્વેષીપણું વિબ્ધુમાં આવે છે. કદાપિ એમ કહેશે કે જીવોના કર્મપ્રમાણે વિબ્ધુભગવાન સર્વને સુખદુઃખ આપે છે તો તે વિબ્ધુભગવાન, કર્મને અનુસરીને ચાલવાથી પરતંત્ર કરે છે, અને તેથી ઈશ્વર વિબ્ધુનું સ્વતંત્રપણું ઉડી જાય છે. માટે એમ પણ માની શકાય નહીં. ઈશ્વરરૂપ વિબ્ધુનો જીવોએ શો અપરાધ કર્યો છે કે તે દરેક જીવપ્રતિ દુઃખકારક માયાને પ્રેરે છે? નિરપરાધ જીવોને દુઃખ દે તે ઈશ્વરરૂપ વિબ્ધુ દયાળુ કેમ ગણી શકાય? વિબ્ધુના જે ભક્તો છે તેને વિબ્ધુભગવાન-સુખ આપે છે અને જે વિબ્ધુનું ધ્યાન ધરતા નથી તેઓને વિબ્ધુ પોતે દુઃખ આપે છે આમ જે કહેશે તો વિબ્ધુમાં રાગ અને દ્વેષની સિદ્ધિ થઈ-અને જેનામાં રાગદ્વેષ હોય તે પરમાત્મા કહેવાય નહીં—

પ્રશ્ન—ઈશ્વર-પોતાનામાંથી જીવોને પ્રગટ કરે છે અને સંસારિ-ભાવ પમાડે છે અને મહાપ્રલયસમયે પાછા તેઓનો સંહાર કરે છે આમ કેટલાક માને છે, તેઓનું કથન શું? સત્ય છે?

ઉત્તર—એવી પણ તેઓની માન્યતા સત્ય નથી-પ્રથમ તો તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે ઈશ્વરે જીવોને કયા પ્રયોજન માટે ઉત્પન્ન કર્યાં? રાગદ્વે-પરહિત-અને અનંતસુખમય ઈશ્વર છે એમ માનતા હોવ તો એવા ઈશ્વરને જીવોને ઉત્પન્ન કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી-હવે બીજી રીતે વિચારો કે-ઈશ્વર નિત્ય છે કે અનિત્ય? જે ઈશ્વર વિબ્ધુને નિત્ય કહેશે તો તેનામાંથી જીવોનો ઉત્પાદ થઈ શકે નહીં-કારણ કે નિત્ય મત પ્રમાણે એકાન્ત નિત્ય ઈશ્વરમાંથી જીવો નીકળવાની ક્રિયા થઈ શકતી નથી-ઈશ્વરવિબ્ધુને સર્વવ્યાપક કહો તો આકાશની પેઠે ઈશ્વર-વિબ્ધુ નિષ્ક્રિય ઠરવાથી જીવોની ઉત્પત્તિની ક્રિયા કરી શકે નહીં-પોતાનામાં રહેલા એવા જીવોને સંસારિભાવ પમાડવાથી જીવોને જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તેથી વિબ્ધુરૂપ ઈશ્વરે જીવોપર દયા કરી નહીં અને જીવોને દુઃખના આડામાં નાંખ્યા એમ પણ કહી શકાશે-તેમજ ઈશ્વરરૂપ વિબ્ધુમાંથી જીવોની ઉત્પત્તિ થવાથી તે જીવો કાર્યરૂપ ઠર્યાં અને તેઓ કાર્યરૂપ ઠર્યાંથી ઔદ્ધના ક્ષણિકવાદની પેઠે ક્ષણભંગુર ઠર્યાં. તેમજ બીજે દોષ એ આવે છે કે કાર્યરૂપ જીવો અનિત્ય ઠરવાથી જીવોનું કારણ એવા વિબ્ધુભગવાન પણ અનિત્ય ઠરી શકે છે-કારણ કે જેવું ઉપાદાનકારણ હોય છે તેવું કાર્ય હોય છે. સ્ત્રી પણ પોતાનામાંથી, નીકળેલી વસ્તુને દુઃખમાં નાખવા ઇચ્છતી નથી. ત્યારે ઈશ્વર પોતામાંથી નીકળેલા જીવોને દુઃખના આડામાં કેમ નાખે?

(૪૨)

કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે ઈશ્વરવિષ્ણુએ કર્મસુસારે જીવોને અવતાર આપ્યા—ત્યારે તો એમ કહેતાં ઈશ્વરવિષ્ણુ પોતે પરતંત્ર ઠરે છે, કારણ કે તે કર્મના અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરી જીવોને સુખદુઃખ આપે છે માટે—તેવા ઈશ્વરવિષ્ણુનું ભજન કરવાથી શો લાભ? અલબત્ત કંઈ લાભ નથી. કારણ કે તે કયાં કર્મથી કંઈક અધિક તો આપવા સમર્થ નથી—એમ કહેશો કે જીવોને કર્મનો લગાડનાર ઈશ્વર છે તો સિદ્ધ ઠર્યું કે કોઈને સુખી અને કોઈને દુઃખી બનાવવાથી ઈશ્વર, રાગીદ્વેષી ઠરવાથી ઈશ્વરતા ઉપર પાણી ફેરે છે—જે ઈશ્વરે જીવોને કર્મ લગાડ્યાં એમ માને તો ઈશ્વરે સર્વને સારી યુદ્ધિવાળા—આસ્તિક અને સુખી કેમ ન બનાવ્યા? તમે કહેશો કે જેવી ઈશ્વરની મરજી!!! વાહ—વાહ— એમ શું કહેવાય? ઈશ્વર દયાળુ અને જ્ઞાની હોય તો જીવોને સારા સુખીજ બનાવી શકે, અને મરજી પણ સારીજ થઈ શકે. પણ તેમ ન હોવાથી ઈશ્વરમાં અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે માટે ઈશ્વર વિષ્ણુથી જીવો બની શકતા નથી અને તે કોઈને સુખદુઃખ આપી શકતા નથી એમ સિદ્ધ ઠરે છે— ઈશ્વરવિષ્ણુ પોતાના બનાવેલા જીવોનો સંહાર કરે તો તેનામાં નિર્દયતા ઠરે છે, કારણ કે સામાન્ય સ્ત્રીપણુ પોતાના બાલકને મારી નાખતી નથી—બાલક પણ પોતાની બનાવેલી વસ્તુનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે—તેનાથી પણ ઈશ્વર વિષ્ણુનું વર્તન વિરુદ્ધ ઠર્યું માટે તેમ પણ માની શકાય નહીં.

જે આ જગતને ઈશ્વરની લીલા કહો તો લીલા કરીને હજારો જીવોને દુઃખ દેનારા એવા મનુષ્યોને ન વારવા જોઈએ—દયા—તપ—જપ—ધ્યાન પ્રમુખ ઈશ્વરને રૂચતાં હોય તો ઈશ્વરવિષ્ણુ કદાપિ એવી લીલા કરે નહીં. લોકમાં પણ કહેવાય છે કે જીવાદિનો ઘાત થતો હોય એવી લીલાનો ઈશ્વરે નિષેધ કર્યો છે ત્યારે બીજાએ નિષેધ કરનાર ઈશ્વર વિષ્ણુ પોતે કેમ લીલા કરી જીવોનો મહાપ્રલય વખતે સંહાર કરે? અલબત્ત મહાપ્રલય વગેરે કરે નહીં અને જીવોનો સંહાર પણ કરે નહીં. કારણ કે વીતરાગ એવા વિષ્ણુ ઈશ્વરને રાગ દ્વેષ હોતો નથી. જે લોકો ઈશ્વર વિષ્ણુમાં જીવોનો ઉત્પાદ—પ્રલય વગેરેનો આરોપ કરે છે તેઓ ઈશ્વર વિષ્ણુ ઉપર હિંસાદિ દોષનો આરોપ ચઢાવે છે—માટે સમજવાનું કે ઈશ્વર કોઈ જીવોને ઉત્પન્ન કર્તા નથી—તેમજ ઉત્પાદ—પ્રલય પણ કર્તા નથી—કદાપિ એમ કહેશો કે જગત એ ઈશ્વરની લીલા છે ત્યારે આ સંસાર, ઈશ્વરને ઇષ્ટ હોય તો સંસારી જીવોએ ઈશ્વરની પ્રાપ્તિમાટે કેમ દયા—દાન—વગેરે ધર્મ કરવો જોઈએ? કારણ કે સંસાર છે તે ઈશ્વરને ઇષ્ટજ છે તેથી સંસારનો પાર આવવાનો નથી માટે એવો અસંબંધ પ્રલાપ માની શકાય નહીં.—

(૪૩)

પ્રશ્ન—બ્રહ્મ એટલે શું ?—

ઉત્તર—જેને સિદ્ધ કહેવામાં આવે છે તેજ શુદ્ધબ્રહ્મ છે—જેને કર્મ લાગ્યાં છે તેવા આત્માને અશુદ્ધબ્રહ્મ કહે છે—કર્મથી રહિત થએલા બ્રહ્મને વીતરાગ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહેવામાં આવે છે. પરબ્રહ્મ નિર્વિકાર—નિષ્ક્રિય—નિર્ભય—નિર્મોહ—નિર્મલસર નિરહંકાર—નિસ્પૃહ—નિરપેક્ષ—નિર્ગુણ—નિરાધાર—નિરજન—અનક્ષર—અક્ષર—સિદ્ધ—યુદ્ધ—અનાકૃતિ—અનંતક—અપ્રતિક્રિય—અપુનર્ભવ—મહોદય—જ્યોતિર્મય—ચિન્મય—આનન્દમય—પરમેષ્ઠિ—વિભુ—શાશ્વતસ્થિતિયુક્ત—ગમનાગમનરહિત—પરમાત્મા—જગન્નાથ—મહાદેવ અને વિષ્ણુ—આદિ નામોથી યોલાવવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—કર્મ ગ્રહણ કરવાનો અનાદિકાળથી જીવનો સ્વભાવ છે તેને ત્યજીને જીવે સિદ્ધ—યુદ્ધ—પરમાત્મા કેવી રીતે થઈ શકે ?—

ઉત્તર—જીવનો અને કર્મનો અનાદિકાળનો સંબંધ છે તોપણ તથાપ્રકારની સામગ્રી મળવાથી કર્મનો ત્યાગ કરીને જીવ—મુક્ત થઈ શકે છે—જેમકે—પારાનો મૂળ સ્વભાવ ચંચળ છે અને અગ્નિમાં અસ્થિર રહેવાનો સ્વભાવ છે તોપણ યોગ્ય એવી ભાવના દેવાથી પારો અગ્નિમાં સ્થિર રહે છે, અગ્નિમાં દાહકતાનો મૂળ સ્વભાવ છે તોપણ મન્ત્ર અને ઔષધીના પ્રયોગવડે તેમાં પ્રવેશનારને અગ્નિ દહન કરતો નથી—ધાન્યમાં અંકુર પ્રગટવાનો અનાદિથી સ્વભાવ છે પણ જ્યારે તેને બાળી નાખવામાં આવે છે ત્યારે અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી—તેમ આત્માની સાથે અનાદિકાળથી કર્મનો સંબંધ છે પણ પંચકારણુની સામગ્રી મળતાં કર્મની પ્રકૃતિયોનો નાશ થાય છે અને આત્મા, સિદ્ધયુદ્ધ પરમાત્મા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—આત્માએ શુભાશુભ કર્મોને વેદે છે તેમાં કોઈ પ્રેરણા કરનાર છે કે નહીં ?—

ઉત્તર—તેમાં કોઈ અન્ય પ્રેરણા કરનાર નથી—મદિરાનો સ્વભાવ છે કે જે તેનું પાન કરે તેને ઘેન ચઢાવે—કર્મનો પણ તેવી રીતનો સ્વભાવ છે કે જે તેને ગ્રહણ કરે છે તેને શુભાશુભ ફળ દર્શાવે છે—કર્મનો કર્તા જીવ છે કહ્યું છે કે ?

શ્લોક.

યઃ કર્તા કર્મભેદાનાં— મોક્તા કર્મફલસ્ય ચ

સંસર્તા પરિ નિર્વાતા— સહ્યાત્મા નાન્યલક્ષણઃ (૧)

જે કર્મ ભેદોનો કર્તા છે. અને કર્મફળનો ભોક્તા છે—જે કર્મના યોગે સંસર્તા છે અને છેવટે કર્મના નાશથી પરિનિર્વાતા છે તેજ આત્મા

(૪૪)

સમજવો-આત્મામાં કર્મ બ્રહ્મ કરવાની અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પરિણતિરૂપ શક્તિ રહી છે, બ્રહ્મ કરેલાં કર્મ, ઉદયમાં આવે છે અને તે શુભાશુભ ફળ દેખાડે છે. આત્મા પોતે તે શુભાશુભ કર્મને લોગવે છે તેમાં અન્યની પ્રેરણાની કલ્પના કરવાની જરૂર ખિલકૂલ જણાતી નથી-વિષ ભક્ષણ કરનાર મરણ પામે છે તેમાં મારવાની શક્તિ વિષના પરમાણુઓના સ્કંધમાં રહી છે તેમ છતાં અન્યની કલ્પના કરવી જેમ વ્યર્થ છે તેમજ કર્મમાંજ શુભાશુભ ફળ વેદાવવાની શક્તિ રહી છે અને આત્મા તેના લોકતા વેદક અને છે તેમ છતાં વચ્ચે અન્ય કોઈ ઈશ્વર વગેરેની પ્રેરણા કલ્પવી તે અયોગ્ય છે-કર્મમાં તેની શક્તિ રહી છે માટે તેમાં ઈશ્વરની પ્રેરણા માનવી તે આકાશ કુસુમવત્ અસત્ય છે-કર્મને કોઈ ભાગ્ય-સ્વભાવ-ભગવાન, અદૃષ્ટ-કાલ-યમ-દેવત-દૈવ-દિષ્ટ-માયા-વિધાન-કિસ્મત- પરમેશ્વર-ક્રિયા-પુરાકૃત-વિદ્યા-વિધિ-પ્રકૃતિ-લોક-કૃતાન્ત-નિયતિ-કર્તા-પ્રાકૃતીર્ણલેખ- પ્રાચીનલેખ-વિદ્યાતાના લેખ-નસીખ વગેરે નામથી ઝાળખે છે-કર્મનો એવો સ્વભાવ છે કે તે સદા અન્યની પ્રેરણાવિના સ્વયમેવ (પોતાની મેળે) સ્વસ્વરૂપ યોગ્ય ફળ પમાડે છે. કોઈ સ્ત્રી અન્યની પ્રેરણાવિના વિષયેચ્છાથી કોઈ પુરુષની સાથે મહ્યાબાદ તેના વિપાકકાળ પૂર્ણ થાતાં, પ્રસવ સમયે જેમ તેને દુઃખ થાય છે-તેમ કર્મ પણ વિપાકકાળે-દુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે. કોઈ અજરોગી, ઔષધ લે છે ત્યારે તે હિતકારી વા અહિતકારી છે તે જાણતો નથી. તો પણ તેના પરિપાક કાળ થતાં જેમ તે સુખ વા દુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે તેમ કર્મોને બ્રહ્મ કરનાર જીવ પોતે આ શુભ છે અને આ અશુભ છે એમ જાણતો નથી છતાં પણ કર્મોનો પરિપાકકાળ થાય ત્યારે તે જીવને સુખ અથવા દુઃખ આપવા સમર્થ થાય છે, અને આત્મા તે વખતે સુખ અગર દુઃખનો વેદક અને છે. કૃત્રિમવિષ જેમ તત્કાલ નાશ કરનારૂં થાય છે, કોઈ-એક-બે-ત્રણ-છ મહિને-વર્ષ-બે વર્ષ અને ત્રણ વર્ષે પ્રાણનો નાશ કરનારૂં થાય છે-તેમ કર્મો પણ ઘણા પ્રકારનાં અને ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનાં હોય છે-તે પોતપોતાના કાળ પ્રાપ્ત થયેછતે પોતાની મેળે પોતાના કરનાર જીવને તેવા પ્રકારનું શુભાશુભ ફળ આપે છે. વેદાન્તમાં ઉદયમાં આવેલાં કર્મને પ્રારબ્ધ કર્મ કહે છે-જે કરાય છે તેને ક્રિયામાણ કર્મ કહે છે. અને એકઠાં કરી રાખેલાં કર્મને સંચિત કર્મ કહે છે. સિદ્ધ અથવા અસિદ્ધ પારો કોઈ રોગીના ખાવામાં આવે છે તેના પરિણામ કાળ પ્રાપ્ત થતાં તેથી જેમ તે રોગી સુખ વા દુઃખ પામે છે તેમ કર્મના પરિપાક કાળમાં આત્માને સુખદુઃખનું લોગવવું સમજવું. સર્વ ઋતુઓ જેમ પોતપોતાનો કાળ

(૪૫)

પામી મનુષ્યલોકમાં રહેલા જીવને બીજાની પ્રેરણાવિના સુખદુઃખ આપે છે. તેમ કર્મો પણ પોતપોતાનો કાળ પામીને અન્યની પ્રેરણાવિના આત્માને સુખદુઃખ વેદાવવાને ઉન્મુખ થાય છે—શીતળા—ઝાંડી—અછબડા વગેરે આળસોની ગરમીની વ્યસર જેમ છ મહીના પર્યંત શરીરમાં રહે છે તેમ કર્મો પણ પોતપોતાની મેળે સ્થિતિપ્રમાણે જીવને આશ્રય લે છે—આત્માએ પૂર્વે જેવાં કર્મ કર્યાં હોય તે, પ્રમાણે નિમિત્તકારણરૂપ જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો આવે છે.

પ્રશ્ન—કર્મની સિદ્ધિ શાથી માનવી જોઈએ ?

ઉત્તર—જગતમાં કોઈ સુખી દેખાય છે—કોઈ શેઠના ઘેર અવતરે છે—કોઈ ગરીબના ત્યાં અવતરે છે—કોઈ લૂલા જન્મે છે—કોઈ અંધા જન્મે છે—કોઈ નિરોગી જન્મે છે—કોઈ શાતા ભોગવે છે—કોઈ અશાતા ભોગવે છે—આવી વિચિત્રતાનું કારણ કર્મથી છે—કર્મવિના અન્યથા સંભવે નહીં—જૈનશાસ્ત્રોમાં કર્મની સિદ્ધિ પુરિપૂર્ણ યુક્તિયોથી બતાવી છે—કર્મ—આદિ પદાર્થોના પ્રરૂપનાર શ્રી કેવલીભગવાન છે માટે કર્મની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે. વેદ અને વેદાન્તમાં તથા સાંખ્યશાસ્ત્રો અને ઐશ્વર્યશાસ્ત્રોમાં અમુક પ્રકારનું કર્મ બતાવ્યું છે—મુસલમાનો પણ કર્મને કિસ્મતના નામથી ઝોળાખે છે અને કહે છે કે જૈસા કિસ્મતમેં લિખા હોગા—વેસા હોગા—કર્મવિના જન્મ જરા અને મરણ ઘટી શકે નહીં— જન્મ જરા અને મરણ કાર્ય તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે માટે તેનું કારણ કર્મવિના અન્ય નથી—કર્મવડે જન્મ-જરા અને મરણ થાય છે—માટે અવશ્ય કર્મની સિદ્ધિ સ્વીકારવી જોઈએ.

પ્રશ્ન—આત્મા અમૂર્ત છે અને કર્મ તો મૂર્ત છે, મૂર્ત અને અમૂર્તનો સંયોગ કેવી રીતે ઘટી શકે ? ભિન્ન વસ્તુઓ આધારાધેયભાવને કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ?

ઉત્તર—અનાદિકાળથી આત્માની સાથે કર્મ લાગ્યાં છે, સત્તાએ આત્મા અમૂર્ત છે પણ કર્મના કારણથી અનાદિકાળથી કાર્મણુ અને તૈજસ શરીર સંબંધે યુક્ત છે તેથી વ્યક્તિરૂપે આત્મા, કર્મના લીધે અનાદિકાળથી મૂર્ત કહેવાય છે—આત્મા અને કર્મ, એ બેનો સંબંધ ક્ષીરનીરની પેઠે જાણવો—પ્રથમ જો કર્મવિના એકલો અમૂર્ત આત્મા હોત તો કર્મ પછીથી લાગી શકે નહીં.—પણ કર્મસહિત અનાદિકાળથી આત્મા, મૂર્તકર્મની સાથે પરિણુભ્યો છે તેથી બેનો અરાધર સંબંધ ઘટી શકે છે—સંસારી આત્મા અમૂર્ત કહેવાય છે તે તો તેની સત્તાની અપેક્ષાએ સમજવું. પણ કર્મનો અનાદિકાળનો સંબંધ જોતાં વ્યવહાર-નમથી અનાદિકાળથી આત્મા, રૂપી કહેવાય છે—આ વ્યવહાર અના-

(૪૬)

દિકાળનો છે તેથી વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તો આ પ્રક્રમ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં—કારણ કે વ્યવહારે અનાદિકાળથી મૂર્તકર્મ અને અમૂર્ત આત્મા એ પરિણુમ્યાંજ છે—મૂર્તકર્મથી અમૂર્તઆત્મા ભિન્ન થતાં પશ્ચાત ઉપરના પ્રશ્નનો અવકાશ રહેતો નથી તેમ છતાં સ્પૂલદષ્ટિના જીવોને સમજાવવા સામાન્ય યુક્તિયો દેખાડીએ છીએ—અમૂર્ત એવી બુદ્ધિની મૂર્ત એવી મદિરાથી મન્દતા તથા વિકલતા થતી દેખવામાં આવે છે—તે સંયોગ સંબંધ થયા વિના ઘટી શકે નહીં. તેમ આત્મા પણ કર્મનો સંયોગ ધારણ કરી શકે છે અને આત્માની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે કર્મ પરિણુમી શકે છે ગુણનો આશ્રય દ્રવ્ય છે—વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ સંસારી જીવદ્રવ્યનો ગુણ કર્મ છે. એટલે ગુણ, ગુણીનો (જીવનો) આશ્રય લે એ ન્યાય છે—વિકાનો અમૂર્ત આકાશને મૂર્ત-અમૂર્ત-ગુરુ લઘુ આદિ સર્વ પદાર્થોનો આધાર માને છે—તેવી રીતે અરૂપી આત્મા-કર્મરૂપ રૂપીદ્રવ્યને ધારણ કરે છે એમ કહેવાય છે—રાગ-દ્વેષ-કામ-ઈર્ષ્યા-આદિને આત્મા ધારણ કરે છે—શરીરમાં રહેલો આત્મા, પૂર્વોક્ત દોષોને ધારણ કરે છે—કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે—“પૂર્વોક્ત કર્મ આદિને શરીર ધારણ કરે છે” આમ પણ કહેવું અસત્ય છે, કારણ કે જ્યારે શરીરથી આત્મા દૂર થાય છે—ત્યારે રાગદ્વેષ-હલન-ચલન-સુખદુઃખ ચેષ્ટા-વગેરે કંઈ પણ શરીરમાં જણાતું નથી. માટે પૂર્વોક્ત સર્વનો આધાર આત્મા છે—એમ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણવું. મિથ્યાત્વદષ્ટિ-ભ્રમ-કપાય-કલા-કયાનો આધાર વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આત્મા કહેવાય છે—વધારે દૂર સામાટે જાણવું. આ દૃશ્યમાન શરીરને અદૃશ્ય આત્મા કેવી રીતે ધારણ કરી રહ્યો છે તેનો વિચાર કરશો તો સર્વ સમજાશે. અશુદ્ધ વિભાવ દશાના યોગે કર્મનો આધાર આત્મા કહેવાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ અન્ય વસ્તુનો આધારીભૂત શુદ્ધાત્મા ગણાતો નથી—વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આ બાબતનો વિચાર કરતાં કંઈ પણ મૂર્ત અને અમૂર્તના સંબંધમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી. કર્પૂર-લસણ વગેરેની સારી નરતી ગંધ જેમ આકાશને આશ્રિ રહે છે તેમ કર્મો, સંસારિ જીવોને આશ્રિ રહે છે. કર્મ અને આત્માના આશ્રય સંબંધીમાં ગુરુગમ-પૂર્વક ઘણું સમજવાનું બાકી રહે છે. અત્ર વિસ્તારના ભયથી ઘણું વિવેચન કરવામાં આવ્યું નથી—માટે આ બાબતમાં જે જે પ્રશ્નો ઉઠે છે તેનો સ્વામી ગુરુને પુછી નિર્ણય કરવો.

પ્રશ્ન—કેટલા પ્રકારનાં કર્મ, ઉદયમાં આવે છે? અને તે કેટલા પ્રકારે ભોગવાય છે?

ઉત્તર—કર્મ, ચાર ભેદે ઉદયમાં આવે છે અને તે આત્માવડે આ સંસારમાં ચાર પ્રકારે ભોગવાય છે—પ્રથમ મેદ-આ ભવમાં કરેલું શુભ વા અશુભ

(૪૭)

કર્મ, અહીંજ પ્રાપ્તિ ઉદયમાં આવે છે-જેમ કોઈ સિદ્ધ પુરુષ-સાધુ વા રાજને આપેલી સ્વરૂપવસ્તુ પણ આ ભવમાં લક્ષ્મીને લાભ આપે છે-અને ચારી-ઘાત-વ્યભિચાર આદિ કુકૃત્યો અહીંજ નાશને માટે થાય છે તેમ સમજ લેવું. **શ્રીજી મેદ**-આ ભવમાં કરેલું કર્મ, પરભવમાં ઉદયમાં આવે છે-તપ-વ્રત વગેરે શુભકર્મથી દેવલોક વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી વિરૂદ્ધ પાપાચરણથી નરકાદિ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. **શ્રીજી મેદ**-પૂર્વભવમાં કરેલું કર્મ આ જન્મમાં સુખદુઃખ આપનારૂં થાય છે. જેમ એક પુત્ર જન્મેછતે તેણે પૂર્વભવમાં કરેલા કર્મને લીધે સુખ અને માતા વગેરેનો વિયોગ તેને પ્રાપ્ત થાય છે-અને બીજે પુત્ર જન્મેછતે પૂર્વભવના પુણ્યોદયથી-સંપત્તિ-પ્રભુતા-તથા માતા વગેરેનું સુખ-તેને પ્રાપ્ત થાય છે. **જોયો મેદ**-પરજન્મમાં કરેલું કર્મ, પરજન્મમાં ફળે છે-કોઈએ પૂર્વભવમાં આ ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યા પછી-તપ-જપ-વ્રત-દાન-શીયલ-આદિ પુણ્ય કર્મવડે મોટું પુણ્ય બાંધ્યું હોય પણ તે દીર્ઘ આયુષ્યમાં ભોગવવા યોગ્ય હોય તો આ ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યા પછી પરભવમાં-તથાવિધ ઉત્તમ સામગ્રીયોગવાળા દેશ-કુળ-સ્થાન વગેરેમાં જન્મ લેઈ તે મોટા પુણ્યનું ફળ ભોગવવું પડે છે તેથી આ ભવમાં તે પૂર્વભવોના કર્મને ભોગવે છે-જેમ પુરૂષે કોઈ ભક્ત્ય વસ્તુને બીજા દીવસે આ ખપમાં આવશે એમ જાણી રાખી હોય છે, તે દીવસ તો તે ભૂખ્યા રહે છે, તોપણ બીજા દીવસે તો તેને ખાઈ શકે છે, તેમ કર્મની બાબતમાં પણ સમજ લેવું.

પ્રશ્ન-કર્મ તો જડ છે તેને આત્મા કેવી રીતે આકર્ષી શકે છે?

ઉત્તર-જેમ લોહચુંબકમાં સોયને આકર્ષવાની શક્તિ રહી છે તેમ આત્મા, રાગદ્વેષની અશુદ્ધપરિણતિના યોગે કર્મની વર્ગણાઓને ખેંચે છે અને પોતાનાં પ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરવત્ પરિણુભાવે છે-કર્મ પણ સુખદુઃખના સંયોગોને શરીરસ્થ આત્માની પાસે લાવી શકે છે-અથવા સુખદુઃખ નિમિત્ત કારણભૂત પદાર્થોની નજીક આત્માને લેઈ જાય છે. કર્મના સંબંધથી આત્મા એક ઠેકાણેથી બીજે સ્થાને ગમન કરે છે-આર ગતિમાંથી ગમે તે ગતિમાં આત્મા જાય છે તોપણ તેની સાથે પરભવ જતાં તૈજસ અને કાર્મણુશરીર હોય છે-કર્મની સત્તાના નિયમ તળે સર્વ સંસારી જીવે છે-

પ્રશ્ન-કેવી રીતે આત્માને શુભાશુભ કર્મ લાગતું હશે? અને કેવી રીતે ઉદયમાં આવતું હશે?

ઉત્તર-કૌનોઆક્રમાં ગાયન ઉતારવાનું બુંગળું હોય છે તેમાં જેવા જેવા હર્ષકારક વા દુઃખકારક શબ્દો બોલવામાં આવે છે-તેમજ જેવા

(૪૮)

જુસ્સાથી વા મન્દતાથી જેવા જેવા શબ્દો ઓલવામાં આવે છે તેનાં રૂપકો-
આકારો ફોનોગ્રાફની થાળીમાં અનુક્રમે ઉતરે છે—જે જે થાળીઓમાં
શબ્દોનાં રૂપકો ઉતાર્યાં હોય છે. તેને જ્યારે વગાડવું હોય છે ત્યારે
થાળીઓને ફોનોગ્રાફ ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે. જેવા મન્દ વા
તીવ્ર જુસ્સાથી વા જેવી લાગણીઓથી હર્ષકારક વા શોકકારક શબ્દો
ઓલવામાં આવ્યા હોય છે તેવાજ તેમાંથી પાછા સાંભળવામાં આવે
છે—જેવી રીતે શબ્દો ઓલવામાં આવ્યા હોય છે તેવી રીતે અનુક્રમે
સંભળાય છે તે પ્રમાણે કર્મની વ્યાખ્યતમાં પણ સમજવું. જેવા જેવા
અમુક સંયોગોમાં આત્મા, પુણ્ય અગર પાપના શુભાશુભ વિચારો કરે
છે તેવાજ કર્મ તે વખતે પુણ્ય અગર પાપરૂપનાં બંધાય છે—શુભ અને
અશુભ વિચારો પ્રમાણે તેજ ક્ષણે શુભ વા અશુભ કર્મનો બંધ પડે
છે. શુભપરિણામે પુણ્યબંધ અને અશુભ પરિણામે પાપબંધ—ફોટોગ્રા-
ફની પેઠે થાય છે—પુણ્યના વિચારબળથી પુણ્યનાં દલિકો (પ્રકૃતિયો-
સ્કન્ધો) આત્માની સાથે બંધાય છે અને પાપના વિચારબળથી આત્મા-
નીસાથે તુર્ત પાપકર્મ બંધાય છે. તેમાં પણ તીવ્ર વા મન્દ પરિણામે
શુભાશુભ કર્મની તીવ્રતા વા મન્દતાનો બંધ પડે છે—મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-
કષાય અને યોગ-એ ચારથી કર્મનો બંધ થાય છે અને તે નિમિત્ત
સંયોગોને પામી ઉદયમાં આવી સુખદુઃખ આપે છે. પ્રકૃતિબંધ-
સ્થિતિબંધ-રસબંધ-અને પ્રદેશબંધ આ ચાર પ્રકારે કર્મ બંધાય છે.

પ્રશ્ન—કર્મના મૂળ ભેદ કેટલા છે?

ઉત્તર—કર્મના મુખ્ય આઠ ભેદ છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,
વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ આઠ પ્રકારનાં
કર્મ જાણવાં. તેનું વિશેષ વિવેચન-કર્મબંધ, કર્મપયડી, આદિ શાસ્ત્રો
થકી જાણવું.

પ્રશ્ન—શુભાશુભ ફળ આપનાર કર્મો, કેટલા પ્રકારની અવસ્થા-
વાળાં હોય છે ?

ઉત્તર—શુભાશુભ ફળપ્રદ કર્મોની ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા થાય છે—
લુક્ત, લોગ્ય-અને જુન્યમાન એ ત્રણ પ્રકારનાં શુભાશુભ કર્મો સમજવાં-
પૃથ્વીપર પડીને સુકાઈ ગયેલ જલબિંદુ જેવાં લુક્ત કર્મો અવબોધવાં.
પૃથ્વીપર હવે પછી પડનાર અને સુકાઈ જનાર જલબિંદુવત્ લોગ્ય કર્મોને
જાણવાં-પડતાં પડતાં સુકાઈ જતાં જલબિંદુ જેવાં મુજ્યમાનકર્મ જાણવાં.
અથવા ખીજ દેશાન્ત પ્રમાણે-મુખમાં ગ્રહણ કરેલા ભોજનના કોળીયા
જેવાં સુક્તકર્મ જાણવાં. ગ્રહણ કરવાના ભોજનના કોળીયા જેવાં મોગ્યકર્મ

(૪૯)

નળણવાં. અને ગ્રહણુ કરાતા ભોજ્યકોળીયાના જેવાં મુજ્યમાન કર્મ સમ-
જવાં-વિરતિ અને અવિરતિ સર્વ સંસારિ જીવોને મુક્ત-મોક્ષ-અને મુજ્ય-
માન એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ હોય છે, કેવલજ્ઞાનીને બંધાતાં યૌગિક કર્મો
શિલાના અગ્રભાગપર પડતા વર્ષાદના િંદુઓ જેવાં અલપસ્થિતિવાળાં
હોય છે. પહેલા સમયે બાંધે છે, બીજા સમયે ભોગવે છે અને ત્રીજા
સમયે ખેરવે છે-તેમાં પણ તે ત્રણ અવસ્થા નળણવી-અન્તના પહેલા
સમયમાં કેવલજ્ઞાનીને ભોગ્યકર્મ હોતાં નથી. ભુક્ત અને ભુજ્યમાન કર્મ
હોય છે, અને અન્તસમયે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવાથી શેષ ભુક્ત
કર્મ હોય છે. ઈશ્વરની પ્રેરણાવિના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવનાયોગે
કર્મની ભુક્તાદિ ત્રણ અવસ્થા થાય છે. સિદ્ધ પરમાત્માઓને કર્મની
ત્રણ દશા હોતી નથી, કારણુ કે તેઓએ કર્મનો નાશ કર્યો હોય છે.
અત્ર સામાન્ય સ્થૂલ દૃષ્ટાંતોથી કેટલુંક કર્મતું સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું
છે-વિશેષ જિજ્ઞાસુએ કર્મના ગ્રન્થોને વિલોકવા.

પ્રશ્ન—આત્માના એકેક પ્રદેશે અન્ત કર્મો લાગ્યાં છે-તો તેનો
સમૂહ, આપણી દૃષ્ટિથી કેમ દેખાતો નથી.

ઉત્તર—આપણી ચર્મચક્ષુથી સૂક્ષ્મતમ કર્મો દેખી શકાતાં નથી.
ચર્મચક્ષુમાં તેને દેખવાની યોગ્યતા નથી. પણુ વિશિષ્ટજ્ઞાનિયો જ્ઞાન-
દૃષ્ટિથી દેખી શકે છે. દૃષ્ટાન્ત-જેમ વાસણમાં અગર વસ્ત્રમાં અગર
ખગીચામાં મુગંધનાં પુદ્રલો હોય છે તે નાસિકાથી નળણી શકાય છે
પણુ આંખોથી દેખી શકાતાં નથી. વાયુ જેમ વસ્ત્રના વા વૃક્ષના અગ્ર-
ભાગને હલાવે છે તે આપણે દેખીએ છીએ પણુ વાયુકાયના શરીરને
દેખી શકતા નથી. પ્લેગની ખરાબ હવાથી હજારો મનુષ્યો મૃત્યુ પામે
છે તેઓને આપણે દેખીએ છીએ, પણુ પ્લેગની હવાને દેખી શકતા
નથી. તાઢ અને તાપ આપણા શરીરને લાગે છે પણુ તાઢ અને તા-
પના પુદ્રલોને આપણે દેખી શકતા નથી. અન્યોના મુખમાંથી નીક-
ળેલા શબ્દો આપણે સાંભળીએ છીએ, પણુ ભાષા વર્ગણાને આપણે
દેખી શકતા નથી. તેવી રીતે કર્મથી થતી શાતા અને અશાતાને આ-
પણે નળણીએ છીએ પણુ કર્મ પ્રકૃતિયોને ચર્મચક્ષુથી દેખી શકતા
નથી. વિશિષ્ટ દિવ્ય જ્ઞાનિયો કર્મને પણુ નળણી દેખી શકે છે.

પ્રશ્ન—આત્મા પહેલો કે પહેલાં કર્મ-?

ઉત્તર—અન્ને અનાદિકાળથી છે. જે જીવને પહેલો કોઈ કહે તો
આત્મા (જીવ) નિર્મલ ઠયો તે સિદ્ધરૂપ ઠયો તો તેને કર્મ લાગી શકે
નહીં. જે પહેલાં કર્મ અને પશ્ચાત્ આત્મા કોઈ માને તો-તે પણુ
ઘટી શકે નહીં, કારણુ કે જીવની ઉત્પત્તિ થવાથી તે કાર્યરૂપ ઠરે અને

(૫૦)

તેનું ઉપાદાનકારણ કોઈ કદપતું પરે. ઈશ્વરને ઉપાદાનકારણ માનતાં ઈશ્વરની પણ ક્ષણિકતા (અનિત્યતા) આવી જાય છે અને તેને કર્મ લાગી શકે નહીં, કારણ કે આત્માએ કર્મ પહેલાં કર્યાં નહોતાં તો તેને પાછળથી લાગી શકે નહીં માટે એ બે પક્ષ પણ સ્વીકારી શકાય નહીં. શ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુની વાણીપ્રમાણે બન્ને અનાદિકાળથી છે એમ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી.

પ્રશ્ન—કર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ કયા દર્શનમાં વિશેષ ખુલાસાથી વર્ણવ્યું છે ?

ઉત્તર—જૈનદર્શનમાં કર્મનું સ્વરૂપ જેવું વિશેષ વિસ્તારથી ખુલાસાપૂર્વક બતાવવામાં આવ્યું છે તેવું અન્યદર્શનમાં જણાતું નથી. જેઓ જૈનદર્શનના કર્મસંબંધીના ગ્રન્થોને વિલોકે છે અને તેના ગુરુ-ગમપૂર્વક અભ્યાસ કરે છે તેઓને આ ઉત્તર બાબતનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થશે.

પ્રશ્ન—જૈનો, પોતાના કર્મમાં લખ્યું હશે તેમ થશે એમ કેટલાકેનો ઉપદેશ સાંભળી આજસુ બની ગયા છે. ધર્મનાં કાર્યોમાં ઉત્સાહ ધારણ કરતા નથી. અમુક કહે કે તમો સાધુ થશો ત્યારે સામો મનુષ્ય કહે છે કે જેવો કર્મનો ઉદય. આમ ઘણી ખરી બાબતોમાં કર્મનો ઉદય કહી કહીને જૈનો ઠીલાઠપ પડી ગયા જેખાય છે, એમ અન્યદર્શનવાળાઓ કહે છે તો શું તેઓનું કહેવું સત્ય છે ?

ઉત્તર—જે એમ માનતા હોય તેઓને માટે તેઓનું કહેવું કદાપિ સત્ય હોઈ શકે, પણ સકળ જૈનો માટે નહીં. જૈનો, કાલ-સ્વભાવ-નિયતિ, કર્મ-અને ઉદય-એ પાંચ કારણથી કાર્યની સિદ્ધિ માને છે. એકલા કર્મથી કાર્યની સિદ્ધિ માનતા નથી. તેથી ખરા જૈનોને માથે ઠીલા તથા આલસુપણાનું દૂષણ ઘટતું નથી. ઉદય કહો કે આત્માની શક્તિ કહો તેનાવિના કર્મ બંધાતાં નથી. અશુભ ઉદયથી કર્મનો કર્તા પણ આત્મા છે અને શુદ્ધ ઉદયથી કર્મનો કર્તા પણ આત્મા છે-આ ભવમાં જે જે કર્મોના ઉદયથી સુખ દુઃખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે પૂર્વભવકૃત શુભાશુભ ઉદયનું ફળ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે—કર્મનો કર્તા (જનક) ઉદય છે. સારાં ખોટાં કર્મ બાંધવાં એ આપણા આત્માના હાથમાં છે. શુભ ધર્મોદયથી સારાં કર્મ બાંધીએ છીએ અને પાપોદયથી પાપકર્મ બાંધીએ છીએ, માટે ઉદયની આવશ્યકતા જૈનધર્મ, પ્રથમ નંબરે સ્વીકારે છે. કર્મનો ઉદય બળવાન હોય અને ઉદય અટપ હોય તો કર્મની બળવતા રહે છે. ઉદયની વિશેષતા હોય તો કર્મના કોઈ જાતના ઉદયને જીતી શકાય છે. પૂર્વભવમાં જે ચીકણાં નિકાચિત ભોગાવવી કર્મ

(૫૧)

આંધ્યાં હોય છે તે ભોગવ્યાવિના છૂટકો થતો નથી. આક્રીનાં કર્મોનો ઉદય તો ઉદયમથી હડાવી શકાય છે. નિકાશિત કર્મ પળ તપશ્ચર્યાં આદિથી ક્ષય થાય છે માટે એકાન્તવાદ ધારણુ કરવો નહીં. આપણુને કયા કર્મોનો ઉદય આવે છે, તે આપણુ પરોક્ષજ્ઞાનથી જાણી શકતા નથી. માટે કર્મમાં લખ્યું હશે તેમ થશે એમ બોલી બેસી રહેવું નહીં. પણ ઉદયમ કરવો. આત્માના બળપૂર્વક જોઈએ તે પ્રમાણુમાં ઉદયમ કરવાથી પણ કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય તો પશ્ચાત્ કર્મોનો ઉદય આ વખતે બળવાન હશે એમ સમજી લેવું, પણ પહેલાંથી કર્મમાં લખ્યું હશે તેમ થશે એમ બોલી બેસી રહેવું નહીં. કોઈ એમ કહે કે કર્મમાં લખ્યું હશે તો મુક્તિ મળશે, ઉદયમ કરવાની શી જરૂર છે? આના ઉત્તરમાં કહેવાવું કે કર્મથી મુક્તિ મળતી નથી; પણ કર્મોનો સંપૂર્ણ નાશ કરવાથી મુક્તિ મળે છે. ગમે તેવા પ્રકારનાં કર્મથી તો સંસારમાં અવતરવું પડે છે. ભવિષ્યનામાટે આપણુ હાલ જેવા પ્રકારનો ઉદયમ કરીએ છીએ તેવું ફળ પામીશું. આપણા થનાર ભવોમાં સુખ દુઃખ ઉચ્ચ, નીચ, આદિ પામવું તેનો અધાર હાલ આપણુ જેવા કર્મોનો વા અધર્મોનો ઉદયમ કરીએ છીએ તે ઉપર છે. જેમ પૂર્વભવોનાં કેટલાંક કર્મ હાલ ફળરૂપે આપણુ ભોગવીએ છીએ, તેમ ભવિષ્યમાટે સમજવું. પ્રારબ્ધ-(ભોગાવહી કર્મ) કર્મ ભોગવવું પડે છે તોપણ અન્તરથી સમતાભાવથી ભોગવતાં નવીન કર્મ અધાતાં નથી. સમતા રાખવી તે પણ ઉદયમ છે. ઉદયમ વિના સમતા રહી શકતી નથી. આ ઉપરથી જૈનોને ઢીલાપણાતું દૂષણુ દેનારાઓ સમજશે કે-જૈનશાસ્ત્રમાં ઉદયમ, આત્મબળ, આદિમાટે ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે તેને બરાબર સમજાય તો આલસ, ઢીલાપણું જરા માત્ર રહે નહીં અને જૈનો બહાદૂર દરેક કાર્યમાં ગણાય.

પ્રશ્ન—જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી એમ કેટલાક અન્યદર્શીનીઓ કહે છે તે શું ખરી વાત છે?

ઉત્તર—તેઓની એવી માન્યતા જાડી છે. જૈનો ઇશ્વરને માને છે. રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ ઇશ્વરને માને છે. જૈનદર્શનમાં જેટલા કર્મ અપાવે તેટલા સર્વે ઇશ્વર પરમાત્મા સિદ્ધથુદ્ધ થાય છે. જૈનો જગત્ કર્તૃત્વ-પ્રલય કર્તૃત્વ આદિ દૂષણુનો આરોપ, ઇશ્વરમાં કરતા નથી અને તેવા દૂષણુનો આરોપ, ઇશ્વરમાં માનતા પણ નથી.

પ્રશ્ન—જૈન નમુસ્થુણું સૂત્રમાં તિજ્ઞાણં તારયાણં-તર્થાં અને બીજાં એને તારનારા તથા જ્ઞાણરાણં એટલે આદિના કરનારા ભગવાનને કહ્યા છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે-જૈનો પણ ઇશ્વરમાં જગત્ કર્તૃત્વ ધર્મ માને છે એમ કેટલાક કહે છે તો તે વાત શું ખરી છે?

(૫૨)

ઉત્તર—એ વાત ખરી નથી. તિજ્ઞાણં તારણાણં નો અર્થ, આપ સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને તર્યાં અને અન્યને બોધ દેઈ તારનારા એમ છે. પોતાને લાગેલાં કર્મનો ક્ષય કર્યો ત્યારે તે તર્યાં કહેવાયા. સિદ્ધો, તીર્થંકરો પ્રથમ આપણા જેવા હતા. ધર્મ કરતાં કરતાં અને કર્મને હટાવતાં હટાવતાં તેઓ તીર્થંકર વા સિદ્ધ થયા. આપ ધર્મવડે તર્યાં અને ઉપદેશવડે બીજાઓને તારનારા એવો અર્થ થાય છે. આજ્ઞગરાણં—એટલે ધર્મ તીર્થંની આદિ—(ઉત્પત્તિ)ના કરનારા એવો અર્થ લેવો. જે જે તીર્થંકરો જે જે કાલમાં થાયછે તે તે કાળમાં તે ઉપદેશ દેઈ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધસંઘરૂપતીર્થંને સ્થાપન કરેછે માટે તે અપેક્ષાએ ધર્મની આદિના કરનાર અવબોધવા, પણ જગતની આદિના કરનારા એવો ઉલટો મિથ્યા અર્થ ન ગ્રહણ કરવો.

પ્રશ્ન—ઈશ્વરને જગતનો કર્તા જેઓ ન માને તે નાસ્તિક ગણાય છે એ મત પ્રમાણે શું જૈનો નાસ્તિક નથી ઠરતા ?

ઉત્તર—સત્ય સિદ્ધાન્તને માનનારા જૈનો નાસ્તિક ઠરતા નથી. ઈશ્વરનું ખરૂં સ્વરૂપ જગત્ કર્તૃત્વ પ્રલય આદિ દૂષણથી રહિત છે તેવા ઈશ્વરને જૈનો માને છે માટે તે ખરા આસ્તિક કહેવાય છે. જૈનો, ધર્મ, અધર્મની ક્રિયાઓ, પુણ્ય, પાપ, સ્વર્ગ, નરક, મોક્ષ, બંધ, પુનર્જન્મ, તપ, જપ, ઈશ્વરધ્યાન, જ્ઞાન, દાનઆદિ સર્વ ધર્મ કૃત્યને અરાખર માને છે માટે તે ખરા આસ્તિક, સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાવાળા ઠરેછે. અને તેથી ઉલટું જગત્ કર્તૃત્વ આદિ ઈશ્વરમાં માને છે તે મિથ્યા જ્ઞાનવાળા ઠરે છે. પશુપંખીઓમાં જેઓ આત્મા માનતા નથી, જેઓ પુનર્જન્મ માનતા નથી, જેઓ—સ્વર્ગ અગર નરકને માનતા નથી, જેઓ દેવતાઓને માનતા નથી. જેઓ તપ, જપ, ધ્યાન, દયાઆદિને માનતા નથી, જેઓ આત્માને માનતા નથી તેઓ નાસ્તિક, ઠરી શકે છે.

પ્રશ્ન—જૈનો જ્યારે ઈશ્વરને જગતનો કર્તા માનતા નથી ત્યારે તેઓએ ઈશ્વરનું શામાટે ભજન કરવું જોઈએ ? કારણ કે—રાગ દ્વેષ રહિત ઈશ્વર કોઈને સુખ વા દુઃખ આપી શકતો નથી. તેમજ ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરવા અવતાર પણ લેતો નથી ત્યારે કેમ તેમની ઉપાસના ઘટી શકે ?

ઉત્તર—ઈશ્વરની ભક્તિ ઉપાસના સારી રીતે ઘટી શકે છે. રાગ-દ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ પરમાત્મામાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ આદિ અનંત ગુણો રહ્યા છે. જેમ તેઓએ કર્મ ખપાવી સર્વ ગુણોનો પ્રકાશ કર્યો તેમ ભક્તોએ પણ ઈશ્વરનું

(૫૩)

ભજન કરતાં ખાસ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. ઈશ્વર પરમાત્માના જેવા પોતાના આત્મામાં ગુણો રહ્યા છે પણ કર્મના લીધે તિરોભાવે રહ્યા છે. પરમાત્માના ગુણોનું ધ્યાન કરતાં ગાન કરતાં તથા તેમનું બહુ માન કરતાં ભક્તજનોના આત્માઓ નિર્મલ થાય છે. પરમાત્માના જે જે ગુણોનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે તે તે ગુણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મ ટળવા માંડે છે અને તે તે ગુણો પ્રગટ થાય છે, માટે ઈશ્વરની ઉપાસના, ભક્તિ કરવાની ઘણી આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. રાગ દ્વેષરહિત પ્રભુનું ધ્યાન કરનાર પોતે પણ રાગદ્વેષરહિત થઈ જાય છે અને અનંતે સર્વજ્ઞ અને છે. કહ્યું છે કે—જે જેનું ધ્યાનજ ધરે—તેવો તે થઈ જાય—હૃયલ ઝમરી ધ્યાનથી—ઝમરી તેહ સુહાય. પરમાત્મા ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરનાર, પરમાત્મા થઈ જાય છે. આપણે પ્રભુના ગુણો જેવા પોતાના આત્માના ગુણો પ્રગટાવવા પ્રભુનું ધ્યાન, ઉપાસના, પૂજા, ભક્તિ વગેરે કરીએ છીએ. પ્રભુ અમારા ઉપર રાગી થશે એવી બુદ્ધિ તો જ્ઞાનિને પ્રગટે નહીં. કારણ કે ખરો જ્ઞાની સમજે છે કે, પરમાત્મા પોતે રાગી કે દ્વેષી નથી. પ્રભુભક્તિના વિચારો, ધ્યાન વગેરે પોતાના આત્મામાં પ્રગટેલા અધ્યવસાયોજ પોતાના આત્માને ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર ચઢાવે છે. અને કર્માવરણોને ખેરવી નાખે છે. પ્રભુના સ્મરણુ પૂજનથી ભક્તનો આત્મા નિર્મલ અને છે તેમાં પરમાત્માને કંઈ રાગ કે દ્વેષ નથી એમ ભવ્યોએ સમજવું.

પ્રશ્ન—જો ઈશ્વરને જગતનો કર્તા ન માનવામાં આવે તો પાપનો ભય રહે નહીં, કોઈ જીવ કોઈને મારી નાખતાં કરે નહીં, અને તેથી જગતમાં અવ્યવસ્થા અને જાય, માટે લોકોને સમજવવા સારૂ અને કરાવવા સારૂ જગત કર્તા તરીકે ઈશ્વરને માની શકાય કે કેમ ?

ઉત્તર—તેવા પૂર્વોક્ત કારણોનેમાટે પણ ઈશ્વરને જગતકર્તા તરીકે કદાપીને માનવાની તથા મનાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જીવો જેવા સારા ખોટા વિચારો તથા આચારોને સેવે છે તે પ્રમાણે તેમને શુભકર્મ વા અશુભકર્મ અંધાય છે અને તે શુભાશુભ કર્મના વિશ્વવ્યાપક નિયમની સત્તાપ્રમાણે સુખ અને દુઃખને સામગ્રીયોગે તેઓ ભોગવે છે. જીવ જે પ્રમાણે કરશે તે પ્રમાણે ભોગવશે એમ જાણવાથી મનુષ્યો પાપકર્મથી થતા દુઃખને હટાવવા ધર્મકરણી કરે છે અને પાપ કરણીનો ત્યાગ કરે છે. સારા વ્યાપારોથી સારો લાભ અને નહારા વ્યાપારોથી દુઃખ જાણનાર પુરૂષ જેમ નહારા વ્યાપારનો સ્વયમેવ ત્યાગ કરે છે અને સારો વ્યાપાર કરે છે તેવી રીતે જૈનતત્ત્વના જ્ઞાતાઓ દુઃખકારક કાર્યોનો ત્યાગ કરીને સુખકારક ધર્મ આચારો તથા ધર્મ

(૫૪)

વિચારોને ધારણ કરે છે અને તેથી તે અશુભ પરિણામ, તથા મિથ્યાત્વ પરિણામનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અને શુભ પરિણામના હેતુઓને અંવલંબે છે, અને શુભ પરિણામને તરતમયોગે ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે તેઓ વિવેકદષ્ટિથી આચાર તથા વિચારને સેવે છે અને અન્તે સકલ કર્મના ક્ષયકારક જ્ઞાન ધ્યાનને પામી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. લોકમાં પણ નીતિથી ચાલી વ્યાપાર કરનારને સરકારનો ભય રહેતો નથી. કારણ કે તેના શુભ આચારોનું સાચું ફળ પામવાનો તેને વિશ્વાસ છે. અનીતિથી ખરાબ આચાર તથા કુવિચારને સેવનાર પુરૂષો પોતાના જ દુષ્ટ આચારોથી દુઃખરૂપ અશુભ ફળ પામે છે. શુભ આચાર તથા શુભ વિચાર પુણ્યતત્ત્વ છે અને પુણ્યને ઈશ્વર કહો તો ભલે કહો. પાપ પણ દુઃખ આપવાને સમર્થ થાય છે. ઈશ્વર એટલે સમર્થ. પાપ, દુઃખ આપનાર હોવાથી તેને કોઈ ઈશ્વર કહો તો ભલે કહો. પુણ્ય પાપ પણ સુખ દુઃખ આપવામાં હેતુભૂત હોવાથી શક્તિમન્ત છે. એમ જૈનેને ઈષ્ટ છે. પણ જે પરમાત્મા, અનન્તજ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત છે તે તો કદી કોઈને સુખ દુઃખ આપતા નથી. પુણ્ય અને પાપ એ બે અનુક્રમે સુખ અને દુઃખ કારણીભૂત છે માટે ઈશ્વરમાં જગત્ કર્તૃત્ત્વ નહિ માનતાં છતાં પણ પાપ કરતાં ભય રહે છે. પાપકર્મ કરેલું અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. પુણ્યકર્મ પણ ભોગવવું પડે છે તેથી સર્વ લોકો કે જે ખરા ઈશ્વરને જાણે છે તે પાપકર્મથી ડરતા રહે છે અને શુભાદિ માર્ગમાં વિવેકદષ્ટિથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. લોકોને પાપકર્મમાંથી નિવૃત્ત કરવા માટે પાપકર્મનું સ્વરૂપ પૂર્ણ રીતે સમજાવવું જોઈએ કે જેથી ઈશ્વરમાં જગત્ કર્તૃત્ત્વની જૂઠી કલ્પના કરવાનો વખત આવે નહીં! અને મનુષ્યો, પાપથી થતાં દુઃખોને જાણી પાપથી પાછા ફરે. પાપ આદિ કર્મનું ફળ આપનાર તરીકે ઈશ્વરને કહેવાય નહીં તે પણ પૂર્વે જાણાવ્યું છે, માટે પાપ અને પુણ્યનાં કર્મોનું સ્વરૂપ સમજવું અને ઈશ્વર જગત્ કર્તૃત્ત્વવાદની ભ્રમણાને દૂર કરવી.

પ્રશ્ન—ઈશ્વર નિત્ય અને એક સ્વરૂપ છે, તેનું સ્વરૂપ કદી ફરતું નથી. તે જગતને સંકલ્પવડે બનાવે છે. જગત્ બનો એમ સંકલ્પ કરતાં તુર્ત જગત્ બની જાય છે. જેમ રેડીયમ નામની ધાતુ ક્રાન્સમાં નીકળી છે તે એક સ્વરૂપ નકકુર છે, તે પોતાનું કાર્ય બંધાવે છે તેમ ઈશ્વરમાં પણ સમજવું, એમ કેટલાક સ્વમતના રાગથી યુક્ત દેખાડે છે તેનું કેમ?

ઉત્તર—ઈશ્વરને જો નિરાકાર માની સર્વવ્યાપક એક સ્વરૂપ ઉપાદાનકારણ તરીકે માનો તો ઈશ્વર ઉપાદાનકારણરૂપ જગત્ બ-

(૫૫)

નવું જોઈએ. પણ ઈશ્વરનો શુભ નિરાકાર, દયા, અનન્તજ્ઞાન આદિથી જગત જૂદું જણાય છે માટે નિરાકાર ઈશ્વર, ઉપાદાન કારણથી જગતનો કર્તા સિદ્ધ થતો નથી. ઈશ્વરને નિમિત્ત કારણ કહો તો તે પણ પ્રયોજનવિના અસિદ્ધ ઠરે છે. જગત અનિત્ય છે તેને રચવાનું ઈશ્વરને રાગ દ્વેષના અભાવથી કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. એકને સુખમાં અને એકને દુઃખમાં ઈશ્વર નિમિત્તકારણ ઠરે તો ઈશ્વરની દયાહુતા કહેવાય નહીં. ઈશ્વરને નિમિત્તરૂપ માનવાથી તેનામાં અશક્તતા ઠરે છે. તેમજ રેડીયમ ધાતુનો દાખલો આપ્યો તે પણ સ્વમત સિદ્ધતામાં વિકલ છે કારણ કે રેડીયમ એક જાતની ધાતુ હોવાથી પાર્થિવ પુદ્ગલ વસ્તુ ઠરે છે અને તે પણ નક્કર, ઘન, એકરસરૂપ એવા પરમાણુઓથી બનેલી વસ્તુ છે. તેને બનવાનો કાળ અસંખ્યાતા વર્ષનો છે અને તેનો નાશ પણ પારદર્શવર્ષની પેલી પાર એવા અસંખ્યાતા વર્ષ થાય છે. જૈનશાસ્ત્રોના આધારે અસંખ્યાતા વર્ષનો કાળ જાણતાં જરા માત્ર શંકા રહેતી નથી. રેડીયમ વસ્તુ તેવા આકારરૂપે કાયમ રહે તો પણ તેમાં અસંખ્યાતા વર્ષે નવા પરમાણુઓનું મળવું અને જૂના પરમાણુઓનું ખરવું એમ બે ક્રિયા કાયમ રહે છે તેથી તે દૃષ્ટાંત પણ કર્તૃત્વવાદને સાધી શકતું નથી. ઈશ્વરમાં મન નથી તેથી સંકલ્પ પણ નથી અને તેથી જગત બનવાનું કહેવું તે સિદ્ધ થતું નથી.

પ્રશ્ન—સર્વ જીવોને સારી અને ખોટી બુદ્ધિના પ્રેરનાર પરમાત્મા છે, અને તે સર્વ પ્રકારની કીડાને દેખ્યા કરે છે એમ કેટલાક માને છે તે શું યોગ્ય છે?

ઉત્તર—એ પણ માન્યતા સત્ય નથી. પરમેશ્વર જીવોને, (આત્માઓને) સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપતો નથી. ઈશ્વર જો સર્વ જીવોને સારી ખોટી બુદ્ધિ આપે તો જીવો જો જો સારાં ખોટાં કર્મ કરે છે તે ઈશ્વર કરાવે છે એમ સિદ્ધ ઠરે છે. કોઈ જીવ, હિંસા, ભૂકં, ચોરી, વ્યભિચાર, આદિ પાપકર્મ કરે તો તેમાં તે જીવનો વાંક ગણાય નહિ, તેમાં ઈશ્વરનો દોષ ગણાય. શિક્ષા પણ ઈશ્વરને થવી જોઈએ. જીવો દુર્બુદ્ધિયોગે પાપકર્મ કરે તેમાં જીવોનો કંઈ વાંક ગણાય નહીં એમ માનો તો તેઓએ, ભક્તિ, તપ, પશ્ચાત્તાપ, વગેરે ધર્મકૃત્ય શામાટે કરવાં જોઈએ? સામાન્ય મનુષ્ય પણ કોઈને દુર્બુદ્ધિ આપી શકે નહીં ત્યારે ઈશ્વર તો આપી શકે જ કેમ? તેમજ એકને સારી બુદ્ધિ અને બીજાને ખરાબ બુદ્ધિનો આપનાર વિનાકારણે ઈશ્વર ઠરવાથી તે સામાન્યમનુષ્યની પેઠે રાગી, દ્વેષી અને પક્ષપાતી

(૫૬)

કરે, માટે જીવોને સારી અને ખોટી યુદ્ધિ આપનાર ઈશ્વર છે. એમ કોઈ રીતે કહી શકાય નહીં. સામાન્ય વૈરાગી પુરૂષોને પણુ સુખદુઃખની ક્રીડાથી મનમાં ચેન પડતું નથી, ત્યારે ઈશ્વરને ક્રીડાની રૂચિ કેમ ગમે? અલબત્ત ગમે નહીં. મોહીને ક્રીડામાં રૂચિ રહે છે. ઈશ્વરમાં મોહ નથી તેથી ઈશ્વરની ક્રીડા કહેવી તે ઈશ્વર ઉપર કલંક મૂકવા બરોબર છે. જ્ઞાની પુરૂષે આવાં અસમંજસ વાક્યોને હસી કાઢે છે. સારાંશ કે ઈશ્વર, કોઈને સારી અથવા ખોટી યુદ્ધિ આપનાર નથી તેમજ તેમને ક્રીડા હોતી નથી.

પ્રશ્ન—ઈશ્વરે પોતાની લીલાથી આ જગત્ બનાવ્યું છે અને તેનો લય કરે છે. ઈશ્વર અવતાર ધરે છે એમ કેટલાક લોકો કહે છે તે વાત શું સાચી છે?

ઉત્તર—તેવી માન્યતા પણુ સાચી નથી. જે માન્યતાને યુક્તિથી વિચારતાં દોષવાળી જણાય તેને માની શકાય નહીં. વિષ્ણુ કહો કે ઈશ્વર કહો તેને મોહના ક્ષયથી દોષવાળી લીલા ઘટી શકે નહીં. દોષ-રહિતને લીલા નવી ઘટે રે-લીલાદોષ વિલાસ-લીલા એ દોષનું ધામ છે માટે પરમેશ્વર યાને વિષ્ણુને લીલા માનતાં ઈશ્વરપણું રહેતું નથી. માયાને લીલા કહો તોપણુ માયા એ દોષરૂપ હોવાથી ઈશ્વર દોષરૂપ ઠરી શકે છે. કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે માયા એ દોષરૂપ છે પણુ ઈશ્વર ઉપર તેની અસર થતી નથી. માયા, ઈશ્વરના તાબામાં છે, તેથી તે જીવોના ઉપર માયા પ્રેરે છે આમ કહેતાં ઈશ્વરની શક્તિ, જ્ઞાન તથા દયાહુતાનો નાશ થાય છે, કારણુ કે માયા જે ઈશ્વરના તાબામાં હોય તો ખીલ જીવોને દુઃખ આપવા તેને પ્રેરે નહીં. કોણુ દયાળુ મનુષ્ય, અન્ય જીવોને દુઃખ આપવા પ્રવૃત્તિ કરે? અલબત્ત કોઈ સુસ્ત દયાળુ એવી પ્રવૃત્તિ કરે નહીં. તેમજ જે માયાને ઈશ્વરરૂપ કહો તો માયા એજ ઈશ્વર ઠરવાથી માયાથી અન્ય કોઈ ઈશ્વર જુદો ઠયો નહીં. જે ઈશ્વર દયાળુ હોય તો જીવોને માયા લગાડે નહીં. જીવોને માયા તો લાગી છે તેથી જીવો સંસારમાં જન્મ ધારે છે તેથી એમ કહેવું પડશે કે માયા, ઈશ્વરના તાબામાં નથી. ઈશ્વરને ઇચ્છા કહો તો તે યોગ્ય નથી; કારણુ કે અધુરાને ઇચ્છા કરે છે. પૂર્ણ સુખીને કોઈ જાતની ઇચ્છા રહેતી નથી. તે ઇચ્છાના સહભાવની કલ્પનાથી ઈશ્વરમાં પૂર્ણસુખત્વ, પૂર્ણજ્ઞાન વગેરે સહજુલો રહી શકે નહીં. જગત્માં જીવોને બનાવી જે ઈશ્વર તેઓનો લય કરે તો તે નિર્દય ગણાય. કોણુ દયાળુ પોતાની પ્રજાનો પોતેજ નાશ કરે? ઉત્પત્તિ કર્યા પશ્ચાત્ લય કરવાનું

(૫૭)

પ્રયોજન હોતું નેઈએ અને તત્સંબંધી એમ કહેવામાં આવે કે જ્યારે જગત અગડી જાય, જગતમાં મનુષ્યો પાપી થઈ જાય ત્યારે તેનો લય કરવો પડે છે આમ પણ કહેતાં પોતાની માન્યતા સિદ્ધ થતી નથી. જે કોઈ વસ્તુને બનાવે છે તે તેના ભવિષ્યનો પ્રથમ વિચાર કરે છે. જગત અગડી જશે એવું જો ભવિષ્યકાળનું જ્ઞાન, વિષ્ણુ, ઈશ્વરમાં હોત તો જગત સાફ બનાવત. પણ તેવું જ્ઞાન પણ સિદ્ધ થતું નથી. તેમજ ઈશ્વરનું બનાવેલું જગત અગડી ગયું તેમાં ઈશ્વરની અસમર્થતા સિદ્ધ થાય છે. વિષ્ણુ ઈશ્વર જો આ જગતને બનાવનાર હોય તો પોતાના શત્રુઓને કેમ બનાવે? આ જીવો મહારા શત્રુઓ થવાના છે એમ જો ભવિષ્યકાળ સંબંધી જ્ઞાન હોત તો કદી બનાવત નહીં. ભવિષ્યકાળનું જોનામાં જ્ઞાન નથી એવા ઈશ્વરને સર્વજ્ઞ કહી શકાય નહીં. જે સર્વજ્ઞ નથી તે પરમાત્મા નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે લોકો, ઈશ્વરને જગતકર્તા માને છે તેઓનું માનવું ખરેખર સત્યથી વિરુદ્ધ છે. તેમજ અવતાર પણ વિષ્ણુ પરમાત્માના ઈશ્વર શકે નહીં. જેને કર્મ લાગ્યાં હોય છે તેને અવતાર ધારણ કરવો પડે છે. ઈશ્વરને અવતાર માનતાં તે સકર્મી ઠરવાથી ઈશ્વર ઠરતો નથી. ઈશ્વરને નિરાકાર સર્વવ્યાપક માની તેના અવતાર માનવા તે પણ વન્ધ્યાના પુત્રની કલ્પના ખરોખર છે. સર્વવ્યાપક આકાશની પેઠે જે હોય તેનાથી આકાશની પેઠે અર્ધીપણાથી અવતાર ધારણ કરી શકાય નહીં. જે સ્વભાવેજ નિરાકાર હોય છે તેનો કદી આકાર બનતો નથી. કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે ઈશ્વર શક્તિમાન છે તેથી નિરાકાર હોવા છતાં પણ અવતાર ધારણ કરી શકે, આમ પણ માનવું ન્યાયની બહાર છે, કારણ કે શરીરરૂપ કાર્યનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી તે, પૂર્વે જણાવ્યું છે. તેમજ નિરાકાર ઈશ્વરની શક્તિ સદાકાલ નિરાકારપણે વર્તે છે. નિરાકાર, નિરાકારનો સ્વભાવ મૂકેજ નહીં. અને કદાપિ તે મૂકે એમ માને તો ઈશ્વર નિરાકાર ગણાય નહીં. અને નિરાકારપણું ઉડતાં સર્વવ્યાપકપણું પણ ઉડી જાય છે. જે નિરાકાર નથી તે સર્વવ્યાપક નથી. તેથી ઈશ્વરમાં નિરાકાર, સર્વવ્યાપકત્વ, રહેતું નથી. નિરાકાર ઈશ્વર અનંતશક્તિમાન છતાં નિરાકારપણેજ રહી શકે છે. કારણ કે પોતાનો નિરાકાર સ્વભાવ ત્યાગી શકે નહીં. અગ્નિ, અગ્નિનો સ્વભાવ મૂકે તો તે અગ્નિ ગણાય નહીં, તેમ નિરાકાર ઈશ્વર પણ અવતાર ધારણ કરી શકેજ નહીં. ઈશ્વરને સાકાર માને તો શરીરી ઠરે છે. શરીરનું કારણ કર્મ ઠર્યું અને જે કર્મસહિત હોય તે સંસારી જીવોની પેઠે પરમાત્મા ગણી શકાય નહીં. તેમજ કોઈ પણ રીતે જગત રચવાનું પ્રયોજન પણ સિદ્ધ થતું નથી.

(૫૮)

ઇત્યાદિ અનેક રીત્યા વિચારતાં વિષ્ણુરૂપ ઈશ્વરે જગત્ બનાવ્યું એમ સિદ્ધ કરતું નથી. તેમજ અવતાર પણ સિદ્ધ કરતા નથી. કોઈ એમ કહે કે પુરાણો પૈકી વિષ્ણુપુરાણમાં તેમ કહ્યું છે તેના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે, પુરાણોને તો આર્યસમાજીઓ માનતા નથી, અને અમે પણ માનતા નથી. અમારા અમુક પુસ્તકમાં આમ લખ્યું છે તેથી તે ખરુંજ છે એમ તો યુક્તિ, પ્રમાણથી, અનુભવ કર્યા વિના વિવેકી પુરૂષો માની શકતા નથી, અને ગમે તેવું પોતાતું ખરું છે એમ જો માનશો તો વામમાર્ગીઓના પુસ્તક પ્રમાણે તેઓ આચરણ કરે છે તેને શી રીતે નિવારી શકશો? ઉત્તરમાં કહેશો કે યુક્તિપ્રમાણથી વિરુદ્ધ હોય તે માની શકાય નહીં. ત્યારે તે પ્રમાણે આ આખતમાં પણ સમજવું. કોઈ મહાદેવ અને બ્રહ્માને પણ જગત્કર્તા તરીકે માને છે તે આખતમાં પણ આ પ્રમાણે ઉત્તર સમજવો. સાકાર વા નિરાકાર કોઈ પણ રીતના ઈશ્વરને માનવામાં આવે તો પણ તે જગતને રચનાર તરીકે સિદ્ધ થતો નથી.

પ્રશ્ન—કેટલાક લોકો કૃષ્ણને જગત્કર્તા તરીકે માને છે. ભગવદ્ગીતાના આધારે કૃષ્ણને જગત્કર્તા તરીકે માને છે એવો સિદ્ધાન્ત શું માનવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર—એવો સિદ્ધાન્ત પણ માનવા યોગ્ય નથી. અર્જુનને ઉપદેશ દેનાર એવા શ્રીકૃષ્ણથી આ જગત્ બન્યું નથી એમ આર્યસમાજીઓ વેદના આધારે સિદ્ધ કરે છે. તેમજ વિષ્ણુના અવતાર થતા નથી. એમ પણ વેદ, ઉપનિષદ્ વગેરેના આધારથી સિદ્ધ કરે છે. કેટલાક તો એમ કહે છે કે, મહાભારતમાંના ભગવદ્ગીતા એક ભાગ છે અને તેમાંથી ભગવદ્ગીતા જુદી કાઢી છે. મહાભારત એ લડાઈની હકીકતનું પુસ્તક છે. વ્યાસઋષિએ તે બનાવ્યું છે. મહાભારતની લડાઈ વખતે વ્યાસઋષિ, વિદ્યમાન નહોતા તેથી તેમાં લખેલી હકીકત કેટલા અંશે સત્ય છે તે વિચારણીય છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેજ એ છે કે અન્ય, તેના બરાબર નિશ્ચય થઈ શકે તેમ નથી. ભગવદ્ગીતામાં—સાંખ્યયોગ, યોગ, ભક્તિ વગેરે જુદા જુદા ધર્મના વિષયોનું પ્રતિપાદન જણાય છે. તેમાં લખેલા કેટલાક શ્લોકના આધારે ઈશ્વર, જગત્નો કર્તા નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. જ્યારે એમ છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ જગતના બનાવનાર કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતા નથી. જેના સંકલ્પમાત્રથી જગત્ બને છે એમ એકવાર કહેવું અને બીજી રીતે એમ કહેવું કે, પોતાના શત્રુઓનો નાશ કરવા ખાસ ઈશ્વરને શરીર ધારણ કરવું પડે છે. આ કેવી ફિલોસોફી!!! તેણે સંકલ્પ કર્યો હોત તો તુર્ત તેના

(૫૯)

શત્રુઓનો ક્ષય થઈ જત, પણ એમ બની શકે નહીં. તેનું કારણ એ છે કે, આ સર્વ, મનની કલ્પનાનો સિદ્ધાંત છે. સત્ય સિદ્ધાંત આવો હોઈ શકે નહીં. ઈશ્વરને મન નથી. તેથી તેને સંકલ્પ પણ નથી. તેમજ ઈચ્છા પણ નથી. ઈશ્વર યાને પરમાત્માના કોઈ શત્રુઓ નથી. પરમાત્મા રાગદ્રેષ રહિત છે તેથી તેને કોઈ શત્રુ નથી. શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્મા કહો તો રાગદ્રેષ ન હોવા બેઈએ, પણ તેમનું ચરિત્ર જોતાં તેમનામાં રાગદ્રેષ છે તેથી તે હજી પરમાત્મા થયા નથી. તેમજ તે જગતના કર્તા સિદ્ધ થતા નથી. લક્ષ્મી સ્ત્રીને પાસે રાખવાથી કૃષ્ણમાં રાગ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે તેમજ અનેક દુષ્ટોને મારવાના ઉપાયો યોજ્યા અને માર્યા તેથી તેમાં દ્રેષની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે. ભલે કોઈ તેના ભક્તો પોતાની રાગયુદ્ધિથી રાગદ્રેષવાળાને પણ ઈશ્વર માને, પણ જો તો રાગદ્રેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરનાર વીતરાગ સર્વજ્ઞને પરમાત્મા માનશે. મહારા ભક્તને એક એ અમલકાર દેખાડી મનાવું કે હું પરમાત્મા છું. હું ઈશ્વર છું. અવતાર ધારણ કરી તમારી પાસે આવ્યો છું. આમ કહી ભોળા લોકોને છેતરું અને કેટલાક એમ સ્થૂલયુદ્ધિથી માની લે તેથી કંઈ તે વાત પંડિતો માની શકે નહીં. ગોસ્વામી કોઈ મતવાળા, પોતાના કોઈ આચાર્યને ભગવાનનો અવતાર માની લે છે. સ્વામીનારાયણમતવાળા, સ્વામીનારાયણને ભગવાનનો અવતાર તરીકે માની લે છે. અને તે મમતાનાયોગે ભોળા લોકોને સમજાવે છે. હાલમાં પણ અમુક મનુષ્યો હું ભગવાનનો અવતાર છું એમ ભોળા લોકોને સમજાવતાં મેં પ્રત્યક્ષ જોયા છે. જ્યારે તેઓનાં પુસ્તક જુનાં થશે ત્યારે ભગવદ્ગીતાના શ્રીકૃષ્ણની પેઠે તે પણ પરમાત્માના અવતારો તરીકે ગણાશે. સ્થૂલયુદ્ધિના વંશજો પશ્ચાત્ એમ માનશે કે અમારા બાપદાદાઓ માનતા આવ્યા છે તે ખરૂં છે. પણ જૂનો જમાનો થતાં ભગવાનના અવતારો માનનારાઓનો વધારો ગણવો પડશે, અને તેરીતે અજ્ઞાનનો અંધકાર એવા મનુષ્યોમાં ફેલાતો જશે. પંડિત પુરૂષો તો જાણે છે કે, નિરાકાર સિદ્ધ પરમાત્માનો કદી અવતાર થતો નથી. હિંદુઓના યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથમાં ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી, એમ જણાવ્યું છે. વિવેકદૃષ્ટિવાળાઓ સ્વમત કદાગ્રહ ત્યાગ કરી સત્યસિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરે છે, અને તેઓ દૂષણયુક્ત આવી જગતકર્તૃત્વ માન્યતાનો સ્વીકાર કરતા નથી.

પ્રશ્ન—ઈશ્વર, જીવ, અને માયા આ ત્રણ પદાર્થ જગતમાં છે. ઈશ્વર માયાથી જગત બનાવે છે. જીવો કદી ઈશ્વરરૂપ થઈ શકતા નથી. જીવો અંશરૂપે છે. માયાથી રહિત જીવો કદાપિ થતા નથી એમ કેટલાક લોકો માને છે તેઓની માન્યતા શું સત્ય છે ?

(૬૦)

ઉત્તર—તેઓની એવી માન્યતા ત્રણ કાલમાં સત્સરૂપ નથી. માયાનો ઉપરી ઈશ્વર; જીવોને માયા લગાડે છે એમ માનતાં ઈશ્વરમાં અનેક દોષોનો આરોપ આવે છે. અને તેથી ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું રહેતું નથી. જીવોને માયા લગાડવાનું વીતરાગ ઈશ્વરને કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. માટે એવી માન્યતા પણ સિદ્ધ થતી નથી. રાગ દ્રેષ આદિ કર્મ દોષોનો નાશ કર્યાવિના કોઈ ઈશ્વર, પરમાત્મા, સિદ્ધ થતો નથી. જે જીવો કર્મોનો નાશ કરે છે તે સિદ્ધ, ઈશ્વર થાય છે. તેથી “જીવો કદી ઈશ્વર થતા નથી એવી કલ્પનાની માન્યતા” પણ સિદ્ધ થતી નથી. આત્માઓને લાગેલાં આવરણોનો ક્ષય થવાથી આત્માઓજ, સિદ્ધ, પુદ્ગલ, ઈશ્વર થઈ શકે છે. આત્માઓની પરમાત્મદશા થવામાં કોઈ પણ વિરોધી દલીલ ટકી શકતી નથી. રાગ દ્રેષનો જે નાશ કરે છે તે પરમાત્મા, કર્મરહિત સિદ્ધ ભગવાન થઈ શકે છે. અનેક આત્માઓ કર્મોનો ક્ષય કરી પરમાત્માઓ થયા અને થશે. જીવો, ઈશ્વરના અંશરૂપે છે એવી કલ્પનાની માન્યતા પણ કોઈ પુરાવાથી સિદ્ધ થતી નથી. આત્માઓમાં અને ઈશ્વરમાં દ્રવ્યત્વ અને પર્યાયત્વ એકસરખું સત્તાએ છે. આત્માઓ અજ અખંડ છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. તેઓ અનાદિકાળના છે તેથી તે કંઈ ઈશ્વરના બનાવ્યા સિદ્ધ થતા નથી. જે તેઓ ઈશ્વરના ટુકડા હોત તો તેઓ અંશરૂપે ગણાત પણ તેમ નથી. ઈશ્વરના ટુકડા-રૂપે, (અંશરૂપે) આત્માઓને, કોઈ કહે તો તેઓ, ઈશ્વરના ટુકડા થયા તેથી ઈશ્વર પણ અંશી બની ગયો તેથી તે સર્વવ્યાપક તેના મતપ્રમાણે સિદ્ધ થશે નહીં, માટે ઈશ્વરના અંશરૂપ આત્માઓ માનતાં અનેક દોષો આવશે. જીવોને માયા લગાડનારો રાગી અને દ્રેષી ઈશ્વર ઠરવાથી તેમાં ઈશ્વરતા રહેતી નથી, અને માયાનો લગાડનાર જે માયાથી ભિન્ન માનશે તો ઈશ્વરે જગત્ રચ્યું એમ માનવું મિથ્યા ઠરશે. પૂર્વોક્ત ત્રણ તત્ત્વોની વ્યવસ્થામાં અનેક દોષો આવે છે માટે તેમ પણ માની શકાય નહીં. અને તેથી જગત્ કર્તૃત્વ પણ ઈશ્વરમાં સિદ્ધ થાય નહીં.

પ્રશ્ન—આ જગત્નું ઉપાદાનકારણ કોણ? અને નિમિત્તકારણ કોણ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, અને કાલ એ છ દ્રવ્યનું અનાદિકાળથી આ જગત્ કહેવાય છે. અને અનન્તકાળ, પર્યંત તેની સ્થિતિ છે. દરેક દ્રવ્ય, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કારણરૂપ છે અને દરેક દ્રવ્ય, પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કાર્યરૂપ છે. એક દ્રવ્ય છે તે અન્ય દ્રવ્યમાં નિમિત્ત કારણરૂપે અપેક્ષાએ વર્તી શકે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યના

(૬૧)

પર્યાયરૂપ કાર્યોમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપાદાનરૂપે હોય છે અને કથંચિત્ અન્ય પુદ્ગલ પર્યાયો, નિમિત્તકારણરૂપે પણ પરિણુમે છે અને તેમાં જીવદ્રવ્ય પણ નિમિત્તકારણરૂપે પરિણુમે છે. જીવદ્રવ્યના પર્યાયોમાં જીવદ્રવ્ય, ઉપાદાન કારણરૂપે પરિણુમે છે અને એક જીવદ્રવ્યના પર્યાયપ્રતિ અન્યજીવ તથા પુદ્ગલદ્રવ્ય નિમિત્ત કારણરૂપે પણ પરિણુમે છે. એમ ષડ્દ્રવ્યરૂપ જગત્માં ઉત્પાદ અને વ્યયનો કાર્ય કારણ ભાવ અનાદિ અનન્ત કાળ પર્યંત સમજવો. ષડ્ દ્રવ્યાત્મક જગત્તું દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયથી સ્વરૂપ સમજતાં કોઈ જાતની શંકા રહેતી નથી. અને સર્વ પ્રકારની યુક્તિયોનો આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અનુભવ થાય છે. સાયન્સવિદ્યા પણ જડ, ચૈતન્ય એ બે તત્ત્વને સ્વીકારવા લાગી છે. ઈશ્વરથી આ જગત્ અન્યું એમ તે જણાવતી નથી. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરનારાઓને આ વાત સહેલાઈથી સમજાય છે.

પ્રશ્ન—કેટલાક એમ કહે છે કે, ઈશ્વર આ જગત્ને અનાવે છે અને તે જુદા જુદા દેશના લોકોને જુદી જુદી રીતે ધર્મ સમજાવવા ઈશ્વર પોતાના જુદા જુદા ધર્મ દૂતોને મોકલી મનુષ્યોની ઉન્નતિ કરે છે. તેથી જુદા જુદા દેશમાં જુદા જુદા પ્રકારના ધર્મો અને જુદા જુદા પ્રકારના દેવો મનાય છે તેમજ જુદાં જુદાં ધર્મોનાં પુસ્તકો મનાય છે. દેશ, કાળને અનુસરીને ઈશ્વરને આ પ્રમાણે જુદા જુદા ધર્મોની સ્થાપના માટે સર્વ કરવું પડે છે. ઇત્યાદિ કહે છે, શું તેઓની આ માન્યતા સાચી છે ?

ઉત્તર—તેઓની આવી માન્યતા આકાશકુસુમવત્ અસત્ય ઠરે છે. કારણ કે જ્યારે ન્યાયદૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે હવાઈ કિલ્લાની પેઠે આવી માન્યતા ઉડી જાય છે. પ્રથમ તો ઈશ્વર જગત્ને કર્તા, ઉપાદાન વા નિમિત્ત કારણપણે સિદ્ધ થતો નથી તે પૂર્વે સારી રીતે જણાવ્યું છે. પરસ્પર ધર્મવિરુદ્ધ તત્ત્વોનો પ્રકાશ કરવો, એ શું સર્વજ્ઞના સત્ય જ્ઞાનની પ્રેરણા હોઈ શકે? અલબત્ત કદાપિ હોઈ શકે નહીં. એક કહે છે કે, તિબેટમાં મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થઈ. ત્યારે ખીજે કહે છે કે એકનની વાડીમાં મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થઈ. આ બેની જુદી માન્યતાનું ભાષણ પણ ઈશ્વરીય જ્ઞાનથી થયું. અને તે બે વાત પણ સાચી! વાહ! વાહ! કેવી ફિલોસોફી! આઈબલ અને કુરાનમાં જણાવ્યું છે કે આત્માનો પુનર્જન્મ નથી ત્યારે હિંદુના શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે કે આત્માનો પુનર્જન્મ છે આ પણ ઈશ્વરના દૂતની ઉપદેશ શૈલી !!! પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોને પ્રેરનાર ઈશ્વર !!! તેમાં કયું સાચું તેની તો લડાઈ ચાલે છે આમાં કયું ઈશ્વરનું જ્ઞાન સાચું? તેને નિર્ણય કોણ કરે. બે બે વાત સાચી માનીએ તો પરસ્પર અસત્યતાનો દોષ, ઈશ્વરપર આવે છે. બે વાત જુદી માનીએ

(૬૨)

તો ઈશ્વર, અજ્ઞાની ઠરે છે. કહો કેવી ઈશ્વરીય ફિલોસોફી !!! કેટલાક કહે છે કે, ગાય વગેરે પશુ પંખીમાં આત્મા નથી માટે તેને મારવામાં દોષ નથી, ત્યારે હિંદુઓ ગાય વગેરે હરેક પ્રાણીમાં આત્માઓ માને છે. ગાયને પરમ પૂજ્ય માને છે અને તેના રક્ષણમાં ઘણું પુણ્ય માને છે. આ બે આબતમાં ઈશ્વરી કથી જ્ઞાનપ્રેરણા સાચી સમજવી? પરસ્પર વિરોધ આવવાથી બન્ને આબતો તો સાચી માની શકાય જ નહીં. બે એકને સાચી માનવામાં આવે તો ઈશ્વરના બન્ને દૂતોનું સાચું ઠરી શકે નહીં. ત્યારે બન્ને દૂતો ઈશ્વર તરફથી કહેનારા છે તે વાત તો મૂળમાંથી ઉડી જાય છે. જડવાદીઓ કહે છે કે જગતમાં આત્મા, ઈશ્વર, પુણ્ય, પાપ, વગેરે કંઈ નથી. ત્યારે આસ્તિકો કહે છે કે, આત્માઓ, ઈશ્વર, પુણ્ય, પાપ, અંધ, મોક્ષ વગેરે સર્વ છે. આ બે આબતોના ભાષણ કર્તાઓ બન્ને દૂતો, ઈશ્વરની પ્રેરણાથી ઉપદેશ દે છે એમ તો પરસ્પરની વિરુદ્ધતાથી માની શકાતું નથી. જડવાદીની ફિલોસોફી માનવામાં આવે તો ઈશ્વરની જ્ઞાનતાના ઠેકાણે અજ્ઞાનતાની સિદ્ધિ થાય છે. ઈશ્વર પોતે જ નથી એવી પ્રેરણા અન્ય દૂતદ્વારા કરી પોતે જ અધર્મ ફેલાવનારો સિદ્ધ ઠરે છે. એવો ઈશ્વર તે અહિંસા, અજ્ઞતા, આદિ દોષવાળો ઠરવાથી વિવેકવંતોને માનવા લાયક ઠરતો નથી. તેમજ વામમાર્ગીઓએ મત ચલાવ્યો છે તે પણ ઈશ્વરીય દૂતની પ્રેરણાથી ઠર્યો. વાહ ! વાહ !!! ઈશ્વરીય દૂતની અપૂર્વ માન્યતાને સ્વીકારનારાઓ ! જરા વિવેકદૃષ્ટિથી વિચારો તો ખરા કે, વામમાર્ગીનો ઉપદેશ, દૂતદ્વારા દેવાવવાની આવી જુદી કલ્પનામાં ઈશ્વરની ઈશ્વરતા ક્યાંથી રહે ? અલબત્ત રહે નહીં. આ પ્રમાણે ખરાબ માન્યતાની કલ્પનાથી ઈશ્વરમાં પોતાના હાથે અનેક દૂષણોનો આરોપ કરો છો પણ દષ્ટિરાગથી તે જણાતું નથી તેમાં પોતાની દષ્ટિનો દોષ સમજી સત્ય ઈશ્વરની માન્યતા સ્વીકારશો તો તમારું કલ્યાણ થશે. કુરાન અને હિંદુધર્મના ભેદથી અનેક લડાઈઓ થઈ છે. તેમ ધર્મની આબતમાં ખ્રીસ્તિયોની પણ મોટી લડાઈઓ થઈ છે અને તેમાં લાખો મનુષ્યોનો નાશ થયો છે. શું ? આ પણ ઈશ્વરે પોતાના દૂતો દ્વારા જગતની ઉન્નતિ કરવા જ્ઞાનની પ્રેરણા કરી ? શું આવી પ્રેરણા કદી ઈશ્વર કરી શકે કે ? અલબત્ત કદી કરી શકે નહીં. માટે ઈશ્વરના દૂતોની જુદા દેશ કાળ પરત્વે કલ્પના કરી ઈશ્વરને જગતનો કર્તા ઠરાવવાની અસત્ય કલ્પના કરવાથી અને તેમાં આગ્રહ કરવાથી સત્ય પરમાત્માનું જ્ઞાન થતું નથી. ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી અને તે કોઈ પણ દૂતો દ્વારા ઉપદેશ દેતો નથી. સારાંશ કે રાગદ્વેષ રહિત, સર્વેશ, વીતરાગ પરમાત્મા, ખરા ઈશ્વર છે.

(૬૩)

પ્રશ્ન—તિબેટની ઉત્તરે એક પર્વતની ખીણમાં પરમેશ્વર રહે છે. અને ત્યાં ધર્મના નેતાઓ પરમેશ્વરની પાસે રાત્રીના વખતમાં હાજર થાય છે, ધર્મવિધો ત્યાં ધર્મના ફેલાવા સંબંધી વિચાર કરે છે. આમ કેટલાક લોકો કહવા કરે છે, શું તેમાં કંઈ સત્યતા છે ?

ઉત્તર—તેમાં જરા માત્ર પણ સત્યતા નથી. એકવાર પરમેશ્વરને નિરાકાર કહેવો વળી ખીણવાર અપેક્ષાવિના સાકાર કહેવો તે ખરેખર મનની કલ્પના છે. પર્વતની ખીણમાં પરમેશ્વરને રહેવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. જે શરીર ધારણુ કરે છે તેને અવશ્ય કર્મ લાગેલાં હોય છે. ખીણમાં શરીર ધારણુ કરી રહેલો પરમેશ્વર શરીર અને કર્મસહિત ઠરવાથી વસ્તુતઃ તે પરમેશ્વર સિદ્ધ થતો નથી. શું પરમેશ્વરને જીવાથી ભય લાગતો હતો કે તેણે ખીણમાં વાસ કર્યો ? કદાપિ પવિત્ર સ્થાનનું કારણુ બતાવે તો તેપણુ યોગ્ય નથી. અનંત શક્તિવાળો પરમેશ્વર કહો છો અને તેને અપવિત્ર થવાનો અન્ય ઠેકાણુ જતાં ભય રહે છે ત્યારે તે અન્ય જીવોને પવિત્ર શી રીતે કરી શકે ? તે વિચારણીય છે. અન્ય દેશોમાં મહાત્માઓને મોકલવા અને પોતે એક ઠેકાણુ બેસી રહેવું, મહાત્માઓ પાસે પરસ્પર ધર્મવિરૂદ્ધ ઉપદેશ દેવડાવવો એવી પ્રેરણાવાળો કદી પરમેશ્વર ગણાય જ નહીં. પરમેશ્વરની પ્રેરણા પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મવાળી હોવાથી અસત્ય પ્રેરણાનો આરોપ, ઈશ્વરપર આવે છે તેમજ પરમેશ્વરે જગત્ અનાવ્યું એમ માનતા હોવ તો તમારા મત-પ્રમાણુ અનંત શક્તિવાળો પરમેશ્વર, હોવાથી સર્વ જીવોને પોતેજ એકસરખું કેમ જ્ઞાન ન આપી શકે ? એકસરખું જીવોમાં જ્ઞાન નથી તેથી પરમેશ્વરની દુનિયા અનાવેલી છે એમ કહેવું તે વન્ધ્યાના પુત્ર સમાન જાણવું. પરમેશ્વરની પાસે ધર્મના નેતાઓ રાત્રીના વખતમાં ત્યાં હાજર થાય છે એમ કહેનાર, અસત્ય કલ્પનાસૃષ્ટિનો ઉત્પાદક સમજવો. કારણુ કે ઈશ્વરે જગત્ અનાવ્યું નથી એમ છે ત્યારે સર્વ ધર્મના નેતાઓ તેનીપાસે શી રીતે બેસી ધર્મના વિચારો ચલાવે ? વાહ !!! વાહ !!! મનમાં જે આવ્યું તે ભોળા લોકોને સમજવી દેવું તે પણ કોઈ રીતે સત્ય ગણી શકાય કે ? અલબત્ત કદી સત્ય ગણાય નહીં. પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મ કથનારા નેતાઓને સાચું જૂઠું પ્રેરનાર પરમેશ્વર માનવો એ કેટલી બધી શરમની વાત !!! હું પણ જૈનધર્મનો ઉપદેશક નેતા છું. અમારે તો કદી ત્યાં જવું પડ્યું નથી. કેટલાક તો રાત્રીના વખતમાં જીવે હાથે છે ત્યારે તે પરમેશ્વરની પાસે જાય છે એમ માને છે, તે પણ વાત સત્ય નથી. હાથમાં પણુ આત્માથી રહિત આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું શરીર થતું નથી, અને જે આત્મા શરીરમાંથી જાય તો

(૬૪)

શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ ચાલે નહીં, માટે ઉંઘતી વખતે આત્મા અન્યત્ર સૂક્ષ્મ શરીર લેઈ જાય છે એમ માને છે અને સ્થૂલ શરીરમાં તે વખતે આત્મા રહેતો નથી એમ માને છે. તે પણ બૈનધર્મ વિરૂદ્ધ છે તથા અનુભવ વિરૂદ્ધ છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી તેવી યુક્તિ પ્રગટે છે, અને જ્યાંસુધી તે મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય છે ત્યાંસુધી ગમે તેટલું સમજાવતાં અસત કદાબ્રહ્મ ત્યજતો નથી. પરમેશ્વરની પાસે મહાત્માઓનું મંડળ ઉત્તર દેશમાં જાય છે આમ કહેવું તે પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ છે. ઉત્તર દેશમાં તાર્તરી, રૂશિયા વગેરે દેશો છે. ત્યાંના લોકો ત્યાં ખીણમાં પરમેશ્વર બેઠો હોય તો દેખ્યાવિના રહે નહીં. અમુક પર્વતની ખીણમાં પરમેશ્વર છે એવું દેખાડવાનો કોઈ ફંકો રાખતું હોય તો પ્રથમ ઈંગ્લીશ સરકારને દેખાડો એટલે બધી પોપલીલા પ્રગટ થઈ જશે. આ તો જેમ એક નાકકટાને પરમેશ્વર દેખાયા તેવી વાત માલુમ પડે છે. ત્યાં કોઈ જાય અને સર્વત્ર તપાસે અને નહીં દેખાય તો કહેવું કે ત્હારી ચક્ષુમાં યોગ્યતા આવી નથી. કદાપિ સૂક્ષ્મદર્શકચંત્રથી કોઈ જુએ તો કહેવું કે સામાન્ય મનુષ્યોની આંખે પરમેશ્વર દેખાય નહીં, દિવ્ય ચક્ષુથી દેખાય. આમ છેતરવાને માટે એક પછી એક એવાં બાનાં બતાવ્યા કરવાં તે પરમેશ્વરના ભક્તોને છાજતું નથી. એક વખત પાદશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે, હે ખીરબલ! પરમેશ્વર કેમ દેખાતો નથી! સભા સમક્ષ કળાબાજ ખીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે એક આપના ફરજાન્દને પરમેશ્વર દેખાય છે, તેથી આપને પણ પરમેશ્વર દેખાતો હશે. બાદશાહે શરમના લીધે કહ્યું કે, હા. હા મહને પ્રત્યક્ષ આ સામા પરમેશ્વર દેખાય છે. તેની પેઠે આ પણ સમજવું. યુક્તિ અને આગમ પ્રમાણથી જે વાત વિરૂદ્ધ હોય તે વિવેક દૃષ્ટિવાળા પુરૂષો માની શકતા નથી. કેટલાક તો મનુષ્ય ગમે તેવાં પાપ કરે તોપણ ઉચ્ચ અવતાર પામે. નરક, તિર્યચની ગતિમાં જાય નહીં એવી મિથ્યા કલ્પનાને માને છે પણ તે યોગ્ય નથી. રાજ હોય પણ ઘોર કર્મ કરે અને અન્યાય કરે તો રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ કેદમાં જાય છે એમ આ જગતમાં દેખવામાં આવે છે. એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થએલો હોય તોપણ તે ખૂબ દારૂના પાનથી તથા મગજ ચરકી જવાથી ગાંઠા જેવો બની જાય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યોને ઉચ્ચ શુભ કર્મ કરે છે તો ઉચ્ચ અવતાર પામે છે અને નીચ અશુભ કર્મને સેવે છે તો નીચ અવતારને પામે છે. ગરીબ મનુષ્ય હોય પણ શુભ આચાર વિચાર સેવે છે તો ઉચ્ચ બને છે અને રાજ હોય પણ જો તે અશુભ આચાર વિચાર, અનીતિ સેવે તો નીચ બને છે.

(૬૫)

રોગ, કેદખાના વગેરેથી દુઃખ પામતા રાજાઓની જેમ દૃષ્ટાંતો પોતાની મેળે યોજવાં. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવો અનાદિકાળથી પોતાની મેળે કર્યાં કર્મ પ્રમાણે સુખ, દુઃખ, ઉચ્ચ અને નીચ અવતારને પામે છે. ઇશ્વરે આ જગત્ બનાવ્યું નથી. તિબેટની ઉત્તર દિશામાં તે રહેતો નથી. પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં મંડળો સ્થાપતો નથી. સર્વજ્ઞ, વીતરાગ પરમેશ્વર અનંતસુખમય છે. તેઓને પૂર્વોક્ત દોષોની ઉપાધિ રહેતી નથી. ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન—શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમકાલીન ઐશ્વર્યધર્મસ્થાપક ગૌતમબુદ્ધ થયા છે તેમનો ધર્મ શું સત્ય છે ?

ઉત્તર—કેવલજ્ઞાની વિના કોઈનાથી સત્યધર્મ કંઈ શકાતો નથી. ગૌતમબુદ્ધને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ્યું નહોતું એમ સિદ્ધ થાય છે. સર્વજ્ઞ વિના જે જે ધર્મના સિદ્ધાન્તો કહેવામાં આવે છે તેમાં ભૂલ આવી જાય છે. તે પ્રમાણે ગૌતમબુદ્ધે પણ આત્માઓને ક્ષણિક માની લીધા. દ્રવ્યરૂપે પણ આત્માઓની નિત્યતા સ્વીકારી નહીં. આત્માઓ ક્ષણે ક્ષણે મરે છે અને નવીન આત્માઓ ધીજી ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે ક્ષણિકવાદ માનતાં અનેક દૂષણો આવ્યાં, અને મુક્તિની પણ સિદ્ધિ થઈ નહીં. ક્ષણિક આત્મા માનતાં, પુણ્ય, પાપ, ંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વો ઘટી શકતાં નથી. શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ પણ કહે છે કે,

સૌગતમતરાગી કહે વાદી, ક્ષણિક ણ આતમ જાણો ।

બંધ, મોક્ષ, સુખ, દુઃખ, નવી ઘટે, ણહ વિચાર મન આણો.

મુનિસુવ્રત ॥

એક આત્માએ પાપ કર્યું તેવું ક્ષણ ક્ષણાંતરમાં ઉત્પન્ન થનાર અન્ય આત્મા ભોગવે તો અકૃતાગમદૂષણ આવે છે. અન્ય આત્માએ ધ્યાન કર્યું અને અન્ય આત્માનો મોક્ષ થાય તે પણ ન્યાયવિરુદ્ધ છે. અન્ય આત્મા પુણ્ય કરે અને તેવું ક્ષણ ક્ષણાંતરમાં ઉત્પન્ન થનાર અન્ય આત્મા ભોગવે તો તે ન્યાયવિરુદ્ધ ગણાય છે. અન્ય આત્માનો ંધ અને ક્ષણાંતરમાં ઉત્પન્ન થનાર અન્યનો મોક્ષ ઇત્યાદિ દૂષણો ક્ષણિકવાદમાં આવે છે માટે ગૌતમબુદ્ધનો ક્ષણિકવાદ માનવા યોગ્ય નથી. અનેકાન્ત જયપતાકા, સમ્મતિતર્ક, સ્યાદ્વાદમંજરી વગેરેમાં ઐશ્વર્યતત્ત્વોની અસત્યતાનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. ઐશ્વર્ય લોકો હાલમાં ઘણા ભાગે માંસ ભક્ષકો બની ગયા છે વગેરે. વીતરાગ કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર વિના કોઈ પરિપૂર્ણ સત્યતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરી શકતું નથી. ગૌતમબુદ્ધે વગડામાં ધ્યાન કર્યું

(૬૬)

પણુ તેના મનમાં ક્ષણે ક્ષણે જુદા વિચારો પ્રગટવા લાગ્યા તેથી તેણે અનુમાન કર્યું કે, ક્ષણે ક્ષણે વિચાર બદલાય છે માટે આત્મા પણુ ક્ષણે ક્ષણે નવો ઉત્પન્ન થાય છે આમ એકાન્તપણે સિદ્ધાન્ત માની લીધો. આત્મામાં જ્ઞાનગુણુ ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયપણુને ધારણુ કરે છે પણુ દ્રવ્યપણે તો આત્મા ત્રણે કાલમાં નિત્ય રહે છે, એમ અનેકાન્તપણે તેનાથી સમજ્યું નહીં તેથી ક્ષણિકવાદ માની લીધો અને તેથી તે વાદ, સર્વજ્ઞની દૃષ્ટિવિરુદ્ધ જાણુવો. એકાન્તપણે ક્ષણિકવાદની માન્યતાના કહેનારા ગૌતમબુદ્ધનું વચન માનવા યોગ્ય થતું નથી. ઇત્યાદિ વિશેષ આધકાર ગીતાર્થશુરઓથી સમજી લેવો.

પ્રશ્ન—કેટલાક કહે છે કે, ફલાણી ભક્તાણીને પરમેશ્વરે દર્શન દીધાં. અમુક ભક્તને ચાર ભુજવાળા ઈશ્વરે દર્શન દીધાં. અમુક ભક્તની આંખો ફેાડવાથી પરમેશ્વરે દર્શન દીધાં. પરમેશ્વર વિમાનમાં એસીને અમુકને લેઈ ગયા. અમુક ભક્તની પરમેશ્વરે હુંડી સ્વીકારી. અમુકના ઘેર પરમેશ્વરે વર્ષા કરી. અમુકનું દેવું પરમેશ્વરે ચૂકાવ્યું. અમુક ભક્તને પરમેશ્વરે રાસલીલા દેખાડી, વગેરે કેટલાક લોકો માને છે, તેઓની તેવી માન્યતા શું સત્ય છે ?

ઉત્તર—તેઓની તેવી માન્યતા સત્ય નથી. કર્મરહિત વીતરાગ પરમેશ્વર સિદ્ધપરમાત્મા નિરાકાર છે તે કોઈની આબ્જશ્રુતી દેખાતા નથી. સિદ્ધપરમેશ્વર કઠી શરીર ધારણુ કરી શકતા નથી. જે જે ભક્તો પરમેશ્વરને જોવો જોવો આકાર કલ્પે છે તેવો તેવો આકાર તેની આંખે દેખાય છે. કોઈ મોરલીધારી કૃષ્ણને આકાર કલ્પે તો તેમાં પ્રેમવૃત્તિ થવાથી ત્રાટકની પેઠે સામી કૃષ્ણની મૂર્તિ દેખાય છે, તેથી જોળા લોકો મને પરમેશ્વરે દર્શન દીધાં એમ માની લે છે. વૃત્તિ જેવા પ્રકારની હોય તેવો પદાર્થ સામો દેખાય છે. હીપનોટીઝમ કરનારાઓ જુણુને પણુ સાકર તરીકે દેખાડે છે અને મનાવે છે. તેમજ મૂત્રને દૂધ તરીકે દેખાડી દે છે અને તેમ મનાવે છે. ત્રાટકથી પણુ સામા પદાર્થો દેખાય છે તે પ્રમાણુ જે જે ભક્તો જે જે સાકર શરીરધારીઓની મૂર્તિયોને પ્રથમ દેખી મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે આવા મારા પ્રભુ છે અને તે મને દર્શન દેશે એમ ધારી તેવા કલ્પેલા પ્રભુના આકારમાં ત્રાટક કરી વૃત્તિની એકાગ્રતા, પ્રેમથી કરે છે તો તેને તેવા પ્રકારની પ્રભુની મૂર્તિ સામી દેખાય છે. પોતાની મનોવૃત્તિ પ્રમાણુ તે મૂર્તિમાં સર્વ પ્રકારની એજા દેખી પછી માની લે છે કે મને પ્રભુનાં દર્શન થયાં, પણુ તેઓને ખરા નિરાકાર સિદ્ધપરમેશ્વરનાં દર્શન થતાં નથી. એમ જ્ઞાનિપુરૂષો વિચારી લેશે. કદાપિ એમ પણુ અને છે કે તે તે

(૬૭)

ધર્મના રાગી દેવતાઓ તે તે ધર્મના ભક્તોનાં પ્રત્યક્ષ વા પરોક્ષપણે સંકટોતું નિવારણુ કરે છે, અને ચમત્કાર દેખાડે છે, તેથી ભોળા ભોકા એમ સમજે છે કે તે સર્વ, પરમેશ્વરે કર્યું પણ તે માન્યતા ખોટી છે. અસંખ્ય દેવતાઓ છે. કેટલાક દેવતાઓ સત્યધર્મના રાગી છે અને કેટલાક દેવતાઓ મિથ્યાત્વધર્મના રાગી છે તેથી દેવતાઓ પોતાની વૃત્તિના અનુસારે માનનાર ધર્મવાળા ભક્તોને સહાય કરે છે. જેમ પ્રત્યક્ષ જગતમાં મનુષ્યો, કેળવણી, રાજ્યકારોઆર, વગેરે વિચારોમાં પોતાના વિચાર જેવા વિચાર ધારણુ કરનારાઓને સહાય કરે છે, તેમ દેવતાઓમાં પણ સમજી લેવું. આમ સિદ્ધાન્ત છે તેથી વિવેકી પુરૂષો સમજશે કે અમુક ભક્તને અમુક આકારે પરમેશ્વરે અમુક દીધું તે વાત ખોટી છે. ઉત્તમ કેવલજ્ઞાનથી નિરાકાર પરમેશ્વરને દેખી શકાય છે એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—કેટલાક કહે છે કે અમારૂં અમુક પુસ્તક ઈશ્વરપ્રેરિત છે, બીજાઓ કહે છે કે અમારૂં પુસ્તક ઈશ્વરપ્રેરિત છે. કેટલાક કહે છે કે, વેદ, ઈશ્વરપ્રેરિત પુસ્તક છે. તેવી રીતે દરેક ધર્મવાળાઓ પોતાના પુસ્તકને ઈશ્વરપ્રેરિત કહે છે. શું? આ પુસ્તકો નિરાકાર ઈશ્વરપ્રેરણાથી અનેલાં હશે? અને તેવી માન્યતા માનવા યોગ્ય છે?

ઉત્તર—આ બાબતનો વિચાર કરતાં એવી માન્યતા માનવા યોગ્ય જણાતી નથી. નિરાકાર પરમાત્મા, નિષ્ક્રિય છે ઈચ્છારહિત છે તેથી તે કોઈને પુસ્તક રચવાની પ્રેરણા કરતો નથી, અને તેવી પ્રેરણા કરવાનું પ્રયોજન પણ કંઈ નથી. વીતરાગ પરમાત્માને પ્રેરણાનું પ્રયોજન કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. પરમાત્મા એક સ્થાનથી અન્યત્રસ્થાને નિષ્ક્રિયપણાથી તથા પ્રયોજનના અભાવથી જતો નથી, અને તે કોઈ ઋષિ અગર ભક્તના આત્મામાં ઉતરતો નથી. હવે બીજી રીતે વિચારતાં વેદાદિ પુસ્તકો જે ઈશ્વરપ્રેરિત હોય તો પરસ્પર એકબીજામાં વિરૂદ્ધ લખાણુ આવે નહીં. સર્વજ્ઞની પ્રેરણામાં પરસ્પર વિરોધ આવે નહીં અને વિરોધ આવે તો તે સર્વજ્ઞ કહેવાય નહીં, પણ પરસ્પર વિરોધ તો આવે છે તેથી તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માનાં રચેલાં ગણી શકાય નહીં. કેટલાક કહે છે કે, આત્માને પુનર્જન્મ નથી. વેદ કહે છે કે આત્માને પુનર્જન્મ છે. આયબલ માનનારાઓ ઈશુને પરમેશ્વરનો વડીલ માની સર્વ પાપથી રહિત થવા માગે છે ત્યારે વેદ પુસ્તક તે બાબતનો સ્વીકાર કરતું નથી. વેદ-ધર્મમાં યજ્ઞ કરવાનું લખ્યું છે ત્યારે આયબલ અને કુરાન તેને સ્વીકારતાં નથી. વેદધર્મવાળા યજ્ઞોપવીત બતાવે છે ત્યારે આઈબલ અને

(૬૮)

કુરાન તે વાત સ્વીકારતું નથી. વેદધર્મવાળા ગાયને પવિત્ર, પૂજ્ય અને તેનો નાશ કરવાથી મોટું પાપ માને છે; ત્યારે કેટલાક માનતા નથી. કેટલાક તો ગાય વગેરે પશુ પંખીઓમાં આત્મા પણ માનતા નથી, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મપુસ્તકોને માનનારાઓ મુક્તિનું સ્વરૂપ પોતાના શાસ્ત્ર-ધારે ભિન્ન ભિન્ન માને છે ત્યારે આવા પરસ્પર વિરોધવાળાં પુસ્તકો ઈશ્વરપ્રેરિત છે એમ શી રીતે માની શકાય? અલબત્ત માની શકાય નહીં. બીજાઓના પુસ્તકનું પણ તેવી રીતે સમજ લેવું. જે પુસ્તકમાં પુનર્જન્મની વ્યાખ્યા નથી, તે પુસ્તકમાં આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ કથન કર્યું નથી એમ માનવામાં અનેક પ્રમાણો છે. આમાંથી એકને ઈશ્વરપ્રેરિત માનવું અને અન્યોને ન માનવાં એમ પણ બની શકતું નથી. બીજાં પુસ્તકો, કેટલાક પશુઓનો યજ્ઞ કરવાનું બતાવે છે અને તે કહે છે કે તેવી ઈશ્વરની પ્રેરણા છે, ત્યારે કેટલાક વેદને માનનાર કહે છે કે વેદમાં હિંસા બતાવી નથી. આ બેમાંથી કોનું કહેવું ઈશ્વરની પ્રેરણાથી છે તેનો તો હજી સુધી નિર્ણય આવ્યો નથી, કેટલાક કહે છે કે, વેદનો બનાવનાર કોઈ ઈશ્વર છે નહીં, તેથી તે અપૌરુષેય છે, ત્યારે કેટલાક કહે છે કે-વેદ, શબ્દરૂપ હોવાથી તેનો બનાવનાર કોઈ છે તેથી તે પૌરુષેય છે કારણ કે સુખવિના શબ્દ નીકળે નહીં અને જ્યારે સુખ માનવું પડે ત્યારે કોઈ પુરૂષ કર્તા તરીકે માનવો પડે, અને તેના આત્મામાં ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી એમ માનવું જોઈએ. અપૌરુષેય વેદને માનનારા કહે છે કે, કોઈ પુરૂષના સુખમાંથી વેદના શબ્દ નીકળ્યા નથી. જો કોઈ પુરૂષને ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી એમ માનીએ તો તે પુરૂષની પ્રામાણિકતા સિદ્ધ થયાવિના તે માની શકાશે નહીં. અનેક પુરૂષસંબંધી વિવાદ ચાલતાં અમુકમાં ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી તેમ સિદ્ધ થતું નથી માટે વેદ અનાદિ છે અને તે પૂજવા યોગ્ય છે તેનો બનાવનાર ઈશ્વર નથી એમ કેટલાક વેદધર્મવાળા માને છે એમાં પૌરુષેયવાળાનું કહેવું ખરૂં છે કે અપૌરુષેયવાળાનું કહેવું ખરૂં છે? આ પ્રમાણે વેદધર્મવાળાઓ એકનિશ્ચય ઉપર આવ્યા નથી. પરસ્પર વેદની જુદી જુદી માન્યતાઓ માને છે માટે બેમાંથી એકની માન્યતાને પણ સાચી કહી શકાય નહીં. ઈશ્વરપ્રેરિત વેદ છે એમ અપૌરુષેય વેદધર્મવાળા સિદ્ધ કરે છે તેથી પણ વેદ ઈશ્વરપ્રેરિત પુસ્તક નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. વેદને અનાદિ માનવાવાળા અપૌરુષેય વાદીઓનું કહેવું પણ સત્ય નથી. કારણ કે સુખવિના સ્પષ્ટ શબ્દનો ઉચ્ચાર થાય નહીં અને શબ્દવિના વેદ બને નહીં માટે વેદસંબંધી અપૌરુષેય માન્યતા ટકી શકતી નથી. વેદધર્મ સંબંધી કેટલાક મનુષ્યો, શબ્દથી આકાશ વગેરે જગતની ઉત્પત્તિ માને છે. કેટલાક ઈશ્વરના

(૬૯)

સંકલ્પથી માને છે. કેટલાક બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, શક્તિ, વગેરે ભિન્ન ભિન્ન દેવને વેદના આધારે જગતકર્તા તરીકે માને છે. એક વેદમાં પરસ્પર આવા પ્રકારની અનેક વિરોધી માન્યતાઓને લીધે કઈ માન્યતા ઈશ્વરપ્રેરિત છે તેનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી. વેદના આધારે આર્યસમાજીઓની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે રામાનુજીઓની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે શાંકરમતાનુયાયીની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે નિંબાર્કની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે વલ્લભાચાર્યના અનુયાયીઓની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે દેવીભક્તોની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે વામભાર્ગીઓની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે સ્વામીનારાયણવાળાની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. વેદના આધારે પુરાણીઓની તત્ત્વસંબંધી માન્યતા જુદી. ભિન્ન ભિન્ન ઈશ્વર, આત્મા, મુક્તિ, ધર્મસંબંધી માન્યતાઓવાળું વેદ પુસ્તક કોઈ સર્વજનું રચેલું જણાતું નથી. તેમજ ઈશ્વરની પ્રેરણાથી રચાયેલું પણ જણાતું નથી. અંગિરા, વાયુ, અગ્નિ વગેરેના પવિત્ર આત્મામાં ઈશ્વરે વેદ રચવાની પ્રેરણા કરી એવી પણ માન્યતા સત્ય નથી. ઈશ્વર, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અક્રિય હોવાથી પ્રેરણા સિદ્ધ થતી નથી. અંગિરા વગેરે ઋષિયો પવિત્ર હતા, અને તેમાં પ્રેરણા થઈ એમ કોણે જણાવ્યું છે? ઈશ્વર નિરાકાર હોવાથી તે તો જણાવી શકે નહીં. અંગિરા વગેરે એમ કહે કે મારા આત્મામાં ઈશ્વર કહે છે તે પણ માની શકાય નહીં, કારણ કે ઈશ્વરી આત્માનો ભૂતપ્રેતની પેઠે અન્યોના આત્મામાં સંચાર થતો નથી અને નિરાકાર પરમાત્માના જ્ઞાનમાંથી શબ્દ પણ ઉઠતો નથી. ઈશ્વરને સર્વવ્યાપક માનતાં એકના આત્મામાં એકદેશથી પ્રેરણારૂપ વિકાર પણ ઈશ્વર નિત્ય હોવાથી સિદ્ધ ઠરતો નથી. ઈશ્વરની સર્વવ્યાપકતા તથા નિત્યતા માનતાં તેના એકદેશમાંથી પ્રેરણારૂપ વિકાર ઉત્પન્ન થઈ શકેજ નહીં. ઈશ્વરની જ્ઞાનપ્રેરણાને સર્વવ્યાપક માનશે કે દેશવ્યાપક? જો ઈશ્વરની જ્ઞાનપ્રેરણાને સર્વવ્યાપક માનશે તો સર્વ દેશમાં એકકાલીન પ્રેરણારૂપ ક્રિયા થવી જોઈએ! અને પ્રેરણારૂપ ક્રિયાની ઉત્પત્તિ માનતાં ઈશ્વરની નિત્યતાની માન્યતા મૂળમાંથી ઉડી જાય છે અને ઈશ્વર અનિત્ય ઠરે છે, અને ઈશ્વરની અનિત્યતા તો તમારા સિદ્ધાન્તવિરૂદ્ધ છે. ઈશ્વરની જ્ઞાનરૂપ પ્રેરણા ક્રિયા, એકદેશવ્યાપક માનશે તો તે પણ નિત્ય સર્વવ્યાપક ઈશ્વરમાં એકદેશથી ઘટી શકતી નથી. આમ ઉભયતઃ પાશ્ચાત્યજીવી તમારી માન્યતા વિરોધવાળી ઠરવાથી તે સત્ય ઠરી શકતી નથી. જે વસ્તુ નિત્ય હોય તેના ગુણો પણ નિત્ય હોવા જોઈએ. તમારા મત પ્રમાણે—જો

(૭૦)

એમ છે તો ઈશ્વરની જ્ઞાનપ્રેરણા નિત્ય કહેતાં ન્યાં ત્યાં તે પ્રેરણાનો સ્વીકાર માનવો જોઈએ, અને એમ માનતાં અમુકમાં પ્રેરણા સત્ય અને વિરોધીઓમાં થતી પ્રેરણારૂપ ક્રિયા અસત્ય છે એમ તમારાથી નિર્ણય થઈ શકશે નહીં અને તેથી ઈશ્વરની પ્રેરણા સદાકાલ હોવાથી કોઈ પણ પુરૂષની માન્યતા ઈશ્વરજ્ઞાનથી રહિત છે એમ કહી શકાશે નહીં. કારણ કે ઈશ્વરીય જ્ઞાનરૂપ પ્રેરણાને વ્યાપક, નિત્ય રહેવાવાળી તથા ક્ષણક્ષણપ્રતિ સ્વભાવેજ ક્રિયા કરવાવાળી માનો છો તેથી અંગિરા, વાયુ વગેરેને પ્રેરણા થઈ અને અન્યને ન થઈ એમ કદાપિ કહી શકાશે નહીં, અને કોતું કહેવું સત્ય છે તેનો પણ નિર્ણય થઈ શકશે નહીં. સદાકાલ પ્રેરણાનો સદ્ભાવ માન્યાથી ઈશ્વરીય જ્ઞાનની પ્રેરણાને સ્વાભાવિક કહેશો તો પૂર્વોક્ત દોષો આવાવાથી પ્રેરણાની સિદ્ધિ થશે નહીં. ઈશ્વરીય પ્રેરણાને વિભાવિક કહેશો તો ઈશ્વરના જ્ઞાનમાં વિકારદોષનો આરોપ આવે છે. અને વિભાવિકપ્રેરણામાં અન્યનો સંસર્ગ માનતાં ઈશ્વરીય જ્ઞાનની મલીનતાનો પ્રસંગ આવે છે. તેમજ ઈશ્વરીય જ્ઞાનપ્રેરણાને વિભાવિક માનતાં ઈશ્વરની નિત્યતા ઉડી જાય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનપ્રેરણાસંબંધી વિકલ્પો કરતાં અનેક વિરોધો ખડા થાય છે માટે ઈશ્વરે વાયુ, અંગિરા વગેરેના આત્મામાં જ્ઞાનની પ્રેરણા કરી તે વાત અસત્ય ઠરે છે. વેદ-ધર્મસંબંધી તત્ત્વમાન્યતાઓ આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધવાળી હોવાથી સર્વજ્ઞનું રચવું તે પુસ્તક સિદ્ધ થતું નથી. ડોક્ટર મોક્ષમુલર તો કહે છે કે વેદ, ઋષિઓના બનાવેલા છે. અને તેનો કાલ ત્રણ હજાર વર્ષ ભગભગનો છે. કદાપિ માનો કે તે ઘણો પ્રાચીન છે તોપણ તેનો કર્તા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર સિદ્ધ થતો નથી.

પ્રશ્ન—જૈનોમાં પણ ત્રણ પન્થો છે અને તેની માન્યતા જુદી છે ત્યારે જૈનાગમના કર્તા પણ સર્વજ્ઞ શી રીતે ઠરી શકે ?

ઉત્તર—જૈનોના ત્રણ શ્રીરકાઓ છે પણ તેમાં ષટ્ત્રય, ગુણુપર્યાય, સ્નાતનય, સપ્તભંગી, નવતત્ત્વ, આત્મા, પરમાત્મા, જગત્સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, મુક્તિસ્વરૂપ, વગેરે મુખ્ય તત્ત્વોમાં એકસરખી સામાન્યતા: માન્યતા છે. કેટલીક ક્રિયાઓ વગેરે બાબતોમાં ભિન્નતા છે. સર્વજ્ઞનાં કહેલાં તત્ત્વોમાં કોઈની જુદી માન્યતા નથી. અને તે તત્ત્વોમાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી, તેથી તે સર્વજ્ઞ કથિત છે. સૂક્ષ્મતત્ત્વોનું સ્વરૂપ, સર્વજ્ઞ વિના અન્ય કહી શકેજ નહીં. જૈનશાસ્ત્રોનો માધ્યસ્થદૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરે છે તેઓ મુક્તકંઠથી કહે છે કે, આવા સૂક્ષ્મતત્ત્વોની પ્રજ્ઞા કરનાર સર્વજ્ઞ હોવા જોઈએ. તત્ત્વોસંબંધી જૈનાગમોમાં જેટલી

(૭૧)

સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાઓ છે તેટલી અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકોમાં જણાતી નથી. જૈનધર્મમાં કેટલીક બાબતનાં અમુક બાબતો સંબંધી મત પડેલા છે તે પાછળના આચાર્યોના વખતમાં પડ્યા છે. અને આચાર્યો તો સર્વજ્ઞ નહીં હોવાથી તેઓમાં અમુક વસ્તુસંબંધી જ્ઞાનમાં ફેર આવી શકે તેથી કંઈ સર્વજ્ઞ કથિત આગમ તત્ત્વોમાં વિરોધ આવતો નથી. વેદમાં તો તત્ત્વોની બાબતમાં ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાઓને લીધે તત્ત્વોમાં વિરોધ આવવાથી સર્વજ્ઞ કથિત વેદ, સિદ્ધ થતો નથી. અને તેમજ વેદના આધારે સર્વજ્ઞધર્મ પણ કોઈ સિદ્ધ ઠરતો નથી, જગત્કર્તા તરીકે જે ઈશ્વર વેદદ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે છે તેમાં ઉપર પ્રમાણે દોષોનો આરોપ તથા ન્યાયનો વિરોધ આવવાથી જગત્કર્તા ઈશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી. જગત્કર્તૃત્વ ધર્મવિનાનો વીતરાગ સર્વજ્ઞપરમાત્મા માનશો તો જૈનધર્મમાં પ્રવેશ થશે. સર્વજ્ઞ વીતરાગકથિત જૈનધર્મનાં તત્ત્વોમાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી. સાપેક્ષપણે સર્વ ધર્મોનો જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે અને અન્ય ધર્મમાં કથિત અસતતત્ત્વોનું નિવારણ થાય છે. આત્માની જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિઓ ખીલવવાના સમ્યગ્ ઉપાયો, જૈનધર્મમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગે દર્શાવ્યા છે માટે જૈનધર્મ, સર્વજ્ઞકથિત સિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન—સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર એવા કોઈ હોય છે કે જેનો ઉપદેશો લો ધર્મ સત્ય હોય? અને જે તે હોય તો તે સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું સ્વરૂપ શું છે?

ઉત્તર—સત્ય ઉપદેશ, વીતરાગ પરમેશ્વર હોય છે, અને તત્કથિત જૈનધર્મ છે. વીતરાગ પરમેશ્વર સર્વજ્ઞ હોવાથી સર્વ પદાર્થોને પરિપૂર્ણપણે જાણે છે, તેમના કેવલજ્ઞાનમાં લોકલોકનો ભાસ થાય છે. વીતરાગ પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે તે જેવું દેખે છે તેવું કહે છે. કહ્યું છે કે,

શ્લોક.

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ-દોષસ્ત્રૈલોક્યપૂજિતઃ ॥

યથાસ્થિતાર્થવાદીચ, દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ.—પરમેશ્વર અરિહંત (અર્હન્) દેવ છે, તે સર્વજ્ઞ છે. રાગાદિ દોષનો ક્ષય જેણે કર્યો છે એવા છે. ત્રણ લોકથી પૂજાપલા છે, યથાસ્થિતાર્થ વક્તા છે. અર્હન્દેવ (અરિહંતદેવ) અષ્ટાદશ દોષથી રહિત હોય છે, અને આર ગુણે વિરાજમાન હોય છે. તીર્થંકર, અરિહંત, અરહંત, અરહંત, જિનેશ્વર, જિનેન્દ્ર, જિનપતિ, અર્હન્ એ સર્વ અર્હન્ દેવનાં નામ જાણવાં. પૂર્વ ત્રીજા ભવમાં જેણે વીંશ સ્થાનકમાંથી ગુરૂ

(૭૨)

તે સ્થાનક સેવી તીર્થંકર નામકર્મ બાંધ્યું હોય છે તે તીર્થંકર તરીકે, ભરત, ઝૈરાવત, અને મહાવિદેહુક્ષેત્ર પૈકી ગમે તે ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ લક્ષણુસહિત, ઉત્તમ કુળમાં, ચતુર્દશસ્વપ્રસૂચિત સૌભાગ્યસહિત માતાની કૃપે અવતરે છે. તીર્થંકર જ્યારે માતાની કૃપે જન્મે છે ત્યારે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાનસહિત હોય છે. જે જે તીર્થંકરો માતાઓની કૃપે જન્મે છે તે, ત્રણ જ્ઞાનસહિત હોય છે. તેઓ ભોગાવલી કર્મ હોય છે ત્યાંસુધી સંસારમાં વસે છે અને પશ્ચાત્ દીક્ષા અંગીકાર કરી ધ્યાન ધરે છે. આત્માની સમાધિ પામી સંપૂર્ણ ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી તેરમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન તથા ક્ષાયિક ચારિત્ર, તથા ક્ષાયિક વીર્યગુણને પ્રાપ્ત કરે છે. સયોગી કેવલીને વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અઘાતી કર્મ બાકી રહે છે. આયુષ્યકર્મોદિ ચાર અઘાતીયાં કર્મનો ક્ષય થાતાં મુક્તિસ્થાનમાં તેઓ એકસમયમાં ગમન કરી સાદિઅનન્તમા ભાગે સિદ્ધપરમાત્માની પદવી પ્રાપ્ત કરીને ત્યાં અનન્તસુખ ભોગવે છે.

પ્રશ્ન—વીતરાગતીર્થંકર, જીવોને ક્યાં બેસી ઉપદેશ કરે છે; અને તે શો ઉપદેશ આપે છે ?

ઉત્તર—કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવાન્, સમવસરણુમાં બેસી બાર પર્ષદાને ષડ્દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વનો, સાતનયની અપેક્ષાપૂર્વક ઉપદેશ આપે છે. દેવતા, મનુષ્યો અને પશુપંખીઓ વગેરે પણુ સર્વજ્ઞતીર્થંકરનો ઉપદેશ સાંભળે છે. સકળ વસ્તુઓનો ષડ્દ્રવ્ય અગર નવ તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે. ષડ્દ્રવ્ય અગર નવ તત્ત્વોની બહાર કોઈ તત્ત્વ નથી. સર્વજ્ઞપરમેશ્વર તીર્થંકર, જીવોને અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, અન્ધ અને મોક્ષ એ નવતત્ત્વોનું ચાર નિક્ષેપાથી સ્વરૂપ અતાવે છે. દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચ અને નરકગતિ, એ ચાર ગતિનું સ્વરૂપ અતાવે છે. આત્મા અને કર્મનો સંબંધ કેવો છે તથા કર્મ કેટલા પ્રકારનાં છે તે લક્ષણુપૂર્વક અતાવે છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી સાધુધર્મ અને શ્રાવક ધર્મને અતાવે છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ તીર્થની સ્થાપના કરી જગતની ઉન્નતિ કરે છે. જીવો પરમાત્મપદ પામે એવા ઉપાયો અતાવે છે. જન્મ, જરા અને મરણનાં દુઃખોથી છૂટવાનો જીવોને યોધ આપે છે. દુનિયામાં રહેલા સર્વ પદાર્થો કેવી રીતે થએલા છે તેનું દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયથી સ્વરૂપ અતાવે છે. જગતમાં ચાલતા ધર્મોમાં કયા કયા નયની અપેક્ષાએ સત્યતા

(૭૩)

રહેલી છે અને કયા કયા નયની અપેક્ષાએ તે તે ધર્મોમાં અસત્યતા રહેલી છે તે અનેકાન્તપણે જાણાવી સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાન્ત બતાવે છે. અનેક નયોની અપેક્ષાએ વસ્તુઓમાં અનન્ત ધર્મો રહ્યા છે તેને સારી રીતે જાણાવે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથી મુક્તિ થાય છે એમ તીર્થ-કરભગવાન દેશના આપે છે. દેવ, ગુરૂ અને ધર્મતું સ્વરૂપ બતાવે છે. ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન—અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એ પંચ-પરમેષ્ઠિતું સામાન્યતઃ સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર—અરિહંતતું સ્વરૂપ, પૂર્વપ્રશ્નોત્તરમાં જાણાવ્યું છે. જ્ઞાનાવ-રણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અનન્તરાય એ આઠ કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી સિદ્ધપરમેષ્ઠી થવાય છે. અનન્ત જીવો અષ્ટકર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધપરમાત્માઓ થયા, થાય છે અને થશે. સિદ્ધના આઠ ગુણ છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિ-ત્રાચાર, વીર્યાચાર અને તપઆચાર એ પંચ આચારને સાધુવેષે પાળ-નાર અને પળાવનાર આચાર્ય ભગવાન છત્રીશ ગુણે બિરાજમાન હોય છે. સૂત્રસિદ્ધાન્તોના ભણનાર તથા ભણાવનાર સાધુવેષસહિત ઉપા-ધ્યાય ભગવાન પચ્ચીશ ગુણે બિરાજમાન હોય છે. સાધુવેષે પંચમહા-વ્રત પાળનાર સત્તાવીશ ગુણના ધારક સાધુ ભગવાન હોય છે. આ પંચપરમેશ્વર તરતમયોગે જાણવા. આ પંચપરમેષ્ઠિતું વિશેષ સ્વરૂપ આવશ્યક આદિ અન્ય સૂત્રો તથા ગીતાર્થગુરૂથી જાણવું. એકેક પરમેષ્ઠિતું વર્ણન કરતાં એકેક મોટો ગ્રન્થ બની જાય તેમ છે માટે અત્ર શબ્દ-માત્રથી સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ જાણાવ્યું છે. ચતુર્દશપૂર્વમાં પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્ર સર્વોત્તમ છે. પંચપરમેષ્ઠિના સર્વ મળી એકસો ને આઠ ગુણ હોય છે તેથી નવકારવાળીના પણુ એકસો ને આઠ મળુકા કરેલા છે. સાધુ આદિના ગુણો આત્મામાં પ્રગટાવતાં પ્રગટાવતાં છેવટ સિદ્ધ ભગવાનના ગુણો પ્રગટાવી શકાય છે અને આત્મા સિદ્ધયુક્ત પરમા-ત્મારૂપે થઈ જાય છે અને સમયે સમયે અનન્ત સુખ ભોગવે છે. સમયે સમયે લોકલોકને કેવલજ્ઞાનથી જાણે છે.

પ્રશ્ન—સિદ્ધશિલાપર મુક્તિસ્થાનમાં અનન્તસિદ્ધ પરમાત્માઓ છે, તે એક સ્થાનમાં સર્વે શી રીતે માઈ શકતા હશે ?

ઉત્તર—એક આરડામાં હજારો દીપકનો રૂપી પ્રકાશ માઈ શકે છે અને તે રૂપી પ્રકાશને માતાં વાંધો પડતો નથી, તો અરૂપી નિરાકાર અ-નન્તસિદ્ધને એક ઠેકાણે સમાતાં કોઈ જાતનો વાંધો કદાપિ પડતો નથી.

(૭૪)

એક સ્થાનમાં અનન્તસિક્ક બગવંતો રહ્યા છે તેથી જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી એમ કહેવાય છે. કોઈ વિદ્વાનના હૃદયમાં, જૈનશાસ્ત્રો, વેદાંત-શાસ્ત્રો, ઐક્યશાસ્ત્રો, કુરાન, બાયબલ, નીતિશાસ્ત્રો, અનેક પ્રકારનાં વ્યવહારનાં શાસ્ત્રો અને તેના અક્ષરોનો સંગ્રહ મોટો છતાં તેની છાતીમાં (હૃદયમાં) સર્વે માઈ શકે છે. જરા માત્ર પણ સંકડાશ થતી નથી; તેવી રીતે મુક્તિસ્થાનમાં અનન્ત સિક્કો ગયા અને જશે તોપણ જરામાત્ર સંકડાશપણાનો વિરોધ આવતો નથી.

પ્રશ્ન—મુક્તિમાં અનન્તજીવો કર્મનો ક્ષય કરી ગયા, અને જશે, ત્યારે સંસારમાંથી જીવો ખૂટતાં ખૂટતાં સંસારમાંથી જીવોથી ખાલી થવાનો પ્રસંગ આવશે તેનું કેમ ?

ઉત્તર—સ્થૂલદષ્ટિથી જોતાં એમ લાગે છે પણ સૂક્ષ્મજ્ઞાનદષ્ટિથી જોતાં મુક્તિમાં અનન્ત જીવો જાય તોપણ અનન્તકાળે પણ કદી સંસારમાંથી જીવો ખૂટશે નહીં. જેટલા જીવો મુક્તિમાં જાય છે તેટલા જીવો પરમાર્થથી જોતાં સંસારમાંથી ખૂટે છે. પરંતુ સંસારિ જીવોનો નિરવશેષ અન્ત થતો નથી એટલા અનન્તા એ સંસારી જીવો છે. નિરંતર વૃદ્ધિનો અભાવ છતાં અને નિરંતર સંસારમાંથી જીવો ખૂટતાં છતાં પણ જોનો નિરવશેષ અન્ત નથી થતો તેને અનન્ત કહે છે એવી અનન્ત શબ્દની વ્યાખ્યાવાળા અનન્તજીવો સમજવા. આ પ્રમાણે અનન્તશબ્દની વ્યાખ્યાનું જ્ઞાન થતાં કોઈ જાતની શંકા રહેતી નથી. આ ઉપર એકદેશીય અન્ય દષ્ટાંત આ પ્રમાણે જાણવું. કોઈ વિદ્વાન જન્મથી આરંભીને ત્રણ લોકનાં સર્વે શાસ્ત્રોનું પઠન કરતો છતો અસંખ્ય વર્ષ ગાળે તોપણ તેના અગ્રાંત પાઠથી તેનું હૃદય કદાપિ શાસ્ત્રોના અક્ષરોથી પૂર્ણ થાય નહિ, અને શાસ્ત્રાક્ષરો ખૂટે નહીં, તેમજ શાસ્ત્રો ખાલી થાય નહીં, તેવીજ રીતે સંસારમાંથી ગમે તેટલા ભવ્ય જીવો મુક્તિમાં જાય તોપણ મુક્તિ પૂરાય નહીં અને સંસારમાંથી અનન્ત એવા ભવ્યજીવો ખૂટે નહીં, અને તેથી સંસાર ખાલી થાય નહીં. ભૂતકાળના અનન્તાસમય લેવા. વર્તમાનકાળનો એક સમય લેવો. અને ભવિષ્યકાળના અનન્તા સમય લેવા. એ ત્રણનો સરવાળો કરવો. કલ્પનાથી ધારો કે એકેક સમયમાં કરોડો જીવો મુક્તિ જાય. અથવા ધારો કે એકેક સમયમાં અસંખ્ય જીવો મુક્તિ જાય તોપણ તેનાથી અનન્તગુણા કરીએ. વળી જે સરવાળો આવે તેને અનન્તગુણા કરીએ વળી જે સરવાળો આવે તેને અનન્તગુણા કરીએ એમ અનન્તાને અનન્તગુણા અસંખ્ય વા અનન્તવાર કરીએ એટલા અનન્ત જીવો સંસારમાં છે, તેથી સમયે સમયે જીવમુક્તિ જાય તોપણ ભવિષ્યકાળના સમય

(૭૫)

કરતાં અનંતાનંત અનંત જીવો હોવાથી કદી સંસારી જીવો ખાલી થતા નથી. સમયે સમયે અનંત ભવિષ્યકાળપર્યંત જીવો મુક્તિમાં જાય તો-પણુ નિરવશેષ ખૂટે નહીં એટલા અનંત સંસારી જીવો સમજવા. અનંત એટલે જેનો કદાપિ અનંત ભવિષ્યકાળમાં મુક્તિ જતાં છેડો (પાર) આવે નહીં તેટલા અનંત સંસારી જીવો સમજવા. અનંતાના અનંતા ભેદ છે તે જૈનશાસ્ત્રોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરતાં સમજાય છે. આ પ્ર-માણે સૂક્ષ્મજ્ઞાનદષ્ટિથી જેઓ વિચારે છે તેની શંકા ટળી જાય છે. અને ધરાધર ઉત્તર સમજાય છે. ઇત્યાદિ. વિશેષ સ્વરૂપ ગીતાર્થગુરુ-ગમપૂર્વક સમજવું.

પ્રશ્ન—સિદ્ધના જીવોને પુનઃ કર્મ કેમ લાગી શકે નહીં તેમજ સિદ્ધપરમાત્માઓ ગમનાગમન કેમ કરી શકે નહીં ?

ઉત્તર—કર્મ લાગવાનું કારણ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિનું સ્વરૂપ અન્ય શાસ્ત્રો તથા ગુરુગમથી સમજી લેવું. મિથ્યાત્વાદિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરીને સિદ્ધપર-માત્માઓ થયા છે તેથી મિથ્યાત્વાદિના અભાવે નવીન કર્મ ગ્રહણુ કરી શકતા નથી. મિથ્યાત્વાદિના અભાવે સિદ્ધોમાં કર્મ ગ્રહણુ કર-વાનો અભાવ સમજવો. સિદ્ધપરમાત્માઓ કર્મના અભાવે અક્રિય થયા છે તેથી તે સંસારી જીવોની પેઠે ગમનાગમન કરી શકતા નથી. તેમજ સિદ્ધપરમાત્માઓને એક ઠેકાણુથી અન્ય ઠેકાણુ જવાનું પ્રયો-જન પણુ નથી. જેને રાગદ્વેષ નથી, અને અનંતસુખના સમયે સમયે ભોક્તા છે તેવા સિદ્ધપરમાત્માઓને ગમનાગમનનું કોઈપણુ જાતનું પ્રયોજન નથી. સ્વભાવે અક્રિય થવાથી ગમનાગમનની ક્રિયાથી રહિત હોય છે, તેથી તેઓ કોઈપણુ કાળે મુક્તિમાંથી પાછા આવતા નથી. કેટલાક આર્યસમાજીઓ વગેરે મુક્તિમાંથી જીવો અમુકકાળે પાછા સંસારમાં આવે છે એમ માને છે તેઓની એવી મુક્તિ, જૈનોએ મા-નેલા દેવલોકના દેવતા જેવી સમજવી. ખરી મુક્તિનું તેઓને જ્ઞાન નથી એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—તીર્થંકર કેવલજ્ઞાનીએ મુક્તિ, સિદ્ધ વગેરેનું સ્વરૂપ યતાવ્યું છે એમ જાણ્યું. પરંતુ તીર્થંકર તો સમવસરણુમાં બેસીને તત્ત્વોની દેશના આપે છે, ત્યારે આગમોની રચના કોણુ કરતું હશે ?

ઉત્તર—શ્રી કેવલી તીર્થંકર, ભગવાન્ સમવસરણુમાં બેસીને દરેક પદાર્થોની ઉત્પાદ, વ્યય, અને પ્રૌવ્યતા વર્ણવે છે. દરેક પદાર્થોનું નયોની અપેક્ષાપૂર્વક સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ યતાવે છે. તેમનો ઉપદેશ તેમના અગ્ર-

(૭૬)

ગણુ ગણુધર શિષ્યો સાંભળી તેની દ્વાદશાંગી તરીકે શ્રુતજ્ઞાનની રચના કરે છે. દ્વાદશાંગીમાં ચૌદપૂર્વનો સમાવેશ થાય છે. પશ્ચાત્ ગણુધરોના શિષ્યોની પરંપરાએ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ આગમનો પ્રવાહ વહા કરે છે. ચરમ (છેલ્લા) તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ સમવસરણુમાં ખેસી તત્ત્વોનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું. તેમના અગ્રગણુય શિષ્ય, ગૌતમ (ધન્દ્રભૂતિ) વગેરે ગણુધર સાધુ શિષ્યોએ ભગવાનની દેશનામાં આવેલા તત્ત્વોની દ્વાદશાંગીમાં રચના કરી, અગીયાર અંગ અને આરમું દષ્ટિવાદ એ આર અંગને દ્વાદશાંગી કહે છે. ગણુધરના શિષ્યોએ તેનું અધ્યયન કર્યું. ગણુધરો પૈકી સુધર્માસ્વામી જે પાંચમા ગણુધર હતા તેમના સાધુ શિષ્યોની પરંપરા ચાલી. શિષ્યપરંપરાપૂર્વક આગમોનું વહન થવા લાગ્યું. કાળદોષથી, પરદેશી રાજાઓ મુસલમાનો વગેરેની સ્વારીઓથી ઘણાં પુસ્તકો નષ્ટ થવાથી જ્ઞાનની હીનતા થવા લાગી, તોપણ હાલ અગીયાર અંગ વગેરે આગમોની હયાતી છે.

પ્રશ્ન—ન્યારે મૂળ સૂત્રો હતાં ત્યારે પ્રકરણુ ગ્રંથો વગેરે રચવાની શી જરૂર પડી ?

ઉત્તર—દેશકાળને અનુસરીને ગણુધરોની પરંપરાએ થનાર આચાર્યો, સૂત્રોના આશયોમાં પ્રવેશ થાય તેવી રીતે અને તે તે કાળને અનુસરી તે તે લોકોની યોગ્યતાનુસારે સૂત્રોનાં રહસ્યો બોધાય તે-માટે પ્રકરણુ, ગ્રંથો વગેરેની ગમે તે ભાષામાં રચના કરી જૈનધર્મોન્નતિ કરી શકે છે. જેવો જેવો જમાનો વર્તે છે તે તે કાળમાં તેવા જમાનાને અનુસરીને સૂત્રોના અનુસારે સૂત્રોની અસ્તિતા તથા પ્રભુતા જણાવવા તથા તેના આશયો સમજાવવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવને અનુસરી ધર્મનાં પ્રકરણુ, ધર્મગ્રંથો વગેરેને તે તે કાળમાં ધર્મમાં અગ્રગણુય આચાર્ય, સાધુ વગેરે સમ્યગ્રીત્યા રચે છે, અને જૈન-ધર્મનો ફેલાવો કરે છે, અને તેમ કરવાની આવશ્યકતા સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારતાં માહુમ પડે છે. આજ નિયમને અનુસરી ઉમાસ્વાતિવાચક, હરિભદ્રસૂરિ, ભદ્રબાહુસ્વામી, હેમચંદ્રાચાર્ય, અભયદેવસૂરિ, મલયગિરિ, મહાવાદી, સિદ્ધસેનદિવાકર, યશોવિજયઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ વગેરેએ પ્રવૃત્તિ કરી અનેક ગ્રંથો જુદી જુદી ભાષામાં બનાવ્યા છે. અને હાલ પણ જમાનાને અનુસરી સૂત્રોના અનુસારે જમાનાને અનુસરી જૈનધર્મના ફેલાવા માટે જુદી જુદી ભાષામાં સમ-જનારાઓને માટે જુદી જુદી ભાષામાં પણ યથાયોગ્ય ગ્રંથ રચવાની યથારક્તિ વિકાન સાધુઓ આદિ પ્રવૃત્તિ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવને અનુસરી તે તે કાળના ધર્મનેતાઓ આચાર્યો સૂત્રોને અનુસરી

(૭૭)

અન્યો રચવા, ઉપદેશ દેવો, સુધારો કરવો. વગેરે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરી જૈનધર્મનો ઘણો ફેલાવો કરી શકે છે. જમાનાને ઝોળખવામાં અને તે પ્રમાણે વર્તવામાં ધર્મના નેતા આચાર્યો વગેરે ઉપેક્ષા કરે છે તો જૈનધર્મના પ્રકાશની મન્દતા થાય છે, જમાનાને અનુસરી દરેક ધર્મવાળાઓ સુધારો, વધારો, તથા ધર્મના ફેલાવા માટે અનેક ઉપાયો અન્ય રચવા વગેરેના કરે છે તો જૈનધર્મના આચાર્યો વગેરે જમાનાને અનુસરી જૈનધર્મના ફેલાવા માટે અન્યરચના, ઉપદેશ, આદિ અનેક ઉપાયો કરે તો જ જૈનધર્મનો પ્રકાશ વધતો જાય. અંતરચનાનો મૂળ આશય સૂત્રોને અનુસરી જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવાનો તથા જૈનઅન્ય-સાહિત્ય વધારવાનો હોય છે.

પ્રશ્ન—શ્રી મહાવીર તીર્થકરે સમવસરણમાં બેસી ચતુર્વિધ તીર્થની સ્થાપના કરી તે જાણ્યું પણ દરેક તીર્થનું શું શું કર્તવ્ય છે, તે સમજાવશો.

ઉત્તર—સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ તીર્થ કહેવાય છે.

સાધુઓનું કર્તવ્યકાર્ય—તેઓ જૈનતત્ત્વની શ્રદ્ધાપૂર્વક વ્યવહારે સમ્યક્ત્વને અંગીકાર કરે છે. પ્રથમ વ્રતમાં હિંસાનો ત્યાગ, દ્વિતીય વ્રતમાં અસત્યનો ત્યાગ, તૃતીય વ્રતમાં ચોરીનો ત્યાગ, ચતુર્થવ્રતમાં બ્રહ્મચર્ય, પંચમવ્રતમાં આશ્વધનાદિ પરિગ્રહનો ત્યાગ એ પંચ મહાવ્રત અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજન ત્યાગવ્રતને ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગપૂર્વક આદરે છે. દોષ-રહિત આહાર ગ્રહણ કરે છે, આત્માઓને અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરાવવા ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ગામોગામ અને દેશોદેશ વિહાર કરે છે. સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મભોગ આપી જૈનધર્મની ઉન્નતિ કરવા ક્ષેત્ર-કાળને અનુસરી ઉપદેશ આપે છે. સાધુઓનાં મંડળો, સાધુઓની ઉન્નતિ માટે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય વગેરેની સ્થાપના કરે છે અને તેમાં શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓની યોગ્ય સલાહ લે છે. નવા નવા શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓને બનાવે છે.

ધર્મની ઉન્નતિ કરવા ષડ્દર્શનનાં તત્ત્વોનો તથા અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કરે છે. સૂત્રોનું તથા અન્યોનું અધ્યયન કરે છે. ગીતાર્થ જ્ઞાનિયોની સલાહપૂર્વક ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે. ગુરૂની આજ્ઞામાં રહે છે. જમાનાને અનુસરી ધર્મના અન્યો રચીને જૈનધર્મનો ફેલાવો કરે છે. સાધુ મંડલોની (ગચ્છોની) ભિન્નતાથી પરસ્પર કલેશ કરવો નહીં; દરેક જૈનોને ધર્મોભ્યાસ કરાવવો, અવહાર અને નિશ્ચયપૂર્વક સર્વ તત્ત્વોની

(૭૯)

પ્રરૂપણા કરવી, જ્ઞાન અને ક્રિયામાં તત્પર રહેવું, પ્રતિક્રમણુ આદિ ક્રિયાઓ કરવી, અધ્યાત્મભાવથી રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ કરવી, દેવગુરૂધર્મની આરાધના કરવી, અષ્ટાંગયોગમાં પ્રવૃત્તિ વધારવી વગેરે સાધુઓનું કર્તવ્ય છે.

સાધ્વીઓનું કર્તવ્યકાર્ય.—સાધ્વીના ગુણોની યોગ્યતા મેળવી સાધ્વી થવું. જૈનધર્મતત્ત્વોનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું. અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કરી દરેક ભાષામાં ઉપદેશ આપવો. સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ માટે ઉત્તમ સદ્ગુણોનો યોગ આપવો, જૈનધર્મની ઉન્નતિ માટે આત્મભોગ આપવો. સમ્યક્ત્વપૂર્વક પચ્ચમહાવ્રત પાળવાં. જે વખત આવશ્યક ક્રિયા કરવી, ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો, ગામોગામ અને દેશોદેશ વિહાર કરવો, અસાવધ આહાર લેવો, રાત્રીભોજનત્યાગરૂપ છઠ્ઠું વ્રત અંગીકાર કરવું. સ્ત્રીવર્ગનો જમાનો ઝોળખી સુધારો કરવો. મિથ્યાત્વ કુરીવાળોનો શુભ યોગ આપીને ત્યાગ કરાવવો, ધર્મધ્યાન ધ્યાવું. ગુરૂણીની આજ્ઞા માનવી, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયપૂર્વક ધર્મનું આરાધન કરવું, જૈનધર્મના ફેલાવા માટે અનેક ઉપાયો રચવા, ઉપરીની આજ્ઞા પાળવી વગેરે સાધ્વીઓનું કર્તવ્યકાર્ય છે.

વિરતિશ્રાવકોનું કર્તવ્યકાર્ય.—વ્યવહારનયપૂર્વક જૈનતત્ત્વોની શ્રદ્ધારૂપ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરી આર વ્રત પાળવાં. અથવા આર વ્રતમાંથી પળે તેટલાં શ્રાવકોનાં વ્રત પાળવાં. ગુરૂ સમક્ષ વ્રત ઉચ્ચરવાં, પ્રજુ-પ્રતિમાની પૂજવંદના કરવી, જિનમંદિરોનું તથા દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કરવું, જે વખતની આવશ્યક ક્રિયા કરવી. સાધુઓ તથા સાધ્વીઓની ચાર પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરેથી ભક્તિ કરવી, તેઓને વંદન કરવું. નવકારસી આદિ પચ્ચર્માણુ કરવાં. સાધુ ગુરૂની પાસે ધર્મતત્ત્વનો યોગ લેવો, વિધિપૂર્વક સાધુગુરૂની પાસે જૈનગમોનું શ્રવણ કરવું. સાત ક્ષેત્રમાં ધન ખર્ચીને તેની પુષ્ટિ કરવી. ધર્મનો ફેલાવો કરવા અનેક પ્રકારની પ્રભાવના કરવી, સાધર્મીઅંધુઓને સહાય દેવી, ધર્મોર્થ તથા વ્યવહારોર્થ અનેક પ્રકારની ભાષાઓનો અભ્યાસ કરવો. ચતુર્વિધ સંઘતીર્થની ઉન્નતિ માટે તન, મન, અને ધનથી અનેક ઉપાયો યોજવા. ગ્રહોલા વ્રતોનું પાલન કરવું. સાધર્મી જૈનોને ધર્મમાં સ્થિર કરવા બનતું કરવું. જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા આત્મભોગ આપવો. વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો. જૈનપાઠશાલાઓ અને જૈન ગુરૂકુળ વગેરેમાં પરિપૂર્ણ યથાશક્તિ મદત કરવી. જૈનધર્મના ફેલાવા માટે અનેક ચતુર્વિધ સંઘોનાં મંડળો ભરાવવાં. સાધુગુરૂઓને દેશોદેશ વિહાર વગેરેમાં ઉપદેશ

(૭૯)

દેવા સંગવડ કરવી. અધ્યાત્મયોગ જ્ઞાન મેળવવું, અનેક જૂના તથા નવીન ગ્રન્થો છપાવવાની વ્યવસ્થા કરવી, સાધુ અને સાધ્વીઓની વૈયાવચ્ચ કરવી. સ્થાવર તીર્થોનું રક્ષણ કરવું. જમાનાને અનુસરી જૈનધર્મની ઉન્નતિ માટેજ ધનનો વ્યય કરવો. શ્રાવકના ગુણોને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો. ન્યાયથી ધન પેદા કરવું, બહાદૂર બનવું. ઉદ્યમમાં તત્પર રહેવું, અનેક પ્રકારની વિધાકળા સંપાદન કરવી. ગમે તે દેશના અને ગમે તે જાતના મનુષ્યોને જૈનધર્મ પાળવામાં સગવડતા કરી આપવી, નીતિ પાળવી. કુટુંબનું પોષણ કરવું, પુત્રપુત્રીઓ વગેરેને વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક કેળવણી આપવી. લોકવિરુદ્ધનો ત્યાગ કરવો. મિથ્યાત્વ શીવાળે તથા દુષ્ટ બાળકોને શીવાળેનો નાશ કરવો. પોતાના કુટુંબને જૈનધર્મમાં દૃઢ કરવું. અન્યોને સારી રીતે તત્ત્વો સમજાવી દૃઢ જૈનધર્મી બનાવવા. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસરી ચાલવું. અન્ય પ્રજા કરતાં ઉન્નતિમાં આગળ વધવું, જૈનોની ઉન્નતિ કરવા આત્મભોગ આપવો. જૈનોને ભણવા આદિ કાર્યમાં સહાય દેવી. તીર્થયાત્રા કરવી, જમાનાને ઓળખી નાતજમણુ વગેરેમાં અલ્પ ધન ખર્ચવું. ઉજમણું વગેરેની ખરી વ્યવસ્થા, જમાનાને અનુસરી કરવી વગેરે વિરતિશ્રાવકોનું કર્તવ્ય છે.

વિરતિશ્રાવિકાઓનું કર્તવ્યકાર્ય.—વ્યવહારે દેવગુરુધર્મની શ્રદ્ધાપૂર્વક સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરી બાર, વા બારત્રતમાંથી પાળી શકાય તેટલાં ગુરુની પાસે વ્રતો ઉચ્ચરવાં. સાધુઓ તથા સાધ્વીઓનું ચાર પ્રકારના આહાર, તથા વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિદાન આદિથી વૈયાવચ્ચ (ભક્તિ) કરવું, વ્યાવહારિકજ્ઞાનની (કેળવણીની) ઉચ્ચ પદવી મેળવવી. ધાર્મિક કેળવણીનો અભ્યાસ સારી રીતે સાધ્વીઓ આદિ પાસે કરવો. સાત ક્ષેત્રને પોષી તેનું રક્ષણ તથા પુષ્ટિ કરવી. પોતાની પુત્રીઓને અનેક ભાષા તથા તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરાવી તેઓની શારીરિક તથા માનસિક શક્તિ ખીલવવી. એ વખત આવશ્યક ક્રિયા કરવી, નવકારશી આદિ પ્રત્યાખ્યાન કરવાં. દેવગુરુ ધર્મની આરાધના કરવી. સ્ત્રીવર્ગઆદિની ધર્મોન્નતિમાં ભાગ લેવો, સ્ત્રીવર્ગનો સુધારો કરવા બનતું કાર્ય કરવું, યથાશક્તિ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની આરાધના કરવી, ગુરુનું ધર્મવ્યાખ્યાન સાંભળવું. સાત ક્ષેત્રમાં જમાનાને અનુસરી ધર્મ ખર્ચાને તેની રક્ષા કરવી. ધર્મનો ફેલાવો કરવા અનેક પ્રકારની પ્રભાવના કરવી, સાધર્મી યંદુઓને સહાય દેવી. ધર્મોર્થે તથા વ્યવહારોર્થે અનેક પ્રકારની ભાષાઓ દ્વારા કેળવણી લેવી. ચતુર્વિધસંઘતીર્થની ઉન્નતિમાટે તન મન અને ધનથી અનેક ઉપાયો ચોજવા, ગ્રહણુ કરેલાં વ્રતોનું પાલન કરવું,

(૯૦)

સાધર્મી જૈનોને ધર્મમાં સ્થિર રાખવા બનતું કરવું, જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવા આત્મભોગ આપવો, -પ્રાણાંતે પણ જૈનધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં, - દાડ માંસ વગેરે વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો. દેશ, કાળ, અને ક્રૂળને ઉચિત વસ્ત્ર પહેરવાં, નકામા ખર્ચ ત્યાગ કરવા. જૈન પાઠશાલાઓ, જ્ઞાનભંડારો, અને જૈન ગુરૂકૂળો વગેરેમાં તન મન અને ધનથી મદત કરવી. અને તેમાં ભાગ લેવો. જૈનધર્મના ફેલાવાના ઉપાયો યોજવામાટે ચતુર્વિધ-સંઘનાં અનેક મંડળો ભરાય તેમાં સહાયપૂર્વક ભાગ લેવો. અધ્યાત્મ યોગનું જ્ઞાન મેળવવું, જૂના તથા નૂવન ગ્રંથો લખાવવા તથા છપાવવા, અને તેમજ સ્થાવર તીર્થોનું રક્ષણ કરવું, આત્મર્થી સાધુ અને સાધ્વીઓની વૃદ્ધિમાં મદત કરવી. શ્રાવિકાના ગુણો પ્રગટાવવાનો પ્રયત્નો કરવા, ન્યાયથી આજીવિકા માટે વ્યાપાર આદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. બહાદૂર બની મહદાલપણું દૂર કરવું. કર્મ પ્રમાણે સુખ દુઃખ ભોગવતાં સમભાવ ધારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો, ધરનાં કાર્યો સર્વ જયણુપૂર્વક કરવાં જોઈએ. આજસનો નાશ કરી ઉદ્યમમાં તત્પર રહેવું, અનેક પ્રકારની વિધાકળા આદિનું જ્ઞાન મેળવવું. નીતિને હૃદયમાં ધારણ કરવી. લોક વિરુદ્ધનો ત્યાગ કરવો. મિથ્યાત્વ રીવાજો તથા દુષ્ટ આજલશાદિ રીવાજોનો નાશ કરવો. પોતાના કુટુંબને જૈનધર્મનો બોધ આપી શ્રદ્ધાળુ રાખવું, જૈનોની ઉન્નતિમાં આત્મભોગ આપવો, જૈનોને ભણાવવા વગેરે કાર્યમાં સહાય આપવી, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને વિચારી ચાલવું, વિધવા થતાં સાધ્વી થઈ મુક્તિની આરાધના વડે જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવો તથા તીર્થયાત્રા, ગુરૂયાત્રા કરવી, ઉઝમણાં વગેરેનું ખર્ચ સ્વરૂપ સમજી ગીતાર્થ ગુરૂની સલાહો લેઈ કરવાં ઇત્યાદિ વિરતિશ્રાવિકાઓનું કર્તવ્ય છે. વિશેષ જૈન શાસ્ત્રોથી અગર ગુરૂ પાસેથી સમજવું.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓનું કર્તવ્યકાર્ય.—જૈનધર્મનું જ્ઞાન થયા છતાં તથા વિરતિપણાની ઇચ્છા છતાં શ્રેણિકરાજ તથા શ્રીકૃષ્ણની પેઠે વિરતિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, તેવા શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓ વિરતિપણાના અભાવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓ કહેવાય છે. તેઓ તીર્થકર વગેરેની ભક્તિ સારી રીતે કરી શકે છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓની તન, મન અને ધનથી વૈયાવચ્ચ (ભક્તિ) કરી શકે છે. સાત ક્ષેત્રોની દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવના અનુસારે તન મન ધનથી પુષ્ટિ કરે છે. શ્રીવીતરાગ કથિત તત્ત્વોપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, દોષોને સેવતાં છતાં દોષોને દોષતરીકે સમજે છે અને ગુણોને ગુણતરીકે સમજવાની દષ્ટિ ધારે છે. દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મની ભક્તિ કરે છે.

(૮૧)

સાધુ અને સાધ્વીઓને ઉપસર્ગ પડતાં સહાય દે છે. જમાનાને અનુસરી જૈનધર્મને ફેલાવો કરવામાં ચાંપતા ઉપાયો આદરે છે. શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓને સાધુ તથા સાધ્વીપદ ધારણ કરવામાં તન મન અને ધનથી સહાય દે છે. અતુર્વિધસંઘની ઉન્નતિમાટે મળેલી શક્તિઓનો ધરાબર ઉપયોગ કરે છે. પોતાના કુટુંબ તથા જ્ઞાતિને ધર્મની શ્રદ્ધા કરાવે છે. અને તેઓને જૈનધર્મી બનાવવા સગવડ કરી આપે છે. જૈનધર્મની પ્રભાવના જે જે માર્ગોથી થાય તે તે માર્ગોને અવલંબે છે. સાંસારિક વસ્તુ કરતાં દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મમાં અધિક રાગ ધારણ કરે છે. જિનમન્દિર વગેરેની રક્ષા કરે છે. જૈનધર્મનાં મંડળોમાં ભાગ લે છે. સદ્ગુણોની સ્તુતિ કરે છે અને દુર્ગુણોને નિંદે છે. કુસાધુઓને દેખી સુસાધુઓ ઉપરથી પ્રેમનો ત્યાગ કરતો નથી. અવિરતિ કરતાં વિરતિઓને ઉચ્ચ સમજે છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયપૂર્વક નવ તત્ત્વોની જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે જિનપ્રતિમાની પૂજા ભક્તિ કરે છે. વિરતિપણાની ભાવના કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઓધ લે છે. સાત ક્ષેત્રોની પુષ્ટિ કરે છે. જૈન ગુરૂકૃણ આદિ જ્ઞાનોન્નતિના કાર્યમાં તન, મન, અને ધનની સત્તાથી મદત કરે છે. જૈનધર્મની રક્ષાને માટે અનેક પ્રકારના ઘટતા ઉપાયો યોજે છે. અન્ય પ્રજાઓ કરતાં જૈન વર્ગને પ્રથમ પોતાનો માની તેને ધર્મોર્થે યોગ્ય મદત કરે છે. જૈન ધર્મના રક્ષણમાટે આત્મભોગ આપે છે. જૈનતત્ત્વોનું ગુરૂગમપૂર્વક સારીરીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. સાધર્મી અંધુઓને ધર્મ કરતાં નડતાં વિદ્યોનો નાશ કરે છે. જૈનધર્મ અને જૈનોને મહારા સમજે છે. સામાન્ય આબતોમાં ધર્મસંબંધી કલેશ પરિહરે છે. જમાનાને અનુસરી જૈનધર્મના ફેલાવા માટે યોજનાઓ શોધી કહાડી ગુરૂની સલાહ લેઈ યોજનાઓને અમલમાં મૂકે છે. અનેક દેશની ભાષાઓનો અભ્યાસ કરી આગળ વધે છે અને ન્યાયપૂર્વક વ્યાપારવૃત્તિ ચલાવે છે. અન્યધર્મીઓનો સમાગમ થતાં ધર્મથી ભ્રષ્ટ ન થતાં ઉલટા તેઓને ઓધ આપી જૈનો તરીકે બનાવે છે વગેરે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિઓનાં કર્તવ્ય છે.

આચાર્ય અને ણાધ્યાયઆદિનું કર્તવ્ય કાર્ય—ષટ્દર્શનનાં તત્ત્વોની માન્યતાનો પૂર્ણપણે અભ્યાસ કરવો, આચાર્ય પદવી યોગ્ય ગુણોને ધારણ કરવા, સંસ્કૃત, માગધી, પ્રાકૃત, ગુર્જર, મરાઠી, આદિ અનેક પ્રકારની ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવવું, અન્ય ધર્મો તથા જૈનધર્મના આચારોનો મુકાબલો કરી સત્યતા બતાવવી, દુનિયામાં ચાલતા દરેક ધર્મોનો ફેલાવો તથા હાનિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવને અનુસરી કેવીરીતે થઈ તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરી અનુભવ લેવો, હઠયોગ અને મંત્રયોગ, રાજયોગ વગેરે યોગતત્ત્વોનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરવો, સૂરિમંત્ર, વર્ધમાન

(૮૨)

વિદ્યા વગેરેનું આરાધન કરી શક્તિયો મેળવવી. જૂનો જમાનો અને નવા જમાનાના આચારો તથા વિચારોનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરી અનુભવ જ્ઞાન મેળવવું. દરેક દેશના લોકોના રીતરીવાજ કેવા સંયોગોમાં અંધાયા છે અને તે ધર્મને અનુસરીને અંધાયા છે કે નહીં તેનો અનુભવ મેળવવો, સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને અને શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓને ધર્મભાગમાં દંડ કરવાના ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવવું, જૈનધર્મની પ્રભાવતાના ઉપાયોનું જ્ઞાન મેળવી તેને અમલમાં મૂકવાનો અનુભવ મેળવવો, જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રને વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી આરાધવા તત્પર રહેવું અન્ય ધર્મના આચારોની ધર્મસંબંધી ચળવળને સદાકાળ જાણુતા રહેવું, અન્ય ધર્મના આચારો ધર્મ ફેલાવવા કયા કયા ઉપાયો રચે છે તેને પૂર્ણરીતે જાણુતા રહેવું. જમાનાને અનુસરી ધર્મસંબંધી સુધારા વધારા કરવાનું જ્ઞાન મેળવવું. જમાનાને અનુસરી લોકોને યોગ્ય આપવાની રૂઢિઓનું જ્ઞાન મેળવવું. અન્ય લોકોને જૈનધર્મી બનાવવાના ઉપાયોનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જ્ઞાન મેળવવું. જૈનધર્મથી પરાડ્-મુખ થનારાઓને, ધર્મના ઉપાયોથી ધર્મમાં સ્થિર કરવા. સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવને અનુસરી ઉપદેશ દેવાની શૈલી સમજાવવી. અનેકરીત્યા ચતુર્વિધ સંઘની ઉન્નતિ માટે અનેક પ્રકારના ઉપાયોના વિચારો કરવા, સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને સૂત્ર સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરાવવો, જૈનગુરૂ-કૂળો, જૈનપાઠશાલાઓ સ્થપાવવા સંબંધી યોગ્યરીતે સાત ક્ષેત્રની પુષ્ટિને ઉપદેશ દેવો. વિક્ષાન સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને યોગ્યતા પ્રમાણે યોગ્ય પદવીઓ આપવી. જૈનધર્મની ઉન્નતિ માટે પૂર્ણ ઉત્સાહથી ઉદ્યમ કરવો, જમાનાને અનુસરી સૂત્રોનાં રહસ્યો સમજાય તેવા ગ્રન્થો રચવા તથા રચાવવા. સાધુઓ વગેરેને સૂત્ર, સિદ્ધાન્તોનાં રહસ્યો સારી રીતે સમજાવવાં. સૂત્ર તથા અર્થનું ઉપાધ્યાયે તથા આચાર્યે અનુક્રમે દાન દેવું, અન્ય સાધુમંડલોની (અન્યગચ્છોની) સાથે ઉદીરણુ કરી કલેશ ન કરવો. અન્ય સાધુ મંડલો (ગચ્છો) ના આચાર આદિ માન્યતાસંબંધી ખંડનમંડનમાં ન પડવું. સર્વ સાધુ મંડલો સાથે પરસ્પર સંપીને રહેવું. સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ અહમચાર્યાદિ સારી રીતે રક્ષણ કરે તેવો ઉપદેશ દેવો. પંચમહાવ્રત તથા પંચાચારનું પાલન કરવું, સર્વ દેશોના લોકોમાં જૈન તત્ત્વોનો પ્રચાર કરવો. ચતુર્વિધ સંઘ ભેગો કરી ધર્મની ઉન્નતિના હેતુઓ ઘડવા. દરેક આબતમાં ગંભીર મન રાખવું, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ધ્યાન, સમાધિમાં રમણુતા કરવી. જૈનવિક્ષાનોને ઉત્તેજન આપવું. દરેક આબતમાં વિવેકદૃષ્ટિથી વિચાર કરવો, યથાશક્તિ ગામોગામ દેશોદેશ વિહાર કરવા. જૈનધર્મનાં પ્રાચીન પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવા

(૮૩)

ઉપદેશ દેવો, જૈનતત્ત્વોનું સારીરીતે સહેલાઈથી આળજીવોને જ્ઞાન થાય એવાં પુસ્તકો રચવાં, જૈનધર્મનો ઉપદેશ દેતા એવા સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને સહાય કરવી, ગુણી પુરુષોના ગુણો ગ્રહણ કરવા, પાંચ સન્નિભિતિ તથા ત્રણ ગુમ્ફિઓને ધારણ કરવી, જૈનોમાં મિથ્યાત્વના રીવાજો, તથા નકામા ખર્ચો તથા બાલકાદિ દુષ્ટ રીવાજોનો પ્રચાર થતો જે જે ઉપાયોથી અટકે તે તે ઉપાયો હાથમાં લેવા. તીર્થની ઉન્નતિ આદિમાં લક્ષ્ય આપવું. પ્રભુ પ્રતિમાની શ્રદ્ધા કરાવવી. સર્વ સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને ચારિત્ર પાળવામાં સહાય આપવી. ઇત્યાદિ આચાર્ય ઉપાધ્યાય પ્રવર્તક આદિ પદવીધારકોનાં કર્તવ્યો છે. વિશેષ માટે સિદ્ધાન્તોનું શ્રવણ કરવું તથા ગીતાર્થ ગુરુઓને પૂછવું.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મની શ્રદ્ધાવાળા તથા તેને પાળનારા જૈનો વિના અન્ય ધર્મવાળાઓ મિથ્યાત્વી ગણાય છે ત્યારે તેઓનું ભલું જૈનધર્મથી શી રીતે થઈ શકે? તેમજ આખી દુનિયાને જૈનધર્મથી શો ફાયદો થઈ શકે?

ઉત્તર—જૈનધર્મથી જૈનોનું ભલું થાય છે તેમજ અન્ય ધર્મવાળાઓને પણ જૈનધર્મના વિચારો ગ્રહણ કરવાથી ફાયદો થઈ શકે છે, જૈનધર્મ અમુક જ્ઞાતિ વા અમુક વર્ણનો ધર્મ નથી, આખી દુનિયાને માટે જૈનધર્મનાં આરણ્ય પૂલાં છે. સાપેક્ષાપૂર્વક તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજી યથાશક્તિ સદ્ગુણોને લેવા અને દુર્ગુણોને ત્યજવા એ જૈનધર્મનો સાર છે, તેનો હક્ક સર્વને છે. જૈનધર્મમાં વર્ણભતિનો ભેદભાવ નથી, ગમે તે વર્ણ વાં ભતિવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જૈનધર્મને પાળી શકે છે, જૈનધર્મથી સર્વ જીવોપર ભાતુભાવ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ગમે તે દેશોના મનુષ્યોનું તથા પશુ પંખીઓનું પણ જૈનધર્મવડે ભલું કરી શકાય છે. દુર્વ્યસનોનો ત્યાગ થાય છે, જગતમાં સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરે છે. જૈનધર્મથી મનુષ્યોના આત્માઓની શક્તિયો વધે છે. જેઓ જૈનો નથી તેઓના ઉપર દયાભાવ મૈત્રીભાવ વગેરે રાખી શકાય છે. જૈનધર્મથી મલીન વિચારોનો નાશ થાય છે, ગમે તે વર્ણ (જ્ઞાતિવાળા) ગમે તે ધંધો કરતાં છતાં પણ જે જૈનતત્ત્વોને સમજી સત્ય દેવ ગુરુની શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે તે તે આત્માના સદ્ગુણોની ઉન્નતિના ક્રમમાં જોડાય છે, સાત નયોની સાપેક્ષાવાળો, કેવલજ્ઞાની મહાવીર કથિત જૈનધર્મ અમુક અમુક નયની અપેક્ષાએ, આખી દુનિયાને આત્મિક સદ્ગુણોની ઉન્નતિમાં સાધનભૂત ઉપયોગી થાય છે. નયોની સાપેક્ષાવિના દરેક તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજવું નથી. જે લોકો નયોની સાપેક્ષાવિના પદાર્થોનું એકાંતનયે સ્વરૂપ માની વસ્તુનું સમ્યક્ સ્વરૂપ જાણી શકતા નથી તેઓની વિપરીત દૃષ્ટિ હોવાથી તે મિથ્યાત્વદૃષ્ટિ-

(૮૪)

વાળા ગણાય છે તોપણ તેઓ સાત નયોની સાપેક્ષાપૂર્વક જે નવતત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજી તેની શ્રદ્ધા ધારણ કરે છે તો તે સમ્યગ્દષ્ટિવાળા (જૈનો) થઈ શકે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ઉત્તમ ચારિત્ર આદિ ગુણોથી જૈન થવાય છે પણ જાતિ વા કૂળમાં જન્મ લેવામાત્રથી કંઈ જૈન થઈ શકાતું નથી. ઉત્તમ સદ્ગુણો લેવા અને દુર્ગુણોને ત્યજવા ઇત્યાદિ સિદ્ધાંતવાળો જૈનધર્મ આખી દુનિયાના મનુષ્યોની ઉત્તતિ કરી શકે એમાં જરામાત્ર શંકા નથી, આર્ય દેશોમાં, અનાર્ય દેશોમાં, જન્મેલા સર્વે મનુષ્યો સદ્ગુણોથી જૈનધર્મ પાળી મુક્તિ મેળવી શકે છે એમ શ્રીતીર્થંકરોની આજ્ઞા છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે જૈનધર્મ આવો ઉત્તમ ધર્મ છે ત્યારે જૈનો તરીકે કહેવાતા મનુષ્યોમાં કેમ દુર્ગુણો દેખાય છે? અને તેઓ કેમ ખરાખર પોતાની ઉત્તતિ કરી શકતા નથી, રાગદ્વેષ જીતે તે જિન અને રાગદ્વેષ જીતનારના અનુયાયી જૈનો કહેવાય છે ત્યારે તેમાં કેમ કલેશ વગેરે દેખવામાં આવે છે?

ઉત્તર—જૈનધર્મની ઉત્તમતાનું પરિપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. જૈનધર્મમાં કહેલા સદ્ગુણોને જે જે અંશે ધારણ કરી શકાય છે, તે તે અંશે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. કર્મનાં આવરણોને જે જે અંશે ખસેડવામાં આવે છે તે તે અંશે આત્માના સદ્ગુણો, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ પ્રગટે છે, જે જે અંશે, જૈનધર્મ પાળવામાં આવે છે તે તે અંશે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે, જૈનધર્મ પાળતાં પાળતાં દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે; કંઈ એકદમ દુર્ગુણોનો નાશ થઈ શકતો નથી. જેઓએ જૈનતત્ત્વનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓએ જ્ઞાનપૂર્વક તેમજ શ્રદ્ધાપૂર્વક જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો હોવાથી તેવા દુર્ગુણોને હટાવી સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરે છે. જૈનતત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક જેઓ જૈનો બન્યા છે તેઓનો આત્મા પ્રતિદિન ઉચ્ચ બનતો જાય છે—દયા, દાઝ માંસ વગેરેનો ત્યાગ વગેરે સદ્ગુણો જૈનોમાં વિશેષતઃ દેખાય છે. કૂળમાં ઉત્પન્ન થવામાત્રથી જેઓ જૈનો કહેવાય છે, અને જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધારહિત છે, તેઓમાં કેટલેક અંશે સદ્ગુણો કરતાં દુર્ગુણો વિશેષ હોય એમ બની શકે તો પણ તે દયા પાળવી, દાઝ માંસાદિ અબલ્ક્ય પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો વગેરે ગુણોને તો કૂળમાં જન્મમાત્રથી ધારણ કરે છે, તેવું અન્ય ધર્મવાળા માંસાહારી મનુષ્યોમાં દેખાતું નથી, જેમ જેમ જ્ઞાનનો જમાનો વધતો જાય છે તેમ તેમ જૈનોમાં સદ્ગુણો વધતા જાય છે. જૈનોના સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ સર્વ ધર્મના સાધુઓ કરતાં ધર્મના આચાર વિચાર વગેરેમાં વિશેષ સદ્ગુણોને ધારે છે, એમ નિશ્ચય છે. અન્યધર્મવાળાઓ કરતાં જૈનોમાં સમ્યગ્જ્ઞાન

(૮૫)

દર્શન ચારિત્રાદિ વિશેષ સદ્ગુણો દેખાય છે. તે પરિપૂર્ણ અનુભવીઓ જાણી શકે છે. જૈનો યથાશક્તિ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે અને અન્ય ધર્મવાળાઓની પણ દયા આદિના યોગથી ઉન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સંપૂર્ણ રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરનાર જિનના અનુયાયી જૈનો તેમના પગલે ચાલી પ્રતિદિન સદ્ગુણો લેવા અને દુર્ગુણો હટાવવા શ્રીદેવ, ગુરૂ, અને ધર્મતું જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સંસેવન કરે છે, એક ભવમાં કંઈ સર્વ સદ્ગુણો મળી શકતા નથી પણ યથાશક્તિ સતત અભ્યાસ કરવાથી ભવાંતરે સંપૂર્ણ જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોને ખીલવી શકાય છે. ખરા એવા જૈન ધર્મતું આરાધન કરનારા જૈનો અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જૈનધર્મની શ્રદ્ધા કર્યાવિના ગુણુસ્થાનકોની શ્રેણિ પ્રાપ્ત થતી નથી. જૈનપ્રજા સરકારના રાજ્યમાં શાન્ત અને વફાદાર ગણાય છે તેનું કારણ જૈનધર્મની આરાધના છે. જૈનોમાં કેટલાક અંશે કલેશ વગેરે દેખવામાં આવે છે પણ જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો ફેલાવો જેમ જેમ વધતો જશે તેમ તેમ તેઓ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી ખરા જૈનો બનશે. અને તે ખરેખર જિનના ખરા અનુયાયીઓ તરીકે ગણાશે. અને તેમનામાંથી નિન્દાદિ દુર્ગુણો ટળતા જશે. જેટલા જેટલા જૈનોમાં સદ્ગુણો વધે છે તેટલી તેટલી તે તે અંશે જૈનધર્મની આરાધના જાણવી. દુર્ગુણો તો અનાદિકાળના છે, કંઈ જૈન થવાથી તે નવા પ્રગટતા નથી, તેથી તેમાં જૈનધર્મની મહત્તા ઘટતી નથી. ઉલટું જૈનધર્મ આદર્યાથી દુર્ગુણો ક્ષીણ થતા જાય છે, અને સદ્ગુણો ખીલતા જાય છે, તેથી જૈનધર્મની મહત્તાનો વિશેષ ખ્યાલ દૃષ્ટિમાં આવે છે, ખરા સર્વજ્ઞ કથિત તત્ત્વોથી જૈનધર્મની મહત્તા છે. જલનું સરોવર પૂર્ણ ભર્યું હોય છે તેમાંથી પ્રાણિયો પોતાની શક્તિપ્રમાણે જલપાન કરે છે, તેમ જૈનધર્મરૂપ અમૃત સમુદ્રમાંથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મનુષ્યો ધર્મામૃતને ગ્રહણ કરે છે. જે મનુષ્યો પૂર્ણભાવથી જૈનધર્મતું સેવન કરે છે તે મુક્તિપદ પામે છે તેજ જૈન ધર્મની મહત્તા છે.

પ્રશ્ન—સાધુનાં પંચમહાવ્રત કયાં ?

ઉત્તર—ઝહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ અને છઠું રાત્રી-લોજન વિરમણવ્રત (અત્ર સંક્ષેપથી વ્રતો ઉત્સર્ગ તથા અપવાદમાર્ગથી જાણવાં.)

પ્રશ્ન—શ્રાવકનાં ચારવ્રત કયાં ? તે નામમાત્રથી જાણાવશો ?

ઉત્તર—૧ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત—૨ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણવ્રત. ૩ સ્થૂલસ્તેયવિરમણવ્રત. ૪ સ્વદારાસંતોષ; પરસ્ત્રીત્યાગ.

(૮૬)

૫ સ્થૂલપરિગ્રહ પરિભાણુનિયમ. ૬ દિગ્વિરમણુવ્રત. ૭ ભોગોપભોગ વિરમણુવ્રત. ૮ અનર્થદંડવિરમણુવ્રત. ૯ સામાયિકવ્રત. ૧૦ દેશાવગા-શિકવ્રત. ૧૧ પૌષઘોપવાસવ્રત. ૧૨ અતિથિસંવિભાગવ્રત—

પ્રશ્ન—પડાવશ્યકનો સંક્ષિપ્ત શબ્દાર્થ શો છે ?

ઉત્તર—૧ સામાયક—કોઈપણ પદાર્થઉપર રાગ વા દ્વેષ કર્યાવિના સમભાવ રાખવો. ૨ ચતુર્વિંશતિસ્ત્રવ-ચોવીશ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવી. ૩ વન્દન-ગુરુને વિધિપૂર્વક વન્દન કરવું. ૪ પ્રતિક્રમણ-વ્રતોમાં લાગેલા દોષોને આલોચી પુનઃ નહિ કરવાની ભાવના ભાવવી. ૫ પ્રત્યાખ્યાન—પ્રત્યાખ્યાન કરવું—દીવસમાં નમુસ્કાર સહિત ઉપવાસઆદિ. રાત્રીસં-અંધી દુવિહારાદિ. ૬ કાચોત્સર્ગ—કાચાપર થતા મમત્વ ભાવનો ત્યાગ. (વિશેષ સ્વરૂપ આવશ્યક સિદ્ધાન્તો તથા ગુરુગમથી સમજવું.) દરેક વિરતિધર જૈનોને મુખ્યતાએ આ છ આવશ્યક ક્રિયાઓ પ્રાતઃકાલ અને સૂર્યાસ્ત સંધ્યાએ કરવાની છે. એ વખતનાં આ છ આવશ્યકો જ્ઞાનપૂર્વક કરવાથી સદુણોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

પ્રશ્ન—શ્રાવક એટલે શું ?

ઉત્તર—જે જૈનતત્ત્વોની શ્રદ્ધા ધારણુ કરીને વિવેક અને ક્રિયાની સન્મુખ ગૃહવાસમાં રહીને યથાશક્તિ થાય છે તેને શ્રાવક કહે છે. અથવા જૈનતત્ત્વની શ્રદ્ધા ધારણુ કરી અથવા તે શ્રદ્ધા અને વ્રત એ બેને ધારણુ કરીને ગુરુના તત્ત્વઉપદેશને સાંભળે છે તેને શ્રાવક કહે છે.

પ્રશ્ન—સાધુ એટલે શું ?

ઉત્તર—ગુરુનીપાસે વ્યવહારનયથી સમ્યક્ત્વપૂર્વક પંચમહાવ્રતને ઉચ્ચરીને અને રજેહરણુ, મુખવસ્ત્રિકા આદિ ધર્મોપકરણુ છે તેને ધારી જિનાજ્ઞાપૂર્વક જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને જે સાધે છે તેને સાધુ કહે છે.

પ્રશ્ન—સાધુવર્ગ અને શ્રાવકવર્ગમાં ગુરુ કોણુ અને ભક્ત ઉપા-સક સેવક કોણુ ?

ઉત્તર—ગુરુતરીકે સાધુવર્ગ જિનાજ્ઞાપૂર્વક ગણાય છે. અને શ્રાવક-વર્ગ સેવક, ભક્ત, ઉપાસક, શ્રાદ્ધતરીકે ગણાય છે. રજેહરણુ મુખવસ્ત્રિકાદિ વેષવિના વ્યવહારે સાધુપણું વા ગુરુપણું ગણાતું નથી. સૂત્રોમાં શ્રાવ-કને શ્રમણોપાસક કહ્યો છે. સાધુની ઉપાસના કરનાર શ્રાવક છે, સાધુ શ્રમણુ, મુનિ, સંયત, ભિક્ષુ, માહણુ, યતિ, સર્વ વિરતિધર, વગેરે સાધુ-ઓનાં નામ જાણવાં.

પ્રશ્ન—ચાર પ્રકારનો સંઘ (તીર્થ) ક્યાં કારણુથી ભેગો થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જૈનશાસનની ઉન્નતિ આદિમાટે ચાર પ્રકારનો સંઘ ભેગો થઈ શકે છે.

(૮૭)

પ્રશ્ન—ચાર પ્રકારના સંઘમાં મુખ્ય કોણુ ગણાય અને ન્યારે ચતુર્વિધ સંઘ ભેગો થાય ત્યારે કોણુ પ્રમુખ-મુખ્ય અધિપતિ-તરીકે ગણાય ?

ઉત્તર—સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચાર પ્રકારના સમુદાયમાં પ્રથમ નંબરે સાધુવર્ગ મુખ્ય ગણાય છે, બીજા નંબરે સાધ્વીવર્ગ, ત્રીજા નંબરે શ્રાવકવર્ગ અને ચોથા નંબરે શ્રાવિકાવર્ગ ગણાય છે, સાધુઓમાં પણ સૂરિ (આચાર્ય) મુખ્ય ગણાય છે. તેથી ઉતરતા દર-જાના ઉપાધ્યાય આદિ પદવી ધરે જાણવા. ન્યારે ચાર પ્રકારનાં સંઘનો સમુદાય ભેગો થાય છે ત્યારે આચાર્ય (સૂરિભગવાન)ને પાટ ઉપર વિરાજીત કરવામાં આવે છે. ઉપાધ્યાય વગેરે પાસે બેસે છે. સાધુવર્ગ પાસે પાટ ઉપર બેસે છે. સાધ્વીવર્ગ એક બાજુ બેસે છે. શ્રાવક સંઘ આચાર્યની સન્મુખ નીચે બેસે છે. તતઃપશ્ચાત્ શ્રાવકની પાસે નજીકમાં એક તરફ શ્રાવિકાસંઘ બેસે છે. ચારે સંઘ પરસ્પર એક બીજાની સમ્મતિ લેઈ આચાર્યની સન્મુખ ધર્મવૃદ્ધિના ઉપાયોમાટે ઠરાવ કરવામાં આવે છે. અન્યપણુ ચતુર્વિધ સંઘ, યોગ્ય ધાર્મિક કૃત્યોના નિર્ણયોપર શાસ્ત્રાધારે ચર્ચા ચલાવી ચતુર્વિધ સંઘની સમ્મતિ લેઈ, ધર્મવૃદ્ધિના ઉપાયોના ઠરાવો કરવામાં આવે છે. ચતુર્વિધ સંઘના સમુદાયને પરિષત્ સમા, મહાસમા, જૈન શ્વેતાંબર સંઘ વગેરે નામોથી ઓળખવામાં આવે છે, આચાર્યોના ઉપર કહેલાં કાર્યો કરવાની શક્તિ જેનામાં હોય, તેને સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ રૂપ ચતુર્વિધ સંઘ મળી આચાર્ય પદવી, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવને અનુસરી શાસ્ત્રાધારે આપે છે. શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ દ્વિવિધસંઘ પોતાના ગૃહસંસારનાં આર્થિકકાર્યો તથા પોતાને યોગ્ય એવાં વ્યાવહારિક ધાર્મિક કાર્યોમાટે શ્રાવકસંઘની પરિષત્ (કોન્ફરન્સ) તરીકે ભરે છે. અને તેમાં શ્રાવકવર્ગ યોગ્ય કેટલીક ધાર્મિક કૃત્યોની બાબતમાં શાસ્ત્રાધારે સાધુવર્ગની સમ્મતિ લેઈ શકે છે. આ પ્રમાણે ચતુર્વિધસંઘ પોતાના ધર્મની ઉન્નતિમાટે પ્રાપ્ત થએલી શક્તિયોનો ઉપયોગ કરી જૈનધર્મનો પ્રતિદિન ફેલાવો કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

પ્રશ્ન—સાધુ વર્ગની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર—અનેક પ્રકારની ભાષાતું જ્ઞાન લેઈ અનેક ધર્મવાળાઓનાં શાસ્ત્રો વાંચી તથા અનુભવી તેમજ જૈનધર્મનો સારી રીતે અભ્યાસ કરી સાધુ અને સાધ્વી થવાને યોગ્ય એવા સદ્ગુણો મેળવી શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ જે સાધુ અને સાધ્વી તરીકે થાય તો તેઓ અદ્વપવર્ષમાં સાધુવર્ગની ઉન્નતિ કરી શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણોની ખીલેલી શક્તિ પ્રમાણે સાધુ વર્ગની ઉન્નતિનો તરતમયોગ શાસ્ત્રાનુસારે સમજવો.

(૯૯)

પ્રશ્ન—શ્રાવક અને શ્રાવિકા વર્ગની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર—જૈનશાસ્ત્રોનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે. જૈનધર્મની અત્યંત શ્રદ્ધા ધારણ કરી શ્રાવકના સદ્ગુણોને મેળવે, પ્રમાણિકપણે તે ન્યાયથી વ્યાપાર આદિ કરવા વ્યાવહારિક વિદ્યાઓનું જમાનાને અનુસરી જ્ઞાન કરે, કાથિક, વાચિક અને માનસિક શક્તિયોને ખીલવે, પરસ્પર એક ખીલને મારા બંધુ, એન સમજી સહાય કરે તો અલ્પકાળમાં શ્રાવક વર્ગની ઉન્નતિ થઈ શકે. એમ જૈન શ્રાવક વર્ગ તરફથી કોન્કરન્સ વગેરેમાં પણ વારંવાર કહેવામાં આવે છે. શારીરિક ઉન્નતિનાં શાસ્ત્રો કહે છે કે, ગૃહસ્થે શારીરિક બળ વધે એવી નિયમ પ્રમાણે કસરત કરવી. જે વર્ગ બાળલગ્નાદિ દુષ્ટ રીવાજને જલાંજલિ આપે છે તે મનુષ્યવર્ગ શારીરિક બળના લીધે અન્ય શક્તિયોને પણ સત્વર ખીલવી અન્ય દેશો કરતાં આગળ વધે છે. તેમજ અન્ય ઘણી શક્તિયો પ્રાપ્ત કરે છે એમ શારીરિક બળવર્ધક અનુભવીઓ તથા વૈદિક શાસ્ત્રો પણ જણાવે છે. ગૃહસ્થાવાસ યોગ્ય એવું બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી જે કામની વાસનાઓને જીતે છે તે વર્ગ પણ સર્વ વર્ગોમાં આગળ વધે છે, ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જાપાન, વગેરે દેશના મનુષ્યોના દાખલા મોજુદ છે. શ્રીમહાવીર સ્વામીના પિતા શ્રીસિદ્ધાર્થ રાજ દરરોજ કસરત ઘણા પ્રકારની કરતા હતા અને પ્રભુપ્રતિમાની પૂજા કરતા હતા. કલ્પસૂત્રમાં તેઓ શ્રાવક તરીકે જે જે કાર્ય કરતા હતા તે જણાવ્યું છે. શ્રાવકવર્ગી ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગનું સેવન કરે છે, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયથી શ્રાવક ધર્મનું યોગ્યતા પ્રમાણે આરાધન કરે છે. જૈન ગુરૂકુલો, જૈન ઓડીંગો, વગેરે સ્થાપી શ્રાવક પુત્રો તથા શ્રાવક પુત્રીઓને ધાર્મિક કેળવણી તથા વ્યાવહારિક કેળવણીમાં સહાય આપવાથી ગૃહસ્થ જૈનવર્ગની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. જિનમન્દિર વગેરેથી જૈનધર્મની સમ્યક્ ઉન્નતિ થાય છે. અન્ય ધર્મવાળા આર્યસમાજીઓ, ખ્રીસ્તિયો વગેરે પોતાની ઉન્નતિના ઉપાયોમાં આત્મભોગ આપી યાહોમ કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે, અસલના વતની જૈનો પણ હવે યાહોમ કરી સંપ વધારી સ્વાર્થલુપ્તિ ત્યાગી યાહોમ કરી પ્રવૃત્તિ કરશે તો જૈનવર્ગની ઉન્નતિ કરી શકશે એમાં શું આશ્ચર્ય! અન્ય કોમોમાં ઘણાં મનુષ્યો ગુરૂકૂળો વગેરેમાં પેટપૂરતો જ પગાર લેઈ, હબરો રૂપૈયા પગારના માસિક મળતા હોય તેનો ત્યાગ કરી પોતાની કોમના ઉદયને માટે આત્મભોગ આપે છે. તેવા પરમાર્થી મનુષ્યોના ઘણા દાખલા પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જૈન કોમમાં હજી એવા યાહોમ કરી આત્મભોગ આપી ધર્મનાં કાર્ય કરનારા ગૃહસ્થ જૈનો ગુરૂકૂળો વગેરેને અલાવનાર

(૮૯)

તરીકે જોવામાં આવતા નથી. આશા છે કે શાસન દેવોની સહાયથી એવા ગૃહસ્થ જૈનો તૈયાર થશે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મના ફેલાવામાટે તેમજ આત્માના સહયુજોની ઉન્નતિમાટે સર્વથા સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી આત્મભોગ આપનારો વર્ગ શું દેખવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—હા, એવો વર્ગ દેખવામાં આવે છે અને તે સાધુઓ તથા સાધ્વીઓનો સમુદાય છે. જૈનધર્મનો ઉપદેશ આપી લાખો મનુષ્યોને તે ધર્મમાં દટ કરે છે. ક્યન અને કામિની વગેરે ગૃહ સંસારના વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી તે વર્ગ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રવડે પરમાત્મપદ મેળવવા ઉદ્યમ કરે છે. જૈનધર્મનાં તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપી અનેક પાપી જીવોનાં પાપ ઘોઈ નાંખી તેઓને પવિત્ર બનાવે છે, જૈનધર્મની ઉન્નતિમાટે તે વર્ગ આત્મભોગ આપ્યો છે, પૂર્વકાળમાં ઘણા રાજાઓને પ્રતિબોધીને જૈનો બનાવ્યાના દાખલા સંપ્રતિ, કુમારપાળ, વગેરે ઘણા મોજુદ છે, યોગસમાધિ, સૂરિમંત્ર વગેરેથી અનેક ચમત્કારો બતાવી સાધુઓએ જૈનધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો. હાલ પણ સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ પોતાનાથી બનતું કરે છે, આશા છે કે હાલના સાધુઓ તથા સાધ્વીઓએ પોતાના પૂર્વાચાર્યોના પગલે ચાલી અપ્રમાદી રહી આત્મિક શક્તિયો પ્રાપ્ત કરી, જૈનધર્મોન્નતિ કરવા તદ્દયાર થવું જોઈએ, અધ્યાત્મયોગ, ક્રિયાયોગ, વગેરેમાં ઉંડા ઉતરવું જોઈએ. સંકુચિત દૃષ્ટિના ત્યાગ કરી સર્વ જૈનોનું ભલું કરવા વિશાલ દષ્ટિ ધારણ કરવી જોઈએ. સ્ત્રીવર્ગની ધાર્મિક જ્ઞાનશક્તિ ખીલવવા માટે સાધ્વીઓએ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. સાધુઓનું એક મોટું ગુરૂકૂળ સાનુકૂળતાવાળા ક્ષેત્રમાં સ્થપાયું હોય, ત્યાં અમુક પ્રમાણિક વિશાલ દષ્ટિવાળા વિદ્વાન સાધુઓના હાથે ગમે તે ગચ્છના સાધુઓને ગચ્છના ભેદોવિનાની ધાર્મિક કેળવણી આપવામાં આવે અને ત્યાં નવીન સાધુ શિષ્યો જે જે અભ્યાસી હોય તે અમુક વર્ષસુધી અમુક યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી રહી અભ્યાસ કરે, એમ સાષ્ટ ગુરૂકૂલ અને સાધ્વી ગુરૂકૂલ દ્વારા ધાર્મિક જ્ઞાનની કેળવણીનો અભ્યાસ વધવાથી સાધુઓ અને સાધ્વીઓમાં ઉપદેશ દેવાના નવીન જીવંતનું સજીવન બળ પ્રાપ્ત થવાનું; અને તેથી જૈનધર્મનો દેશોદેશ ફેલાવો થવાનો. ગમે તે રૂપાંતરે પણ આનું ઉત્તમ કાર્ય કરવું જોઈએ. જૈન સાધુઓ એક વખત ઉન્નતિના શિખરપર હતા તે પરથી પ્રાયઃ અજ્ઞાન, ક્લેશ વગેરેથી પડતા પડતા ઘણા નીચે આવ્યા છે. હવે જો પાછા ચઢવાના ઉપાયો લેઈએ, તો દેશકાળ યોગ્ય ઉન્નતિક્રમના શિખરને પ્રાપ્ત કરી

(૯૦)

શકીએ. ઉદ્યમથી સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે, ઉદ્યમથી દુર્લભમાં દુર્લભ સુક્તિપદ મેળવી શકાય, છે તો તેનાથી લઘુ એવાં અન્ય ધર્મકાર્યોની કેમ સિદ્ધિ કરી શકાય નહીં? અલભ્ય કરી શકાય, સાધુઓએ જમાનાને અનુસરી જિનાગમોના અનુસારે યોગ્ય આપવો જોઈએ. શ્રાવક વગેરેએ સાધુ વર્ગના ઉપદેશ પ્રમાણે યથાશક્તિ કાર્ય કરવું જોઈએ. એ રીતે સાધુવર્ગની ઉન્નતિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના અનુસારે ઉપાયો હાથમાં લેવાય તો સત્વર ઉન્નતિ થઈ શકે.

પ્રશ્ન—એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે—જે જૈનો અધ્યાત્મી બની જાય છે તે ધર્મની ઉન્નતિના ઉપાયોમાં ભાગ લેતા નથી. તેઓ ધર્મની વૃદ્ધિના ઉપાયોમાં ઉદાસ તથા નિર્મલ દેખાય છે અને ધર્મના આચારોમાં પણ શિથિલપણું ધરાવે છે એ શું વાત ખરી છે?

ઉત્તર—નયોની અપેક્ષાપૂર્વક સત્ય અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારાઓને માટે તેવું દેખવામાં આવતું નથી તેમજ તેવા પ્રકારના ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો હોઈ શકે જ નહીં. ખરા અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો હૃદયમાં નિશ્ચયદષ્ટિ ધારણ કરી વ્યવહારથી ધર્મનાં કાર્યો કરે છે; ઉપદેશરૂપ ધર્મની ક્રિયાઓ કરે છે. પ્રભુપૂજા, ગુરુવન્દન, પડાવસ્થક કૃત્ય વગેરેમાં યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરે છે. આત્માનું સ્વરૂપ જાણી અન્યોને પણ જૈનધર્મી બનાવે છે, અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આત્માની શક્તિયો જે જે ઉપાયોથી ખીલે તેવા યોગના ઉપાયરૂપ આચારોને ભક્તિ પ્રીતિપૂર્વક સેવે છે. સર્વ ધર્મકાર્યમાં ઉત્સાહથી વિવેકપૂર્વક ભાગ લે છે. એકાંતે શુષ્ક અધ્યાત્મને ધારણ કરવું નહીં. અધ્યાત્મજ્ઞાનની સાથે પોતાનાથી બની શકે તે તે ધર્મક્રિયાઓને સાધુશ્રાવકના અધિકાર પ્રમાણે કરવી જોઈએ. એકાન્તવાદ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય નથી.

પ્રશ્ન—એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, જે જૈનો ક્રિયાવાદી બની જાય છે તે એકાન્તે ક્રિયાને માને છે અને સમન્વ્યાવિના પણ ગાડરીયા પ્રવાહુની પેઠે જ્ઞાનશૂન્યપૈણાએ ક્રિયાઓ કરે છે, અનેક ગમ્મળની ક્રિયાઓના ભેદે લડે છે, ગમ્મળના ભેદે ધર્મની જુદી જુદી ક્રિયા કરનારાઓ પરસ્પર એક બીજાથી વિરુદ્ધ પડીને અન્યને ઉત્સૂત્રવાદી, વગેરે કહે છે, અને સંકુચિત દષ્ટિ ધારણ કરે છે, સામાન્ય ક્રિયાના ભેદના લીધે તકરારો કરે છે, જ્ઞાનવંતોની નિન્દા કરે છે. ઇત્યાદિ વાત શું ખરી છે?

ઉત્તર—નયોની અપેક્ષાપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મની ક્રિયા કરનારાઓમાં પ્રાયઃ તેવું દેખવામાં આવતું નથી, તેમજ ખરા જ્ઞાની જૈનો તેવા પ્રકારના હોઈ શકે નહીં, જ્ઞાનિજૈનો નિશ્ચયદષ્ટિ હૃદયમાં

(૯૨)

ધારણ કરી, જ્ઞાનપૂર્વક દરેક ક્રિયાઓને ભક્તિ અને પ્રીતિથી કરે છે, દરેક ક્રિયાનાં રહસ્યોને જ્ઞાનથી સમજે છે અને કરે છે પહેલું જ્ઞાન ને પછે કિ-રિયા પહેલું જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ ક્રિયા એ ન્યાયને અનુસરે છે, ગીતાર્થ જ્ઞાનપુરૂષોની આજ્ઞાપૂર્વક ધર્મ ક્રિયાઓને કરે છે. જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરનારા જૈનો અન્યોને પણ યોગ્ય આપી જૈન બનાવે છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી ધર્મની ક્રિયાના યોગને પ્રીતિપૂર્વક આદરે છે, અધ્યાત્મજ્ઞાન અને યોગજ્ઞાનની વૃદ્ધિનાં કાર્યોમાં ઉત્સાહથી વિવેકપૂર્વક ભાગ લે છે, એકાન્તે ક્રિયા કરતા નથી. રહસ્ય જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયાજડવાદીઓ બનતાં નથી, એકાન્તે જૈનો ક્રિયાજડો બનતા નથી, ધર્મની ક્રિયાઓની સાથે બની શકે તે પ્રમાણે અધ્યાત્મજ્ઞાન આદિ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા ચૂ-કતા નથી. તેમજ જ્ઞાનિ પુરૂષોની નિન્દા કરતા નથી, ગચ્છની ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાના ભેદના લીધે પરસ્પર કલેશની ઉદીરણા કરી લડતા નથી, અને પરસ્પર એક બીજને નિન્દવ આદિ ઘોલી કોઈની લાગણી દુઃખ-વતા નથી, તેજ જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરનારા જૈનો જાણુવા, જ્ઞાનપૂર્વક ધર્મની ક્રિયા કરનારાઓ, ક્રિયાઓનાં રહસ્યોને સમજી વિશાલદષ્ટિ ધારણ કરે છે. સાતનયોની અપેક્ષાઓ સમજનારા જૈનો એકાન્ત વ્યવહાર વા એકાન્ત નિશ્ચય નયનો કદાગ્રહ કરતા નથી, કારણ કે તેઓ અનેકાન્ત વાદને સારી રીતે જાણી શકે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથી મોક્ષ માને છે.

પ્રશ્ન—અનેકાન્તવાદ એટલે શું ?

ઉત્તર—દરેક વસ્તુઓમાં (દ્રવ્યોમાં) અનન્તા ધર્મ રહ્યા છે, તેથી તે ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોને નયોની અપેક્ષાપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે, અમુક નયની અપેક્ષાએ અમુક દ્રવ્યમાં અમુક ધર્મ છે અને અમુક નયની અપેક્ષાએ તે ધર્મ નથી એમ એકાન્ત (હઠ, અપેક્ષા શૂન્યવાદ) પણ ત્યાગ કરીને જે વાદ, વસ્તુઓના અનેક ધર્મોને ભિન્ન ભિન્ન નયોની અપેક્ષાએ કહે છે તેને અનેકાન્તવાદ અથવા સ્યાદ્વાદ દર્શન કહે છે, અથવા તેને જૈનદર્શન કહે છે. દૃષ્ટાન્ત જેમ અમુક પુરૂષ, પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર છે અને પુત્રની અપેક્ષાએ તે આપ છે, દાદાની અપેક્ષાએ પૌત્ર કહેવાય છે. એમ એક પુરૂષમાં ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ પુત્રત્વ પિતૃત્વ અને પૌત્રત્વ આદિ અનેક ધર્મ રહે છે તેને પ્રતિપાદન કરનાર વાદને અનેકાન્તવાદ કહે છે અને તે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ, એક વસ્તુમાં ન સ્વીકારે અને પિતાને, પિતાજ કહેવાય પણ તેના, આપની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય નહીં એમ એકાન્ત હઠવાદને અપેક્ષાવિના માને તે એકા-

(૯૨)

નતવાદી ગણાય છે. એમ સહેલાઈથી સમજી શકાશે, આત્મા આદિ દ્રવ્યોમાં રહેલા અનંત ધર્મોને ભિન્ન ભિન્ન નયોની અપેક્ષાએ સ્વીકારે છે તેથી જૈનો અનેકાન્તવાદી, સ્યાદ્રાદ્વાદી, સમ્યગ્દૃષ્ટિમંત ગણાય છે.

પ્રશ્ન—અન્યનયોની અપેક્ષા માન્યાવિના એકાન્ત એકનયને માની ક્યાં ક્યાં દર્શનો પ્રગટ્યાં છે અને તે પરસ્પર કલેશ કરે છે અને જૈનો અનેકનયોની અપેક્ષાએ વસ્તુના ધર્મો માની ક્યાં ક્યાં દર્શનોના ઝઘડાતું સમાધાન કરી શાન્તિતું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવે છે ?

ઉત્તર—વેદાન્ત, ચાર્વાક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, વગેરે દર્શનો સંગ્રહ, વ્યવહાર, રૂણુસૂત્ર વગેરે નયોપૈકી અનુક્રમે એકેક નય માની અન્ય નયોની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી ઉત્પન્ન થએલ છે તેથી તે એકેક નયનો પક્ષ અંગીકાર કરી અન્યનયની અપેક્ષાના વાદનું ખંડન કરી પરસ્પર કલેશ કરે છે, જૈનો તો નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, રૂણુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નયોની અપેક્ષાએ પરસ્પર એક પીળ નયની અપેક્ષાના ધર્મનું ખંડન ન થાય તેવી રીતે સાતનયકથિત પદાર્થોના સ્વરૂપને માને છે; તેથી જૈનોને એકાન્તનયવાદનો આગ્રહ રહેતો નથી; તેથી તે ભિન્ન ભિન્ન નયોથી ઉત્પન્ન થએલાં દર્શનોની માન્યતાને અપેક્ષાએ અનેકાન્તવાદમાં સ્વીકારી શકે છે. કારણ કે તે અનેક નયોની દૃષ્ટિથી વસ્તુનો ધર્મ દેખી માને છે તેથી વિશાલદૃષ્ટિપણુના લીધે સ્યાદ્રાદર્શનમાં સર્વ દર્શનોની માન્યતા આવી જાય છે તેથી જૈનધર્મની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન—નય એટલે શું અને નયો કેટલા છે ?

ઉત્તર—દ્રવ્યોમાં અનંતા ધર્મ રહ્યા છે તેને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાથી વસ્તુના ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપને સમજવનાર જ્ઞાનમાર્ગને નય કહે છે. અને તે નયો સાત છે. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, રૂણુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢનય અને એવંભૂતનય, આ સાત નયોનું સમ્મતિતર્ક, નયચક્ર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર, ભગવતીસૂત્ર, વિશેષાવશ્યક, વગેરેમાં ઘણું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજવવામાં આવ્યું છે. સાત નયો શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેનો શ્રુતજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયમાં સાત નયોનો સમાવેશ થાય છે. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, અને કોઈ આચાર્યના મત પ્રમાણે રૂણુસૂત્રનય દ્રવ્યાર્થિક ગણાય છે, શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એ ત્રણ પર્યાયાર્થિકનય ગણાય છે. રૂણુસૂત્રનય પણ પર્યાયાર્થિકનય ગણાય છે. સાત નયોથી ષડ્દ્રવ્યો, નવતત્ત્વો, વગેરેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે, ચાર પ્રકારના નિક્ષેપાનો પણ નયમાં સમાવેશ થાય

(૯૩)

છે. જેટલા વચનના માર્ગ છે તેટલા નયવાદો છે. સાત નયોના બાવન તથા સાતસે ભેદ થાય છે. મુખ્ય સાત નય ગણાય છે. શબ્દનય, અર્થ-નય, તેમજ જ્ઞાનનય, ક્રિયાનય, વગેરેનું સ્વરૂપ ગુરૂગમથી સમજવું. સાત નયોથી પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજ્યાવિના સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી, જે નય બીજા નયની અપેક્ષા ત્યાગે તેને નયાભાસ કહે છે, અન્ય નયોની અપેક્ષા જે નય રાખે અને પોતાનું સ્વરૂપ જણાવે તે સુનય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—નિક્ષેપા કેટલા છે? અને તે કોના ઉપર ઉતારી શકાય છે?

ઉત્તર—નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ, એ ચાર નિક્ષેપા છે. દરેક પદાર્થ ઉપર ચાર નિક્ષેપા ઉતારી શકાય છે. જેમ જિન એવું નામ તે નામજિન, જિનની પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન, તીર્થંકર નામકર્મ આંધું હોય એવો તીર્થંકરનો શ્રવ તે દ્રવ્યજિન કહેવાય છે. સમવસર-ણમાં બિરાજમાન તીર્થંકર તે માવજિન કહેવાય છે. ષટ્દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ, પંચપરમેષ્ઠિ, નવપદ આદિ દરેક વસ્તુઓપર ચાર નિક્ષેપા ઉતારી શકાય છે. અનુયોગદ્વારસૂત્ર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, વગેરેમાં ચાર નિક્ષેપાનું વિ-શેષ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ તે તે પુસ્તકો તથા ગુરૂગમથી નિક્ષેપનું સ્વરૂપ ધારવું.

પ્રશ્ન—સમ્ભંગી કોના ઉપર ઉતારી શકાય છે? તેનાં નામ આપો.

ઉત્તર—દરેક પદાર્થોમાં અનંત ધર્મની અસ્તિતા રહી છે અને દરેક પદાર્થોમાં અનંત ધર્મની નાસ્તિતા દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી રહી છે. તેને સમજવવાને માટે સમ્ભંગીની આવશ્યકતા છે. ૧ સ્યાત્ અસ્તિ, ૨ સ્યાત્ નાસ્તિ-૩ સ્યાત્ અવક્લવ્યમ્ ૪ સ્યાત્ અસ્તિનાસ્તિ ૫ સ્યાત્ અસ્તિ અવક્લવ્યમ્ ૬ સ્યાત્ નાસ્તિ અવક્લવ્યમ્ ૭ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ યુગપત્ અવક્લવ્યમ્ આ સમ્-ભંગી દરેક પદાર્થ ઉપર ઉતારી શકાય છે. અને તેથી ષટ્દ્રવ્ય નવત-ત્ત્વ, તેના ગુણપર્યાયોનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, સ્યાદ્વાદમુદ્રાએ મુદ્રિત દરેક પદાર્થો છે તે સમ્ભંગીના જ્ઞાનથી સમજાય છે.

પ્રશ્ન—સ્વાદ્વાદ એટલે શું?

ઉત્તર—દરેક પદાર્થનું સ્યાદ્વાદથી સમ્યગ્ જ્ઞાન થાય છે. અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષાએ અમુક વસ્તુના ધર્મો છે, અને અમુક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અમુક વસ્તુમાં નથી. સ્યાત્ એટલે કથંચિત્ તે વસ્તુ છે અને કથંચિત્ તે વસ્તુ નથી એમ જે કહે છે તેને સ્યાદ્વાદ કહે છે. જેમ તીર્થશબ્દ દ્રવ્યાર્થિકનયની અ-પેક્ષાએ નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ તીર્થશબ્દ નિત્ય નથી અર્થાત્ અનિત્ય છે. શબ્દની નિત્યતા અમુક અપેક્ષાએ કથંચિત્ છે

(૯૪)

અને અમુક અપેક્ષાએ શબ્દની નિત્યતા નથી એમ જે કહે છે તેને સ્વાદ્વાદ કહે છે, સ્વાત્ અવ્યય અનેકાન્તનયવાદનો ઘોતક છે, વસ્તુને એકાન્ત નિત્ય માનવાનો સ્વાત્ અવ્યયથી નિષેધ થાય છે તેમજ વસ્તુને એકાન્ત અનિત્ય માનવાનો સ્વાત્ અવ્યયથી નિષેધ થાય છે સ્વાત્ અવ્યયના સામર્થ્યથી વસ્તુ કથંચિત્ નિત્ય અને વસ્તુ કથંચિત્ અનિત્ય છે એમ પ્રતિપાદન થાય છે. એ પ્રમાણે વસ્તુમાં રહેલા સ્વાદ્વાદ ધર્મને જે નયકથન કરે છે તેને સ્વાદ્વાદનય, અનેકાન્તનય, સ્વાદ્વાદશાસન, સ્વાદ્વાદદર્શન કહે છે. દુનિયામાં રહેલી દરેક વસ્તુઓ અને તેના ધર્મોની સિદ્ધિ સ્વાદ્વાદનયથી થાય છે, સૂત્રો તથા ગ્રન્થોથી તેનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજવું.

પ્રશ્ન—જગત્માં મુખ્ય દ્રવ્યો કેટલા છે? અને દ્રવ્યનું લક્ષણ શું છે?

ઉત્તર—દુનિયાના દરેક પદાર્થોનો સમાવેશ ષડ્દ્રવ્યમાં થવાથી મુખ્ય ષડ્દ્રવ્યો છે, ષડ્દ્રવ્યના બહાર કોઈ પદાર્થ નથી. ષડ્દ્રવ્યોમાં ફક્ત કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે પહેલું ધર્માસ્તિકાચ અરૂપી દ્રવ્ય છે. અને તે લોકાકાશમાં વ્યાપીને રહ્યું છે. તેના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. જીવ તથા પુદ્ગલ દ્રવ્યને ગમન કરવામાં નિમિત્ત કારણપણે સહાયકારી છે. એજ તેનું લક્ષણ છે. બીજું અધર્મોસ્તિ કાય દ્રવ્ય છે અને તે અરૂપી છે, તેના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે લોકાકાશમાં વ્યાપીને રહ્યું છે. તે જીવ દ્રવ્ય તથા પુદ્ગલ દ્રવ્યને સ્થિર રહેવામાં નિમિત્ત કારણપણે પરિણમે છે એજ તેનું લક્ષણ છે. દરેક દ્રવ્યને રહેવા અવકાશ આપવો એ આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ છે. તેના અનન્ત પ્રદેશ છે, આકાશના બે ભેદ છે. ૧ લોકાકાશ ૨ અલોકાકાશ ધર્મોસ્તિકાયાદિ જે આકાશદ્રવ્યને અવગાહે છે તે લોકાકાશદ્રવ્ય કહેવાય છે. અને ધર્મોસ્તિકાયાદિ જેમાં નથી ફક્ત ચારે તરફ આકાશ છે કે જેનો અંત નથી તેને અલોકાકાશ કહે છે. આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે. જે મળે છે અને વિખરે છે એવા રૂપી દ્રવ્યને પુદ્ગલદ્રવ્ય કહે છે. પરમાણુ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. પરમાણુઓ અનન્ત છે. પરમાણુ પુદ્ગલદ્રવ્યના પર્યાયો અનન્ત છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, શ્વાસોચ્છ્વાસ, મન અને કાર્મણુ, એ આઠ પ્રકારની વર્ગણા પણુ પુદ્ગલની બનેલી છે. કર્મ પણુ પુદ્ગલદ્રવ્યના પર્યાયો કે જે આત્માને પ્રકૃતિરૂપે લાગેલા છે તે મૂર્ત છે. પરમાણુના સમૂહોથી (સ્કંધોથી) બનેલા અદૃશ્ય વા દૃશ્ય, ઘટ, પટ, આદિ સર્વ પર્યાયો પુદ્ગલદ્રવ્ય છે. વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ જેનામાં હોય તેને રૂપી કહે છે. પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોવાથી તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી કહેવાય છે, બાકીનાં દ્રવ્ય અરૂપી કહેવાય છે. લોકા-

(૯૫)

કાશમાં પુદ્ગલદ્રવ્ય રહ્યું છે. જેનામાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, અને આનન્દ આદિ ગુણો રહ્યા છે તે જીવદ્રવ્ય કહેવાય છે, જીવદ્રવ્ય અનન્ત છે. જીવના બે ભેદ છે. એક સંસારી, અને બીજા સિદ્ધ.

કર્મસહિત જીવને સંસારિ જીવ કહે છે. કારણ કે તે સંસારમાં ગતિ કરે છે.

કર્મ રહિત જીવને સિદ્ધ જીવ કહે છે. કારણ તેણે આઠ કર્મોને સંપૂર્ણ નાશ કર્યો છે. સંસારી જીવના બે ભેદ છે. ત્રસ અને થાવર.

જે જીવો સુખ દુઃખનાં કારણે એક ઠેકાણેથી અન્યત્ર ગમન કરી શકે છે તેને ત્રસ જીવો કહે છે. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, જીવો ત્રસ કહેવાય છે. સ્થિરનામ કર્મવાળા જીવને સ્થાવર જીવ કહે છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિ કાય એ સ્થાવર જીવો જાણુવા, આ પાંચ સ્થાવરોને એક સ્પર્શેન્દ્રિય હોય છે, સ્પર્શ અને જિહ્વા એ બે ઇન્દ્રિયોને ધારણ કરનારા શંખકોડા, ગંડોલા, જળો, અલસીઆં વગેરે દ્વીન્દ્રિય જીવો જાણુવા. સ્પર્શ, જિહ્વા ધ્રાણેન્દ્રિય (નાક) એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોને ધારણ કરનાર કીડી, મંકોડી, ઘીમેલ વગેરે જીવોને ત્રીન્દ્રિય જીવો કહે છે. સ્પર્શ, જિહ્વા, ધ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય એ ચાર ઇન્દ્રિયોને ધારણ કરનાર, વૃશ્ચિક, અગાઈ, ભમરા, ભમરીઆ, માખી, ડાંસ, તીડ, અને ખડમાંકડી વગેરે ચતુરિન્દ્રિય જીવો કહેવાય છે.

સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, અને શ્રોત્રેન્દ્રિય એ પંચ ઇન્દ્રિયોને ધારણ કરનાર જીવને પચ્ચેન્દ્રિય કહે છે.

પચ્ચેન્દ્રિય જીવોના દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નારકી એ ચાર ભેદ છે. જીવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક એમ દેવતા ચાર પ્રકારના છે, ગર્ભજ અને સંમુર્ચ્છિમ એમ મનુષ્ય બે પ્રકારના છે. ગર્ભજ મનુષ્યો કેવલજ્ઞાન, મુક્તિ વગેરે પામી શકે છે, સંમુર્ચ્છિમ મનુષ્યો, મળ, મૂત્ર, વીર્યાદિ ચૌદ સ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓનું અન્તમુહૂર્ત આયુષ્ય હોય છે, તેમજ તેઓને મન હોતું નથી. જલચર, થલચર, ખેચર, ઉરપરિસર્પ અને જીવપરિસર્પ વગેરે તિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિય જીવો જાણુવા. ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થનારને ગર્ભજ તિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિય કહે છે અને ગર્ભવિના પણ ઉત્પન્ન થનારને સંમુર્ચ્છિમ તિર્યચ પચ્ચેન્દ્રિય કહે છે. નરકના જીવો સાત નરકોમાં રહે છે. સંસારી જીવોના ચૌદ ભેદ અને તેમજ પાંચસે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે. તે તત્ત્વવિચાર, જીવવિચાર, લોકપ્રકાશ, તત્ત્વાર્થસૂત્ર અને જીવાભિગમસૂત્ર વગેરેથી તેનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણવું, અનંતા જીવો છે અને ચૌદ રાજલોકમાં વ્યાપીને રહ્યા

(૯૬)

છે, કર્મ સહિત તે રૂપી છે. અને કર્મ રહિત અરૂપી થાય છે, વ્યવહારથી રૂપી ગણાય છે અને નિશ્ચયનયથી અરૂપી કહેવાય છે.

કાલ ઉપચારથી દ્રવ્ય ગણાય છે, વર્તમાન ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણ ભેદ કાળના થાય છે, ગયેલા કાળને મૂતકાલ (અતીતકાલ) કહે છે, એક સમયમાં વર્તનારને વર્તમાનકાલ કહે છે, જે કાળ આવશે તેને ભવિષ્યકાલ કહે છે જે ગુણ અને પર્યાયને ધારણુ કરે છે તેને દ્રવ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન—પડ્દ્રવ્યોની અંદર દરેક ધર્મવાળાએ માનેલાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે?

ઉત્તર—હા સમાવેશ થાય છે. વેદાન્તિયોએ માનેલાં બ્રહ્મતત્ત્વોનો જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, અને માયાનો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, સાંખ્યદર્શને માનેલા પુરૂષનો જીવદ્રવ્ય (આત્મદ્રવ્ય)માં સમાવેશ થાય છે, અને નિશ્ચયથી પ્રકૃતિનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. ન્યાયદર્શને માનેલા પ્રમાણુ પ્રમેય આદિનો જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલદ્રવ્ય અને આકાશાદિ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. કળાદર્શને માનેલા દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ એ સાત પદાર્થોનો પડ્દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, તેને માનેલા નવ દ્રવ્યોનો પણ પડ્દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. ગુણુકર્મનો પણ જીવાદિ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, સામાન્ય અને વિશેષ એ બે દ્રવ્યના સ્વભાવ હોવાથી જીવાદિ પડ્દ્રવ્યમાં સમાય છે, સમવાયસંબંધ પણ જીવાદિ દ્રવ્યનો ધર્મ હોવાથી દ્રવ્યમાં સમાય છે, અભાવપણુ જીવાદિ દ્રવ્યોનો નાસ્તિધર્મ હોવાથી દ્રવ્યમાં સમાય છે, ઔદ્ધદર્શને માનેલા વિજ્ઞાન આદિ સ્કંધોનો પણ જીવાદિદ્રવ્યમાં સમાવેશ કથંચિત્પણે થાય છે. આર્યસમાજીઓએ માનેલા ઈશ્વર અને આત્માઓનો આત્મદ્રવ્યમાં (જીવદ્રવ્યમાં) સમાવેશ થાય છે. પ્રકૃતિ પરમાણુ વગેરેનો નિશ્ચયથી પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. રામાનુજ આચાર્યે માનેલા આત્માઓનો આત્માસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે, તેમજ ઈશ્વરનો પણ આત્માસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે, જડનો પુદ્ગલાસ્તિકાય વગેરે અજીવ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. ચાર્વાક વા જડવાદિઓએ માનેલી જડ વસ્તુઓનો પુદ્ગલાસ્તિકાય વગેરે અજીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. ખ્રીસ્તિઓએ માનેલા ઈશ્વર આત્મા જીવોનો જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે અને જડ વસ્તુઓનો પુદ્ગલાસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. સુસદ્માનોએ માનેલા ખુદાનો તથા રૂ એટલે આત્માઓનો જીવાસ્તિકાય (ચેતનાસ્તિકાય)માં સમાવેશ થાય છે અને કિસ્મત આકાશ વગેરેનો પુદ્ગલાસ્તિકાય

(૯૭)

વગેરેમાં સમાવેશ થાય છે. જરથોસ્ત ધર્મ પાળનારા પારસીઓએ માનેલા ઈશ્વરને જીવાસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે. સૂર્યને જીવાસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે. જૈનશાસ્ત્રાધારે ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા, ગ્રહ, નક્ષત્ર જ્યોતિષ દેવતાઓ છે અને જે આંખે દેખાય છે તે તેા તેઓનાં વિમાનો છે. સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરેનાં વિમાનો બહુ મોટાં છે અને તે પ્રકાશવાળાં છે તેથી અહીંથી પણ દેખી શકાય છે. તેને એક જાતનું તેજ (વિદ્યુત) માનીને પારસીઓ માને છે પણ તે કંઈ ઈશ્વર નથી; તેમજ અગ્નિને તે માને છે, પણ અગ્નિકાયના જીવો કંઈ પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષપણે નથી. દાહક સ્વભાવથી અન્ય પદાર્થોને બાળી નાખે છે તેથી તે કંઈ પરમેશ્વર માની શકાય નહીં. અગ્નિકાયના જીવોને જીવાસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે અને તેના દાહક સ્વભાવવાળા શરીર વગેરેને પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. પંચભૂતવાદીઓના પૃથ્વી, અપ્, તેજસ અને વાયુ તત્ત્વને પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે અને આકાશ તત્ત્વને તેઓ કૃષ્ણરૂપવાળું માને છે તેથી આકાશ તત્ત્વને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. જે લોકો શબ્દથી આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ તથા અમુક ઈશ્વરે આકાશની ઉત્પત્તિ કરી એવું તેમનું માનેલું રૂપી આકાશ છે તેને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. વસ્તુતઃ આકાશ દ્રવ્ય નિરાકાર અને અનાદિકાળનું છે. પણ ભિન્ન મતવાળાઓએ માનેલા કલ્પિત આકાશને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ કર્યો. ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો અનાદિકાળનાં છે અને તેઓની અનન્તકાળની સ્થિતિ છે, તેથી તેઓને કર્તા કોઈ નથી; કારણકે અનાદિ વસ્તુઓને કર્તા કોઈ હોતો નથી. તાર ટેલીફોન તથા ફોનોગ્રાફને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. વિદ્યુત લાઈટને પણ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. અગ્નિકાય સંબંધી જીવોને જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. થાંભલાઓ ઉભા કરીને તારનાં દોરડાં વિના જે શબ્દો અથવા વર્ણણાઓ મોકલવામાં આવે છે તેને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. દૃશ્ય યંત્રો વગેરેને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. ભૂત પ્રેત, અને પિશાચ વગેરેને જીવાસ્તિકાયમાં સમાવેશ થાય છે. દુનિયામાં રહેલી સર્વ વસ્તુઓને પદ્ધત્યમાં સમાવેશ થાય છે. સાત નય, સપ્તભંગી અને આગમો વગેરેનું જ્ઞાન છે તે શ્રુત જ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેને જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે અને સપ્તભંગી વગેરેના ગ્રન્થો શબ્દાત્મક હોવાથી તે દ્રવ્યશ્રુત ગણાય છે અને તેને પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. સારાંશ કે સર્વ વસ્તુઓને પદ્ધત્યમાં સમાવેશ થાય છે.

(૯૮)

પ્રશ્ન—પદ્મદ્રવ્યો નિત્ય કયા નયની અપેક્ષાએ છે અને અનિત્ય કયા નયની અપેક્ષાએ છે ?

ઉત્તર—અનાદિ કાળથી દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યો નિત્ય છે અને પર્યાયાસ્તિક નયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યો અનિત્ય છે.

પ્રશ્ન—ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રોવ્ય દરેક દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર—હા. દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રોવ્ય રહ્યું છે. દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ દરેક દ્રવ્યોમાં ક્રોવ્ય વ્યાપી રહ્યું છે. દાખલા તરીકે જેમ સુવર્ણ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે અને રૂપ છે તે સુવર્ણમાં દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સમયે સમયે ક્રોવ્ય છે અને સુવર્ણના કટક, કુંડળ, હાર વગેરે અનેક પર્યાયોનો ઉત્પાદ થાય છે અને તેનો વ્યય (નાશ) થાય છે તેથી પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યોમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યયપણું સમજવું. આમ સ્યાદ્વાદનય પ્રમાણે દરેક દ્રવ્યોમાં આ પ્રમાણે ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રોવ્ય વ્યાપી રહ્યું છે તે શુદ્ધગમપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી સમજાશે. વેદાન્તિયો વગેરે એકાન્તે દ્રવ્યાર્થિક નયને માની આત્માને નિત્ય જ માને છે, અને ઐશ્વર્ય એકાન્તે પર્યાયાર્થિક નય માની આત્માને અનિત્ય જ માને છે. શ્રી કેવલજ્ઞાની મહાવીર ભગવાન દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા વગેરે દ્રવ્યને નિત્ય કહે છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ આત્મા વગેરે દ્રવ્યને અનિત્ય કહે છે. સ્યાત્ (કથંચિત્) દ્રવ્ય નયની અપેક્ષાએ નિત્યત્વ અને પર્યાય નયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું આત્માદિ સર્વ દ્રવ્યોમાં રહ્યું છે તેને કથન કરનારને સ્યાદ્વાદ નય કહેવામાં આવે છે. અપેક્ષાવાળું સ્યાદ્વાદ દર્શન ગમે તે દર્શનવાળાએ અમુક અપેક્ષાએ ગ્રહણ કરે છે—યજ્ઞવેદમાં તવેજતે તન્નજતે એ સૂત્રનો અર્થ નયોના અપેક્ષાવાદ વિના સિદ્ધ થતો નથી. બ્રહ્મ કંપે છે અને બ્રહ્મ કંપતું નથી. આમ એક બ્રહ્મમાં કંપન અને અકંપનપણું જણાવ્યું તે અપેક્ષા વિના સિદ્ધ થતું નથી. લોકોમાં પણ કહેવાય છે કે મારી કહેવાની અપેક્ષા અમુક કાર્યમાં અમુક કારણથી જુદી છે અને ત્હારી કહેવાની અપેક્ષા અમુક કાર્યમાં જુદી છે. આજ રીતે સઘળી અપેક્ષાએ સહિત એક ધીજ નયોની અપેક્ષાનો નાશ કર્યા વિના જે વસ્તુઓના ધર્મને જણાવે છે તેને સ્યાદ્વાદ અનેકાન્ત દર્શન કહેવામાં આવે છે. ઉત્પાદ વ્યય છે તે દ્રવ્યોમાં પર્યાય નયની અપેક્ષાએ છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નથી. દ્રવ્યપણું પણ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ છે પણ પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ નથી, પણ જે નયોની અપેક્ષાને ગ્રહણ કરી જે

(૯૯)

પદાર્થનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે છે તેજ અનેકાન્તવાદ-સ્યાદ્વાદ સમજવો. દ્રવ્યાર્થિક ચક્ષુ અને પર્યાયાર્થિક ચક્ષુ એમ બે ચક્ષુથી સ્યાદ્વાદ દર્શન દરેક દ્રવ્યને દેખે છે તેથી તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે અને તેને અનુસરી શ્રદ્ધા કરનારને સમ્યગ્દેષ્ટિ કહે છે. સ્યાદ્વાદ નય પ્રમાણે જ્યાંત્યાં પદાર્થોમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપણું જણાવી શકાય છે.

પ્રશ્ન—ગુણનું લક્ષણ શું છે? અને પર્યાયનું લક્ષણ શું છે તથા દ્રવ્યનું લક્ષણ શું છે?

ઉત્તર—સહજાભિગુણઃ ક્રમભાવી પર્યાયઃ દ્રવ્યનો સહજાભી ગુણ કહેવાય છે અને દ્રવ્યનો ક્રમભાવી પર્યાય કહેવાય છે. જે ગુણ અને પર્યાયને ધારણ કરે છે, ગુણ અને પર્યાયથી જે કદી શૂન્ય થતું નથી અને ત્રણ કાલમાં એક રૂપે રહે છે તેને દ્રવ્ય કહે છે. સત્ એ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે અથવા ગુણ પર્યાયવંત દ્રવ્ય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—નવ તત્ત્વ કયાં અને તેનું શબ્દાર્થ સામાન્ય સ્વરૂપ શું છે?

ઉત્તર—જીવતત્ત્વ, અજીવતત્ત્વ, પુણ્યતત્ત્વ, પાપતત્ત્વ, આસ્રવતત્ત્વ, સંવરતત્ત્વ, નિર્જરાતત્ત્વ, અંધતત્ત્વ અને મોક્ષતત્ત્વ એ નવ તત્ત્વો જાણવાં. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અને વીર્ય, સુખ વગેરે જેનામાં છે તેને જીવતત્ત્વ (આત્મતત્ત્વ) કહે છે. જીવથી વિપરીત જે તત્ત્વ છે તેને અજીવતત્ત્વ કહે છે. ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, પુદ્ગલોસ્તિકાય, આકાશોસ્તિકાય અને કાલને અજીવતત્ત્વ કહે છે. આત્માના પ્રદેશોની સાથે શુભ પરિણામે લાગનાર શુભ પુદ્ગલ સ્કંધોની પ્રકૃતિઓ કે જેના વિપાક ઉદયથી આત્મા શાતા ભોગવે છે તેને પુણ્યતત્ત્વ કહે છે. પુણ્યથી વિપરીત અશુભ પુદ્ગલ સ્કંધો કે જે આત્માના પ્રદેશોની સાથે લાગે છે અને જેનાથી આત્મા અશાતા ભોગવે છે તેને પાપતત્ત્વ કહે છે. શુભાશુભકર્મોને આવાવાના દ્વાર રાગદ્વેષાદિને આસ્રવ કહે છે. જેનાથી આત્માને કર્મલાગે નહીં તેને સંવર કહે છે. સમિતિ, ગુપ્તિ, પરીષદ્, યતિધર્મ, ભાવના અને ચારિત્રના ભેદો સંવરતત્ત્વમાં ગણાય છે. આત્માના પ્રદેશોને લાગેલાં કર્મ જેનાથી ખરી (ઝરી) જાય છે એવો ખાર પ્રકારનો તપ નિર્જરાતત્ત્વમાં ગણાય છે. આત્માના પ્રદેશોની સાથે આઠ પ્રકારના કર્મનું અંધાવું તેને બન્ધતત્ત્વ કહે છે અને આત્માના પ્રદેશોનું સંપૂર્ણ કર્મથી મુક્ત થવું તેને મોક્ષતત્ત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન—નવ તત્ત્વોનો સાત તત્ત્વમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે?

ઉત્તર—નવ તત્ત્વમાંથી પુણ્ય અને પાપ એ બે તત્ત્વોનો આસ્રવમાં સમાવેશ કરતાં સાત તત્ત્વ ગણાય છે, પુણ્ય શુભાસ્રવ છે અને

(૧૦૦)

પાપ અશુભ જાણવ છે. બે જાણવરૂપ હોવાથી આસ્રવમાં બેનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન—નવ તત્ત્વ અગર સાત તત્ત્વનો ષડ્દ્રવ્યમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર—જીવતત્ત્વ તે જીવદ્રવ્યજ છે. અજીવતત્ત્વનો ધર્માસ્તિકાય વગેરેમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માના પ્રદેશોને લાગેલાં શુભ પુદ્ગલ સ્કંધરૂપ પુણ્યનો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે અને આત્માના શુભપરિણામરૂપ પુણ્યનો વ્યવહાર નયથી જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને લાગેલાં અશુભ પુદ્ગલ સ્કંધરૂપ પાપનો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે અને આત્માના અશુભ પરિણામરૂપ પાપનો વ્યવહાર નયથી જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. આસ્રવતત્ત્વનું પુણ્ય અને પાપતત્ત્વની પેઠે સમજવું. સંવરતત્ત્વનો નિશ્ચયથી આત્મદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. નિર્જરાતત્ત્વનો નિશ્ચયથી આત્મદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. બન્ધતત્ત્વનો પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. આત્માનો શુદ્ધપર્યાયરૂપ મોક્ષ હોવાથી તેનો જીવદ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. આ સંબંધી વિશેષ સ્વરૂપ સૂત્રો તથા ગુરૂગમથી સમજ લેવું. જીવના ૧૪ ભેદ, અજીવના ૧૪ ભેદ, પુણ્યના બેતાલીસ, પાપના બ્યાસી, આસ્રવના બેતાલીસ, સંવરના સત્તાવન, નિર્જરાના બાર અને મોક્ષ તત્ત્વના નવ ભેદ છે.

પ્રશ્ન—આઠ પ્રકારનાં કર્મના ભેદો કેટલા છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ આઠ કર્મની એકસો અઠાવન પ્રકૃતિ છે. જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ પ્રકૃતિ, દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિ, વેદનીય કર્મના બે ભેદ, મોહનીય કર્મના અઠાવીસ ભેદ, આયુષ્ય કર્મના ચાર ભેદ, નામકર્મના એકસો ત્રણ ભેદ, ગોત્રકર્મના બે ભેદ અને અન્તરાય કર્મના પાંચ ભેદ એમ સર્વ મળી આઠ કર્મની એકસો અઠાવન પ્રકૃતિ બાજી. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ કર્મગ્રંથથી બાજીવું.

પ્રશ્ન—આઠ કર્મ બાંધવાના મુખ્ય હેતુઓ કયા છે ?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ કર્મબંધનના હેતુઓ છે.

પ્રશ્ન—કર્મનો નાશ શાથી થઈ શકે ?

ઉત્તર—મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓનો નિરોધ (નાશ) કરવાથી કર્મનો નાશ થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવાથી કર્મનો નાશ

(૧૦૧)

થાય છે. શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મની આરાધના કરવાથી કર્મનો નાશ થાય છે.

પ્રશ્ન—પુણ્ય, પાપકર્મની અસ્તિતા અન્ય કયા કયા ધર્મવાળાઓ માને છે? અને તેના કેટલા ભેદ પાડે છે?

ઉત્તર—સનાતન વેદાન્તિયો, આર્યસમાજીઓ વગેરે હિંદુધર્મવાળાઓ કેટલાક અંશે પુણ્ય અને પાપને સ્વીકારે છે. પ્રારબ્ધ, સંસ્ક્રીયમાન અને ક્રિયમાણ એ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ સ્વીકારે છે. તેઓ પુનર્જન્મ સ્વીકારે છે. દયા, દાન વગેરેને પણ મિથ્યાદષ્ટિપણામાં સ્વીકારે છે અને તેથી તે લોકોમાંથી કેટલાક માધ્યસ્થ દષ્ટિવડે પતંજલિની પેઠે માર્ગાનુસારિપણાના સન્મુખ થાય છે. આજ કારણથી પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકથી તે ઉપરના ગુણુકાણે ચઢવાને યોગ્ય થઈ શકે છે. કોઈ માયા, સાંખ્ય પ્રકૃતિ, મુસદ્દમાન કિસ્મત વગેરેને કર્મના નામથી ઓળખે છે. જો કે અન્ય ધર્મવાળાઓ જૈનશાસ્ત્રમાં જેવું કર્મતું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેવું જાણતા નથી તોપણ તે અમુક અંશે અસમ્યક્પણે પણ કર્મને સ્વીકારે છે. તેમાંથી માર્ગાનુસારિના ગુણો જે પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ મિથ્યાત્વગુણુ સ્થાનકથી ઉપર ચઢે છે. ઈશ્વર જગતનો કર્તા છે, કર્મ પ્રમાણે ઈશ્વર સુખદુઃખ આપે છે, વગેરે તેઓ મિથ્યાદષ્ટિપણાથી માને છે. તેઓની તે ભૂલ પૂર્વે સારી રીતે જણાવી છે.

પ્રશ્ન—પુણ્ય શાથી અંધાય છે અને પાપ શાથી અંધાય છે?

ઉત્તર—સાધુઓ તથા સાધ્વીઓ વગેરેને અન્ન-પાણી-વસ્ત્ર-વસતિ-શય્યા, ઔષધ આદિ આપવાથી પુણ્યઅંધ થાય છે. સર્વ જીવોની મન, અને વચન અને કાયાથી દયા રક્ષણઆદિ કરવાથી પુણ્યઅંધ થાય છે. સત્ય, ચોરીનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, તપ, જપ, સાધુઓને નમસ્કાર, દેવ ગુરૂતીર્થની ભક્તિ, અને પ્રશસ્ય કષાય વગેરેને પ્રશસ્ય યોગથી સેવતાં પુણ્યઅંધ થાય છે. જીવોની હિંસા, ભૂક, ચોરી, વ્યભિચાર, પરિગ્રહમમતા, મિથ્યાત્વ પરિણામ, અપ્રશસ્યકષાય, અપ્રશસ્તયોગ, દેવ ગુરૂ ધર્મની નિન્દા, પાપધર્મનો ઉપદેશ, મિથ્યાત્વધર્મની પ્રરૂપણા અને જૈનધર્મનો દ્વેષ વગેરેથી પાપનો અંધ થાય છે. શુભ અને અશુભ પરિણામની તીવ્ર મનદ ધારા પ્રમાણે પુણ્ય અને પાપનો મીઠો અને કડવો રસ અંધાય છે અને તે પ્રમાણે વિપાકોદયથી ભોગવવો પડે છે. પુણ્યપાપના ચાર ભંગ છે:—પુણ્યાનુબન્ધિ પુણ્ય, પાપાનુબન્ધિ પુણ્ય, પુણ્યાનુબન્ધિ પાપ અને પાપાનુબન્ધિ પાપ.

પ્રશ્ન—પુણ્યથી કઈ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પાપથી કઈ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને પુણ્ય પાપનો નાશ થતાં કઈ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે?

(૧૦૨)

ઉત્તર—પુણ્યથી મનુષ્ય અને દેવની ગતિ મળે છે. પાપથી નરક અને તિર્યચની ગતિ મુખ્યતાએ મળે છે. પુણ્ય સુવર્ણની બેડી તથા છાયા સમાન છે અને પાપ લોહની બેડી સમાન અને તાપ સમાન છે. પાપ સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને પુણ્ય વ્યવહારથી આદરવા યોગ્ય છે. પુણ્યથી મનુષ્યગતિ, વજ્રરૂપભનારાય સંઘયણુ, દેવગુરૂ ધર્મની સામગ્રી, ઈન્દ્રિય યોગ, ઉત્તમ કૃણ વગેરે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો મળે છે. જે સાધનો મુક્તિના યોગ્ય હાલ પૂરાં ન હોય તે ભવિષ્યમાં (આવતા ભવમાં) મળે છે માટે વ્યવહારથી પુણ્ય આદરવા લાયક છે. તીર્થકરે પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય જો ન બાંધ્યું હોત તો સમવસરણુ, ઈન્દ્રોવડે થતી સેવા તથા અનેક જીવોને ધર્મોપદેશ દેઈ મોક્ષ-મુક્તિ મેળવવામાં સહાયકારી થવું વગેરે પરોપકારનાં કૃત્ય કરી શકાત નહીં. શાંતિનાથના જીવે પૂર્વભવમાં પારેવાની દયા કરી તથા મેઘકુમારના જીવે હાથીના ભવમાં સસલાતું દુઃખ વેઠી દયાથી રક્ષણુ કર્યું વગેરેથી પુણ્ય બાંધ્યું ન હોત તો ઉચ્ચ અવતાર અને તેના યોગે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું આરાધન કરવાની સામગ્રીની પ્રાપ્તિ કરી શકત નહીં, માટે વ્યવહારથી પુણ્ય આદરવા લાયક છે. પાપકરતાં પુણ્યનો આદર કરવો તે અનંત ગણો શ્રેષ્ઠ છે. મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં પુણ્ય નિમિત્ત કારણુ હોવાથી ધર્મવ્યવહારનો આદર કરવો જોઈએ. મુક્તિપુરી જતાં પુણ્ય વોળાવાનું કાર્ય કરે છે. તેરમા ગુણુસ્થાનકે પણ શાતા વેદનીયરૂપ પુણ્યપ્રકૃતિનો અંધ પડે છે. નિશ્ચય નયથી આત્માના સદ્ગુણોની આરાધના કરવી જોઈએ. પુણ્યથી થતી દેવલોકની પ્રાપ્તિ વગેરેની વાંચ્છાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એમ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય એ બે નયને અંગીકાર કરવા જોઈએ. સમ્યક્ત્વ ગુણુસ્થાનક આદિ ગુણુકાણે ચઢતાં આત્માની શુભ પરિણામ અને શુદ્ધ પરિણામ એમ બે પરિણામની ધારા વહે છે. ગુણુસ્થાનકની હદે પુણ્ય અને પાપનો ક્ષય થાય છે. પુણ્ય અને પાપ પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતાં ચઉદમા ગુણુસ્થાનકના અન્તે મોક્ષ મળે છે. પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ વગેરે સર્વે ગુણુસ્થાનકપર ચઢી સર્વ સદ્ગુણો પ્રકટાવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પ્રશ્ન—ગુણુસ્થાનક કેટલાં છે? તેનાં નામ આપશો?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વગુણુસ્થાનક. ૨ સાસ્વાદનગુણુસ્થાનક. ૩ મિશ્રગુણુસ્થાનક. ૪ અવિરતિ સમ્યગદષ્ટિગુણુસ્થાનક. ૫ દેશવિરતિગુણુસ્થાનક. ૬ સર્વવિરતિગુણુસ્થાનક. ૭ અપ્રમત્તગુણુસ્થાનક. ૮ અપૂર્વગુણુસ્થાનક. ૯ અનિવૃત્તિગુણુસ્થાનક. ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય. ૧૧ ઉપશાન્તમોહ. ૧૨ ક્ષીણમોહ. ૧૩ સયોગી કેવલિગુણુસ્થાનક. ૧૪ અયોગિકેવલિગુણુસ્થાનક. આ ચતુર્દશ ગુણુસ્થાનકનું વિશેષ

(૧૦૩)

સ્વરૂપ કર્મગ્રન્થ તથા ગુરૂગમથી જાણી લેવું. હાલમાં પહેલાં સાત ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સાધુઓને વ્યવહારથી છઠ્ઠું ગુણુસ્થાનક હોય છે. વ્રતધારી શ્રાવકોને વ્યવહારથી પાંચમું ગુણુસ્થાનક હોય છે. અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકોને ચોથું ગુણુસ્થાનક હોય છે. ઈત્યાદિ જેમ જેમ આત્માના જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણો ખીલતા જાય છે તેમ તેમ ઉપરનાં ગુણુસ્થાનકો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઉપશમાદિ ગુણુની વૃદ્ધિથી ઉપરનાં ગુણુસ્થાનકો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિક્ષીણતા થતી જાય છે તેમ તેમ આત્માના અધ્યવસાય ઉજ્જ્વલ થતા જાય છે તેમ તેમ આત્મા ઉચ્ચ ગુણુની શ્રેણિરૂપ ગુણુસ્થાનકોપર ચઢતો જાય છે. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ઉપરનાં ગુણુસ્થાનકોપર સહેલાઈથી ચઢી શકાય છે. ગુણુસ્થાનક ક્રમારોહ વગેરેમાં તેવું વિશેષ સ્વરૂપ જોઈ લેવું.

પ્રશ્ન—મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં કેટલાં કારણોની જરૂર છે ?

ઉત્તર—મુક્તિરૂપ કાર્યની પ્રાપ્તિમાં કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાંચ કારણોની જરૂર છે. અમુક કાળમાં જીવ મુક્ત થઈ શકે છે. ભવ્ય સ્વભાવના યોગે મુક્ત થઈ શકે છે. મનુષ્યભવ, વજ્રરૂપભનારાચ સંઘયણુ આદિની સામગ્રી પ્રાપ્તિકારક શુભ કર્મ હોય તો મુક્તિરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકે છે. નિયતિની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં આવશ્યકતા છે. ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનના પ્રયત્નરૂપ ક્રિયા કહો કે ઉદ્યમ કહો તેની સહાયથી મુક્તિ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન—જગત્માં કાર્યપ્રતિ પંચકારણોની શું આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—હા. પ્રત્યેક કાર્યપ્રતિ, પાંચ કારણોની પૂર્વે આવશ્યકતા સ્વયમેવ અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે. દૃષ્ટાંત તરીકે સમજવું કે આત્રવૃક્ષને આત્રફળરૂપ કાર્યપ્રતિ અમુક રૂતુરૂપ કારણની અપેક્ષા છે. આત્રવૃક્ષમાં કેરી આવવાનો સ્વભાવ છે. લીમડાના વૃક્ષમાં નથી તેથી સ્વભાવને કારણતા ઠરે છે. કેરી ફળરૂપે જેટલી રહેવાની હોય છે તેટલી રહે છે, આકીની ખરી જાય છે. તેથી નિયતિની પણ કારણતા સિદ્ધ ઠરે છે. જે જીવે આત્રફળ તરીકે પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થવાનું કર્મ બાંધ્યું હોય છે તેજ આત્રફળ તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે, માટે આત્રફળપ્રતિ કર્મની પણ કારણતા છે તેમજ કેરીફળ તરીકે ઉત્પન્ન થનાર જીવ જો રસ ખેંચવો, હવા લેવી વગેરેનો ઉદ્યમ કરે તો જ કેરીના મોટા ફળ તરીકે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી ઉદ્યમમાં કારણતા ઠરે છે. આમ દરેક અવતાર લેનાર ચતુર્ગતિ જીવોપર પંચકારણોની ઘટના કરવી. પંચકાર-

(૧૦૪)

હોમાં ઉદમની પ્રધાનતા છે. કર્મ પણુ શુભ અને અશુભ ઉદમથી ઉત્પન્ન થનાર છે, તેથી કર્મનો પણુ પેદા કરનાર ઉદમ જ અપેક્ષાએ ઠરે છે. ભવિષ્યમાં જેવા અનવું હોય તેવું સામર્થ્ય વર્તમાનમાં કરાતા આપણા ત્રણુ યોગના શુભાશુભ ઉદમ ઉપર આધાર રાખે છે. કોઈ અપેક્ષાએ પૂર્વકાળનાં કર્મ ભોગવવા માટે નિકાચિત વિપાકોદયમાં કર્મનું પ્રાધાન્ય ગણી શકાય, તોપણુ આપણે સર્વજ્ઞ ન હોવાથી કર્મનો નિકાચિત ઉદય જાણી શકતા નથી, તેથી ઉદમથી પાછા હઠવું નહીં. ઉદમ કરતાં છતાં પણુ પાહું હઠવું પડે તો કર્મનો તીવ્ર ઉદય છે એમ અપેક્ષાએ કદાપિ માની શકાય, પણુ પહેલાંથી કર્મ ઉપર હાથ દેઈ બેસી રહેવું યોગ્ય નથી. ઉદમથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને કર્મરૂપ કારણુ પણુ સાનુકૂળ છે એમ જાણી શકાય છે. ઉદમથી કર્મની રાશિને હઠાવી શકાય છે. ઉદમથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમ અપેક્ષાએ માની શૂરવીર અને પ્રયત્નશીલ થવું.

પ્રશ્ન—આ ચોવીશીમાં કયા ચોવીશ તીર્થકરો થયા તેનાં નામ આપો અને તે સર્વના વખતમાં સર્વમંત્રશિરોમણી કયો મંત્ર ગણાય છે ?

ઉત્તર—આ ચોવીશીમાં ચોવીશ તીર્થકરો થયા છે તેનાં નામ:— રૂપભદ્રેવ, અજિતનાથ, સંભવનાથ, અભિનંદન, સુમતિનાથ, પદ્મપ્રભુ, સુપાર્શ્વનાથ, ચંદ્રપ્રભુ, સુવિધિનાથ, શીતલનાથ, શ્રેયાંસનાથ, વાસપુન્ય, વિમલનાથ, અનન્તનાથ, ધર્મનાથ, શાન્તિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ, મહિનાથ, મુનિસુવ્રતસ્વામી, નમિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી—આ ચોવીશ તીર્થકરોએ સંસારનો ત્યાગ કરી દીક્ષા અંગીકાર કરી કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવ્યું હતું; અને કેવલજ્ઞાનવડે સર્વ જગતના પદાર્થો એક સમયમાં જાણ્યા હતા. તેઓએ સમવસરણોમાં બેસી કેવલજ્ઞાનવડે દેશના દેઈ સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું હતું અને સુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો. આત્માના અનન્ત ગુણોપર કર્મનું આવરણુ અનાદિ કાળથી છે તેને હઠાવી આત્માના અનન્તા ગુણો ખીલવવાના ઉપાયો તેઓએ બતાવ્યા છે. સાધુધર્મ, શ્રાવકધર્મ, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણુની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ તે મોક્ષ એમ તેઓએ જાણાવ્યું છે. તેમજ સર્વ મંત્રશિરોમણિ નવકાર મંત્રને સર્વ તીર્થકરો કેવલજ્ઞાનથી બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે

નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આચરિયાણં, નમો ઉવજ્ઞાયાણં, નમો લોષ સન્વસાહૂણં, ઇસો પંચનમુક્કારો, સન્વપાવપ્પણાસણો, મંગલાણં ચ સન્વેસિં, પદમં હવદ્ મંગલં ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—રાગદ્વેષને છૂતનાર એવા અહુન્તોને નમસ્કાર થાઓ.

(૧૦૫)

આઠ પ્રકારના કર્મ દોષ ટાળેલા છે જેઓએ એવા સિદ્ધોને નમસ્કાર, ધર્મના આચારને પાળનાર આચાર્યને નમસ્કાર, ઉપાધ્યાયને નમસ્કાર, લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર; આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે. સર્વ મંગલમાં પ્રથમ મંગલ છે. આવા પંચપરમેષ્ઠિઓનું તેઓની મૂર્તિદ્વારા ધ્યાન ધરી તેઓના સદ્ગુણો પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવવા પંચપરમેષ્ઠિના ગુણો પ્રાપ્ત કરવા એ જ તેમની ભક્તિનો ઉદ્દેશ છે. આ નવકાર મંત્રનું સ્વરૂપ સમજીને આત્મામાં ઉતારનાર મનુષ્યો દુર્ગુણોનો નાશ કરી અનન્તજ્ઞાન દર્શનાદિ સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મપદ મેળવે છે. પોતાના બળ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખી ધર્મોદ્ધમ કરવામાં આવે તો નમસ્કારમંત્રથી આત્મા પ્રતિદિન અશુભ લેશ્યાને તજીને શુભ લેશ્યાને અંગીકાર કરતો છતો પાંચ પ્રકારના શરીરનો નાશ કરી મુક્ત પરમાત્મા બને છે.

પ્રશ્ન—લેશ્યાઓ કેટલી છે? અને તેમાં શુભાશુભ કેટલી છે? તેમજ પાંચ પ્રકારનાં શરીરનાં નામ આપશો?

ઉત્તર—લેશ્યાઓ છ છે. કૃબ્ણ લેશ્યા, નીલ લેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મ લેશ્યા, અને શુકલલેશ્યા, આ છમાંથી આઠ ત્રણ અશુભ છે. અને તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા એ ત્રણ શુભ છે—જેમ જેમ આત્મા ઉચ્ચ ગુણોનો અભિલાષી થાય છે અને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવતી શુભ લેશ્યાઓ પ્રકાશતી જાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, અને તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેથી વિશેષતઃ લેશ્યાનું સ્વરૂપ જાણવું. દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા એમ લેશ્યાના બે ભેદ છે. દ્રવ્યલેશ્યાઓ પુદ્ગલરૂપ હોવાથી તેના વર્ણો વગેરેનું ઉત્તરાધ્યયનમાં વર્ણન કર્યું છે. ભાવલેશ્યા અધ્યવસાયરૂપ છે. ભાવ મનનો નાશ થતાં ભાવલેશ્યાનો પણ નાશ થાય છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ એ પાંચ પ્રકારનાં શરીરો છે. તિર્યચ ગતિમાં અને મનુષ્યગતિમાં ઔદારિકશરીર હોય છે. દેવતાઓ અને નારકીના જીવોને વૈક્રિયશરીર હોય છે. વૈક્રિયશરીરના બે ભેદ છે. ૧ ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિય શરીર. અને ૨ લઘ્વિધપ્રત્યયિક વૈક્રિય શરીર. ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિય શરીરના બે ભેદ છે, મૂળ વૈક્રિયશરીર અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર, દેવતા તથા નારકીના જીવોને ભવપ્રત્યયિક વૈક્રિય શરીર હોય છે, મૂળ વૈક્રિયશરીરને આયુષ્યપર્યંત ધારણુ કરે છે અને પ્રસંગે અનેક ઇચ્છાઓવડે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરને ધારણુ કરે છે. મનુષ્યો તથા તિર્યચો લઘ્વિધના બળે વૈક્રિયશરીરને ધારણુ કરે છે.

(૧૦૬)

ઔદારિક વૈક્રિયશરીરસંબંધી સામાન્યતઃ આ પ્રમાણે સ્વરૂપ સમજવું. આહારકશરીરને ચતુર્દશ પૂર્વધર ધારણ કરી શકે છે. તૈજસ, અને કાર્મણુ એ બે પ્રકારનાં શરીરોને દેવતા મનુષ્ય તિર્થંચ અને નારકી એ ચાર પ્રકારના જીવો ગમે ત્યાં જાય તો પણ સાથેજ લેઈ જાય છે. ચાર ગતિમાં દરેક જીવને અનાદિકાળથી કાર્મણુ અને તૈજસ એ બે શરીર સાથે હોય છે. સંસારમાં છેલ્લી વખતે ચઉદમા ગુણુકાણુના અન્તે એ બે પ્રકારનાં શરીરનો ત્યાગ કરી જીવ મુક્તિમાં જાય છે, મનુષ્ય-ગતિમાં ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ એ પાંચ શરીર હોય છે, ધાતુઆદિનું ઔદારિકશરીર અને છે. લઘ્વિધથી વા ભવપ્રત્યયથી વૈક્રિયશરીર અને છે. આહારક શરીર મુંડાહાયપ્રમાણુ હોય છે. તૈજસશરીર આહારનું પાચન કરે છે. આઠ કર્મના વિકારથી કાર્મણુ શરીર બન્યું છે. તિર્થંચ ગતિમાં આહારકવિના ચાર શરીર હોય છે. દેવ તથા નરક ગતિમાં વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણુ એ ત્રણ શરીર હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણુ એ બે શરીર સૂક્ષ્મ છે. સર્વ શરીરનું ધીજની પેઠે મૂળકારણુ-કાર્મણુ શરીર છે. અન્ય વેદાન્ત વગેરે દર્શનમાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દિવ્યલિંગ કારણુ વગેરે શરીરના ભેદો નામમાત્ર કહ્યા છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર, પ્રજ્ઞાપના, અને વિશેષાવશ્યક વગેરેથી તથા ગુરૂગમથી પાંચ પ્રકારનાં શરીરોનું વિશેષસ્વરૂપ અવબોધવું (સમજવું). જેમ જેમ શ્રુતજ્ઞાનનો અનુભવ વધતો જાય છે તેમ તેમ શરીરોનું જ્ઞાન વધતું જાય છે.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનના કેટલા પ્રકાર છે? અને તેનાં નામ આપો.

ઉત્તર—જ્ઞાનના પાંચ ભેદ છે—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃ-પર્યવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન, વિશેષાવશ્યક, નંદીસૂત્ર, અને તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેમાં અધિક વિસ્તારથી જ્ઞાનના ભેદોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીશ ભેદ છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચતુર્દશ અથવા વીશ ભેદ છે. અવધિજ્ઞાનના અસંખ્ય ભેદ છે. પણ મુખ્ય છ ભેદ છે, મનઃપર્યવજ્ઞાનના બે ભેદ છે અને લોકાલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાન એકજ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનથી આત્મામાં મતિજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે. સર્વજ્ઞની વાણીદ્વારા આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. મતિ અને શ્રુત એ બે ઇન્દ્રિયો અને મનના સંબંધને લેઈ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે પરોક્ષજ્ઞાન ગણાય છે. આત્માના ક્ષયોપશમદ્વારા પ્રત્યક્ષપણે મર્યાદાપૂર્વક રૂપી પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે. આત્માના ક્ષયોપશમ જ્ઞાન-દ્વારા સાક્ષાત્ અન્ય મનુષ્યોના મનઃપર્યાયને જાણી શકાય છે તેને

(૧૦૭)

મન:પર્યાયજ્ઞાન કહે છે; રૂપી અને અરૂપી સર્વ પદાર્થોને સંપૂર્ણપણે સાક્ષાત્ જ્ઞેનાથી જાણી શકાય છે તેને કેવલજ્ઞાન કહે છે. જ્ઞાની ગીતાર્થે યુરુદ્ધારા વિશેષ સ્વરૂપ જાણવું. અત્ર વિસ્તારના ભયથી અતિ સંક્ષેપમાં જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જાણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન—રામ, અને રાવણ, હનુમાન, તેમજ પાંડવો કૌરવો અને શ્રીકૃષ્ણ વગેરે કયો ધર્મ પાળતા હતા ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ પાળતા હતા. જૈનશાસ્ત્રોમાં તત્સંબંધી ઘણા લેખો જ્ઞેવામાં આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના અવિરતિ સમયગૂ દષ્ટિ (ચોથા ગુણુસ્થાનકને ધારણ કરનાર પણ પદ્મચખાણુને ન કરનાર) શ્રાવક હતા. તેઓ આવતી ચોવીસીમાં અમમ્મ નામના તીર્થંકર થશે. સગરચક્રવર્તિ વગેરે પૂર્વે ઘણા રાજાઓ જૈન થયા છે.

પ્રશ્ન—પૂર્વે ચાર વર્ણુ શું જૈનધર્મ પાળતી હતી ?

ઉત્તર—હા. પૂર્વે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી. મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણુ યોગથી શુભ પ્રવૃત્તિ કરી આત્માની ઉદય દશા કરતી હતી. શ્રીનેમિનાથ ભગવાનની પશ્ચાત્ અને આજથી પ્રાય: પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે ચારે વર્ણુ પ્રાય: જૈનધર્મ પાળતી હતી પણ તે સમયમાં એટલે પાંચ હજારવર્ષ લગભગમાં અગર તે પછી વેદધર્મીઓનું જ્ઞેર વધવા માંડ્યું-તોપણુ શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી મહાવીરસ્વામી તીર્થંકર પર્યંત ચારે વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી, એમ જૈન ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્તો છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીએ પશુહોમયજ્ઞને નિષેધકારક ઉપદેશ આપ્યો, શ્રીમહાવીર પ્રભુના શિષ્ય અગીયાર ગણુધરો થયા તે બ્રાહ્મણુ હતા. અર્ધમુક્તા શ્રેણિક એટક રાજા અને જમાલી વગેરે ક્ષત્રિય હતા. આનન્દાદિ શ્રાવક વૈશ્ય હતા, આર્દ્રકુમાર અનાર્ય હતા, પ્રાય: અરબસ્તાનના તે હોવા જ્ઞેઈએ તે પણ શ્રીવીરપ્રભુના સાધુ થયા છે. મેતાર્યમુનિ, ચંડાળકુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, તેથી તે શૂદ્ર હતા. તોપણુ તે જૈનસાધુ થયા હતા, જૈનધર્મ પાળવામાં નાતજાતને ભેદ પ્રતિબંધક નથી. શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણુ વખતે અઢાર દેશના જૈન રાજાઓ અમુક કાર્ય પ્રસંગે ભેગા થયા હતા. અલખત પૂર્વે ભારતવર્ષમાં (હિંદુસ્થાનમાં) કરોડો પ્રમાણુમાં જૈનધર્મીઓની સંખ્યા હતી.

પ્રશ્ન—તીર્થંકરો ક્ષત્રિયકુળમાં કેમ અવતરે છે ?

ઉત્તર—પ્રજનું રક્ષણ, પાલન કરનાર ક્ષત્રિયકુળ ગણાય છે. દાન

(૧૦૯)

દેવું, શૂરવીરપણું, વગેરે ગુણો ક્ષત્રિયકુળમાં વિશેષ હોય છે તેથી તેવા ઉત્તમ કુળમાં પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યયોગે તીર્થકરો જન્મે છે. ક્ષત્રિયકુળ- (હાલમાં કહેવાતા સૂર્યવંશી ચંદ્રવંશી રજપુતોના કુળ)માં તીર્થકરો જન્મે છે તેથી તે સ્વયમેવ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનધર્મ-રાજધર્મ છે. કારણ કે તે ધર્મના પ્રવર્તકો રાજાઓ હતા. અને તેમના વંશજો પણ રાજાઓ છે. વગેરે પણ કાળયોગે રાજાઓ વેદધર્મી કેટલાક સૈકાથી બનતા ગયા.

પ્રશ્ન—જ્યારે પૂર્વે ચારે વર્ણુ જૈનધર્મ પાળતી હતી. ત્યારે હાલ કેમ પ્રાયઃ ઘણા ભાગે વણિકકોમ જૈનધર્મ પાળે છે ?

ઉત્તર—દાકૃપાન, માંસ અને વ્યભિચાર આદિ દુર્ગુણુધારક વામ-માર્ગી દેવીભક્તો વધતા ગયા તેમ તેમ અસ્ર રાજાઓને તેવાના પાપમય ઉપદેશો ક્ષવતા આવવાથી આદિ અનેક કારણોથી રાજાઓના પુત્રો અન્ય ધર્મમાં દાખલ થવા લાગ્યા. તેથી જૈનધર્મીઓનું ખરાબ રાજાઓના ત્રાસથી જોર ઘટવા માંડ્યું તેથી ક્ષત્રિયવર્ગ કે જે શુદ્ધ જૈનધર્મ પાળનારો હતો તેને જુદો પાડી દીધો. તેથી તે મિથ્યાત્વી બનતા બચી ગયા. કોહું ત્યાંથી કાપી નાખવાની પેઠે ક્ષત્રિય વગેરે જાતિને તે ખરાબ ધર્મમાં દાખલ થએલાથી જુદી કરી, અને તે ક્ષત્રિયવર્ગ કે જે ક્ષત્રિયરાજાઓના વંશજો હતા તે વ્યાપાર વગેરેથી પ્રાયઃ વિશેષતઃ આજીવિકા ચલાવવા માંડ્યા તેથી તે વણિક કહેવાયા. આપ્રમાણે જૈન ધર્મીઓની સંખ્યા અન્ય ધર્મીઓના જોરથી ઘટી. હાલ જે રાજાઓ તથા અન્ય વણિકો વગેરે છે તેઓના વંશજો પૂર્વે જૈનધર્મ પાળતા હતા. હાલ જે જૈનો વણિકતરીકે છે તે અસલ ક્ષત્રિયો છે. જૈનધર્મના આચાર્યોએ બનતી સેવા બજવી છે. જ્યારે પરદેશીના હુમલા વગેરેથી ભારતવર્ષની જાતિયો વિદ્યા પુસ્તક વગેરેના નાશથી મૂર્ખ બનવા લાગી તેમ તેમ તેઓની સ્થૂળ બુદ્ધિ યદ્ય અને તેથી તેઓને અન્ય ધર્મના આચાર્યોએ મોઢો મોઢો સ્થૂળ ધર્મ કે જે સમ-જ્યાવિના પણ ઉપરથી બની શકે એવો સ્વમતિ કલ્પનાથી બતાવી પોતાના ભક્તો બનાવી લીધા. તેથી સનાતન જૈનધર્મીઓની સંખ્યા ઘટતી ઘટતી પ્રાયઃ ચૌદ લાખની હાલ ફરકાતી ગણાય છે. પત્ર-મા સૈકા લગભગમાં દક્ષિણમાં જૈનધર્મી રાજા હતા. તેરમા સૈકામાં કુમારપાળ જૈનરાજા થયો. આવડા તથા સોલંકી રાજાના વખતમાં જૈનોને સહાય મળી. વલ્લભીપુરીમાં થનાર કેટલાક રાજા જૈનધર્મી હતા. સંપ્રતિ વગેરે જૈનરાજાઓ હતા. પણ પાછળથી આપ્રમાણે

(૧૦૯)

થવાથી જૈનતત્વો સમજવાં ઘણાં સાયન્સ વિદ્યાની પેઠે દુર્લભ થવાથી કેટલાક વેદધર્મી બ્રાહ્મણોએ સ્થૂળ દૃષ્ટિથી સમજ્ય એવો દેશકાલાનુસાર સર્વને તત્તત્ કાલમાં રૂચે તેવો અંધ બેસતો ઉપદેશ દેઈ પોતાના ધર્મમાં ખેંચી લીધા. ઉદેપુરના રાણા વગેરે હાલપણુ કેશરીયાજીને માનેછે અને દર્શન કરે છે. મુખ્યત્વે વણિકકોમ હાલ જૈનધર્મ પાળનારી ગણાયછે. કોઈ વખત આવો પણુ આવી જાય છે. પારસીઓએ જેમ હિંદુસ્થાનમાં આવી મુસલમાનોથી બચી પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરી હયાતી ભોગવી, તેમ ક્ષત્રિય વંશનેએ પણુ જૈનધર્મ પાળવામાટે તે વર્ગથી જીદા પડી વસ્તુપાલ તેજપાલની પેઠે પ્રધાન પદવી વગેરેથી તથા વ્યાપાર વગેરેથી આજીવિકા ચલાવી જૈનોતરીકે હયાતી રાખી, અને વેદધર્મીઓની સાથે જૈનાચાર્યોએ શાસ્ત્રાર્થ કરી અનેક ધર્મનાં પુસ્તકો બનાવી જૈનધર્મની સત્યતા બતાવી. પ્રાયઃ ઘણી ખરી દરેક પ્રકારની જાતવાળા વણિકો થોડાં સૈકાં પૂર્વે જૈનધર્મ પાળતા હતા. પણુ પાછળથી વહ્નભાચાર્ય, દક્ષિણમાં માધવાચાર્ય, રામાનુજચાર્ય વગેરેના વખતમાં કેટલાક વણિકો વેદધર્મી બની ગયા. હાલમાં ચાલીસ લાખ વૈષ્ણવો ગણાય છે. તેઓના પૂર્વજો ઘણા ભાગે જૈનો હતા. એમ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જોતાં જણાય છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે આપણા ધર્મની અને જૈનોની આવી દશા થઈ ત્યારે હવે આપણે શું કરવું જોઈએ અને આપણો ધર્મ પાછો વધારવા આપણે કેવા ઉપાયો લેવા જોઈએ ?

ઉત્તર—જૈનધર્મનાં શાસ્ત્રોનો અંતઃકરણથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ, જૈનધર્મનો ઉપદેશ ફેલાવનાર વિદ્વાન જૈનોને ભાષણો આપવા મદત કરવી જોઈએ. જૈન ગુરુકુળો સ્થાપવાં જોઈએ. પરસ્પરને મદત કરવી જોઈએ; કાયિક, વાચિક અને માનસિક શક્તિ ખીલવવી જોઈએ. જૈનધર્મની ઉન્નતિ વિના અન્ય કુમાર્ગમાં લક્ષ્મીનો ધુમાડો નહિ કરવો જોઈએ, સર્વ જૈનોને પોતાના કુટુંબી ગણી તેઓની ભક્તિ કરવી જોઈએ. મહદાલપણું ત્યાગી બહાદૂર બનવું જોઈએ, વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ગુરુઓની ભક્તિ કરવી જોઈએ તન-મન-ધન અને સત્તાથી જૈનધર્મનો ફેલાવો કરવો જોઈએ. અન્યધર્મી એકને જૈનધર્મી બનાવતાં તીર્થયાત્રા જેટલું ફળ થાય છે, તેમ સમજી જૈનોની સંખ્યા વધારવા યથાશક્તિ ખરા અંતઃકરણથી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સદાચાર સેવવો જોઈએ. મંત્રયોગ

(૧૧૦)

અને સમાધિ વગેરેનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, જમાનાને અનુસરી ખરા જૈન બનવા તથા અન્યને બનાવવા આત્મભોગ આપવો જોઈએ. સામાન્ય ગચ્છક્રિયાના ભેદે કલેશ કરી લડી ન મરવું જોઈએ, વિશાલ દૃષ્ટિથી અન્ય ધર્મીઓને પોતાના સદ્ગુણોથી જૈનધર્મપ્રતિ આકર્ષી જૈન બનાવવા જોઈએ, અતુર્વિધ સંઘની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ, ઇત્યાદિ ઉપાયો જાણી તે પ્રમાણે આચારમાં મૂકવા. શ્રી અતુર્વિધ તીર્થની ઉન્નતિ માટે જમાનાને અનુસરી કુરીવાજોનો નાશ કરી સુધારા દાખલ કરવા જોઈએ, અન્ય કોમો પાટીદાર અને ભાવસાર વગેરે જે જે હજી સુધી પણ જૈનધર્મ પાળતી આવી છે તેને મદત કરવી જોઈએ, લક્ષ્મણપતિ ગૃહસ્થ જૈનોએ પ્રથમ જૈનધર્મની ઉન્નતિ માટે ધનનો વ્યય કરવો જોઈએ. ગમે તે જાતિ, પ્રથમની ચાર વર્ણુની પેઠે ગૃહસ્થાવાસમાં ગમે તે રીતે કર્મયોગે આજીવિકા ચલાવતાં છતાં પણ જૈનધર્મની પૂર્ણશ્રદ્ધા તથા યથાશક્તિ વિરતિપણાના અંશોને ધારણુ કરી શકે છે તેમ સમજી દરેક જૈનોએ જૈનધર્મની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણુ કરવી જોઈએ અને યથાશક્તિ વિરતિપણાના અંશોને પણ ધારણુ કરવા જોઈએ, અધ્યાત્મ યોગવિદ્યાની ખીલવણી કરવી જોઈએ. જૈનધર્મની સેવામાટે પોતાના પ્રાણુને પણ હિસાબમાં ન ગણવો જોઈએ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવને અનુસરી ધર્મ ક્ષેત્રોની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ, સાધુઓ જોઈએ અને સાધ્વીઓએ ધાર્મિકજ્ઞાનનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો તથા ગામોગામ ફરી ઉપદેશ દેવો જોઈએ, દરેક લોકોને ગમે તે ભાષામાં જૈનધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજી શકાય એવાં પુસ્તકો રચવાં જોઈએ, જૈનધર્મપર પૂર્ણ રાગ ધારણુ કરવો જોઈએ. વૈરવિરોધ અદેખાઈ વગેરે દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનય-પૂર્વક જૈનધર્મનું આરાધન કરવું જોઈએ, જ્ઞાની ગીતાર્થોની સલાહ લેઈ જૈનધર્મોન્નતિના ઉપાયોમાં ધૈર્ય ધારણુ-કરી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, ગુણુનુરાગ ધારણુ કરી પડતા જૈનોને પણ સહાય કરી ઉચ્ચ કરવા જોઈએ, વ્યવસ્થા કમનો નિશ્ચય કરી કાર્ય કરવાં જોઈએ. ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાના ભેદવાળા સાધુઓએ પરસ્પર સંપીને ચાલવું જોઈએ, માનસિક સંકલ્પ-બળ વધારવું જોઈએ, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણુ, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં અષ્ટ અંગોનું જૈનશૈલીથી સ્વરૂપ સમજી આત્મોન્નતિ તથા અન્યોની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. ઇત્યાદિ ઉપાયોથી જૈનધર્મની ઉન્નતિ અને ફેલાવો થઈ શકે છે. જૈનધર્મના શ્રદ્ધાળુઓને જૈનધર્મની સેવા બજાવતાં શાસનદેવતાઓ સહાય થાઓ. અને જૈન-ધર્મની ઉન્નતિ કરનારાઓ મંગલમાલા પામો એમ લેખકની આશીષ છે.

(१११)

हे शासनदेवताओं ! जगतनी शांति अने भलाभाटे सत्य अेवा जैन-
धर्मने देलावे करवा लेणकने (भडने) सहाय थाओ.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

श्रीवीरजिनेश्वरस्थापितसंघपरंपरायां श्वेतांबरधर्मनायक श्रीहीरविजयसूरिशिष्य
श्रीसहजसागरोपाध्यायशिष्यपरंपरायां श्रीमयासागरमुनिशिष्यक्रियो-
द्धारकश्रीनेमसागरमुनिवर्यशिष्य महाप्रतापी श्रीरविसागर-
महाराजजी तच्छिष्य चारित्रपरायण श्रीसुखसागर-
मुनिराज तच्छिष्य योगनिष्ठमुनि बुद्धिसागर-
कृततत्त्वदीपिकाग्रन्थः सम्पूर्णः

ॐ शान्तिः ३

अहंम्

